

บทที่ 3

รามเกียรติ์ : การเมืองในทางทฤษฎี

(Ramkien : Politics in Theory)

การศึกษาหาความสัมพันธ์ระหว่างงานพระราชนิพนธ์รามเกียรติ์กับความคิดทางการเมืองนั้นได้แสดงแนวโน้มในบทนำซึ่งจะสำรวจและแสวงหาในบทนี้ ในส่วนเฉพาะที่ว่าด้วยแนวทางทฤษฎี คำว่าทฤษฎีในที่นี้มีได้มีความหมายในลักษณะทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์ เพียงแต่ต้องการเสนอในรูปแบบกรอบความคิด (Conceptual Framework) เพื่อนำไปสู่คำตอบของชุดคำถามที่ตั้งไว้ในบทนำ, การวิเคราะห์สมมติฐานที่ได้ตั้งไว้, และข้อเสนอ (Propositions) ที่อธิบายถึงบทสรุปทางพฤติกรรมหรือเนื้อหาที่ต้องการวิจัย¹ ซึ่งเป็นความหมายที่เข้าใจและใช้กันทั่วไปในทางสังคมศาสตร์ อันที่จริงในบทนี้ต้องการศึกษากว้างออกไปกว่าทฤษฎี กล่าวคือในรูปของความคิดทางการเมือง (Political Thought) ซึ่งประกอบด้วยส่วนที่เป็นทฤษฎีทางการเมืองโดยเน้นถึง การแสวงหาความรู้ที่เกี่ยวกับธรรมชาติของสาระทางการเมือง (Political Things) ในรูปแบบทฤษฎีดังกล่าวข้างต้น กับส่วนที่เป็นปรัชญาทางการเมือง ซึ่งเน้นถึงการแสวงหาความรู้อย่างจักรวาล (Knowledge of The Whole) อันเป็นความรู้ทั้งในทางทฤษฎีทางการเมืองและรวมถึงปัญหาในทางปรัชญา เช่น สิทธิ, ความดี, และระเบียบทางการเมือง² การวิเคราะห์ในบทนี้จึงมีแกนเรื่องทั้งในทางสังคมและการเมือง (Social &

¹ Stanley Hoffman (ed.), Contemporary Theory in International Relations (Englewood Cliffs, N.J. : Prentice Hall, Inc, 1960), p.8

² อานรายละเอียดยกใน Leo Strauss, "What is Political Philosophy?," ed. by James A. Gould and Vincent V. Thursby, in Contemporary Political Thought, Issues in Scope, Value and Direction (New York : Rinehart and Winston, Inc., 1969), pp. 46-49.

Political Issues) ซึ่งแต่ละส่วนจะมีกรอบความคิดในด้านต่าง ๆ ดังจะศึกษาต่อไป
ข้างหน้า

แนวความคิดในทางสังคม

เป็นการศึกษาระบบสังคมและวัฒนธรรมที่อาจมีอิทธิพลต่อระบบการเมือง โดยทั่วไป การวิจัยและการศึกษาในปัจจุบัน นิยมใช้สถานภาพทางสังคมเป็นตัวแปรอิสระ เช่นเดียวกัน บทบาทของสถานภาพทางสังคมและความเชื่อที่ปรากฏในอดีตยังคงเป็นปัจจัยสำคัญ เนื่องจากสังคมไทยเป็นสังคมประเพณี ความแตกต่างทางสถานภาพของสังคมและวัฒนธรรมเป็นเงื่อนไข กำหนดบทบาทของบุคคลที่ต่างระดับในสังคมได้ โดยเฉพาะบทบาทและพฤติกรรมในหมู่ชนชั้นนำ และชนชั้นผู้ปกครอง ในที่นี้จะศึกษาสังคมและวัฒนธรรมในเชิงทฤษฎีในค่านชนชั้น (Class) ชีวิตครอบครัว (Family Life) การสมรส (Marriage) ฐานะสตรี (Position of Woman) การศึกษา (Education) ศีลธรรมและศาสนา (Morality & Religion) และระบบความเชื่อ (Belief System) ลักษณะดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิตทางสังคมซึ่งมีส่วนต่อการตัดสินใจของบุคคล และเป็นอันหนึ่งอันหนึ่งอันเดียวกันกับวิถีชีวิตทางการเมือง

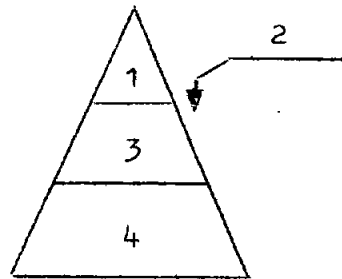
1. ชนชั้น

โดยปรกติชนชั้นเป็นปัจจัยสำคัญในทางรัฐศาสตร์ เพราะเกณฑ์วัดอันหนึ่งต่อความก้าวหน้าของสังคมคือการที่ประชาชนมีฐานะสังคมและเศรษฐกิจสูง (Social & Economical Status - SES.)³ ในฉบับวาลมิกิชนชั้นได้ถูกกล่าวไว้ในรูปของวรรณะ (Varna) อันเป็นลักษณะชนชั้นทางสังคมในแบบเดียวกับรามเกียรติ์ฉบับรัชกาลที่ 1 โดยเฉพาะสภาพเศรษฐกิจในรัชกาลที่ 1 ไม่น่าจะเปิดโอกาสให้ชนชั้นทางเศรษฐกิจแสดงบทบาทได้เต็มที่เนื่องจากตกอยู่ในภาวะสงครามและการค้าก็ซบเซาเมื่อเทียบกับยุคสมัยก่อนการเสียกรุงและหลังรัชกาลของพระองค์ โดยทั่วไปผู้ที่อยู่ในฐานะทางสังคมสูงย่อมมีโอกาสกุมอำนาจทางเศรษฐกิจสูงด้วย

³อ่านใน L.W. Milbrath, Political Participation (Chicago: Rand Mc Nally and Company, 1965)

ในที่นี้จะศึกษาเฉพาะส่วนที่เป็นชนชั้นทางสังคม ซึ่งแบ่งไค้ออกเป็น (เชิง Vertical)

1. ราชสำนัก (Royal Court)
2. นักบวช (Priest)
3. ขุนนาง (Bureaucrat)
4. ไพร่และทาส

การแบ่งชนชั้นทางสังคมดังกล่าว มีส่วนคล้ายคลึงกันทั้งใน 4 วัฒนธรรม (เชิง Horizontal) คือ

1. พวกเทวาหรือสวรรค์
2. มนุษย์
3. วานร
4. ยักษ์

โดยเฉพาะสังคมมนุษย์ (อโยธยา) และยักษ์ (ลังกา) มีการจัดระเบียบทางชนชั้นสังคมไม่แตกต่างกัน ส่วนภายในสวรรค์นั้นแบ่งเป็น 3 ชั้นคือ เทพเจ้า เทวดาทั่วไป และพวกยักษ์ ซึ่งจะกล่าวรายละเอียดข้างหน้าในส่วนระบบความเชื่อที่ว่าด้วยเรื่องปรัมปราหรือมายาคติ (Mythology) ส่วนวานรนั้นไม่ปรากฏชัดถึงการจัดระเบียบดังกล่าว คงกล่าวแต่ผู้ปกครอง (เจ้าฝูง) และวานรทั่วไป (ลูกฝูง) ซึ่งเป็นลำดับของสังคมที่ต่ำลงมา

สำหรับพวกราชสำนักจัดได้ว่าเป็นชนชั้นสูงสุดของสังคม ซึ่งแตกต่างจากรamayana ที่ถือว่าวรรณะพราหมณ์ดีที่สุดท่ามกลางวรรณะอื่น ๆ (เศรษฐฐฐฐ-s'reshthas) การที่พระราชนิพนธ์รามเกียรติ์ถือว่าชั้นพระบรมวงศานุวงศ์เป็นชนชั้นที่ดีที่สุดท่ามกลางชนชั้นอื่น ๆ ทั้งนี้เพราะวรรณะดังกล่าวมีกษัตริย์เป็นผู้นำของชนชั้นและเป็นประมุขของรัฐบาลด้วย (และโดยความคิดพื้นฐานไทยนับถือพุทธศาสนาไม่ใช่ศาสนาพราหมณ์) อย่างไรก็ตามในหมู่พระบรมวงศานุวงศ์ แม้จะอยู่ในชนชั้นเดียวกัน แต่ก็มีความสำคัญแตกต่างกัน บทบาทของชนชั้นนี้ไม่ได้ตกอยู่ที่ทุกพระองค์ในพระบรมวงศานุวงศ์หากแต่อยู่ในกำมือของบุคคลเพียงไม่กี่พระองค์ที่เกี่ยวข้องโดย

ตรงกับพระมหากษัตริย์ เช่น พระอนุชา (เพราะพระมหากษัตริย์เป็นพระเชษฐาองค์โตสุดแล้ว) และพระราชโอรสเท่านั้น บทบาทของพระราชวงศ์ในอโยธยาที่รามเกียรติ์บอกกล่าวถึงมีเพียง 4 พี่น้อง ตั้งแต่พระรามจนพระสัตรุด ซึ่งภายหลังกล่าวเพิ่มเพียงพระมงกุฎและพระลบซึ่งก็เป็นพระราชโอรสในพระราม ในขณะที่ฝ่ายลงกา (แม้กระทั่งกรุงอื่น ๆ ก็อยู่ในลักษณะเดียวกัน) ผู้มีบทบาทต่อการตัดสินใจก็คือ กุมภกรรณ พิเภก ส่ามหนักษา และอินทรชิต เป็นต้น ลักษณะดังกล่าวสื่อให้เห็นถึงการเกาะเกี่ยวกันภายในพระราชวงศ์เฉพาะพระราชวงศ์วางใน อำนาจของชนชั้น และความไว้วางใจจึงเป็นไปได้เฉพาะชนชั้นดังกล่าวเท่านั้น เพราะหน้าที่ของชนชั้นนี้คือความเป็นนักรบ⁴ และคุ้มครองพวกชนชั้นสูง (Feudal Lord)⁵ พร้อมกับการนำมาซึ่งความรุ่งเรืองที่พร้อมด้วยความมั่งคั่งแห่งอาณาจักร⁶ อาวุธและความมั่งคั่งดังกล่าว เป็นผลประโยชน์แห่งการใช้อำนาจ ที่จำเป็นต้องจำกัดภายในพระราชวงศ์ชั้นสูงนี้เท่านั้น

⁴ ทศกัณฑ์เป็นนักรบที่เก่งที่สุดในบรรดาโอรสทั้งหมดของท้าวลัสเตียน แม้พฤติกรรมจะไม่ดีแต่ท้าวลัสเตียนก็ยกราชสมบัติให้ ถ้ายกก็คืออธรรม หน้าที่ของกษัตริย์ก็เพื่อปราบศัตรูที่เป็นอธรรม และขยายดินแดน การอวดตาวของพระรามก็เพื่อสร้างความเป็นจักรวรรดิของเผ่าพันธุ์มนุษย์ นอกจากนี้การศึกษาของพวกยุวกษัตริย์ล้วนเป็นการฝึกเพื่อการ เป็นนักรบต่อไป

⁵ เช่นพระพรตไปปราบคนขรรพบุรุษซึ่งรบชนะท้าวไทยเกษพระเจ้าตา หรือความเป็นห่วงของพระรามต่อพิเภกโดยการปล่อยศรออกไปถามความ คูในรก 08309 ที่ว่า

"แม้นมีเหตุภัยสิ่งใดมา เห็นว่าจะสิ้นชีวาสัย
จำจะใช้แสงศรอันทรงเดช ไปพึงเหตุร้ายดีเป็นโฉน"

⁶ พระพรตถึงกับออกปากชมความสำเร็จของทศกัณฑ์เมื่อคราวเสียบพระนคร ใน รก 10132 ว่า

".....	ท้าวราชนิเวศเขตชั้นตรี
สมบัติพิสดานทศกัณฑ์	สนุกตั้งชั้นฟ้าสุราลัย"
และในเล่มเดียวกันหน้า 138 พระรามถึงกับชมว่า	
"อันลงกานิเวศเวียงชัย	ไพบูลย์พูนสุขภิรมยา
อันประกอบด้วยไอศูรสมบัติ	เกษมสวัสดิ์คั่งดาวคิงสา
ปัจจุามิตรจึงคิดฉันทา	มารบราชิงราชธานี"

นักบวช ในรามายณะเป็นพวกพรหมณ์ที่ถือว่าเป็นสมองของสังคม ความเป็นสมองดังกล่าว ทำให้พรหมณ์เข้าไปแทรกแซงทางการเมืองได้ในหลายระดับ สำหรับรามเกียรติ์ นักบวชดังกล่าวเป็นพวกฤษีมุ่งการปฏิบัติไปสู่ความสำเร็จด้านใดด้านหนึ่งของศาสนา บทบาทของฤษีจึงไม่ใช่อยู่ในฐานะที่จะเข้าไปเกี่ยวข้องกับและแทรกแซงทางระบบการเมือง เราไม่อาจทราบได้ว่าสภาพของชนชั้นนี้เป็นอย่างไร มีการสืบทอดตระกูลอย่างไรในอินเดียหรือไม่ เพราะไม่ปรากฏในรามเกียรติ์ มีระบุแต่เพียงว่าฤษีบางคนเคยเป็นกษัตริย์มาก่อนแต่เพื่อหนาย ในราชสมบัติ การเข้ามาอยู่ในศาสนา ก็เพื่อมุ่งหวังการไปสู่สวรรค์มากกว่าการต่อสู้ในโลกแห่งความเป็นจริง ยิ่งชนชาติกษัตริย์ หน้าที่ของพวกฤษีจึงอยู่ที่การบำเพ็ญกรรมบำเพ็ญตบะเพื่อมุ่งไปสู่ความหลุดพ้น ฤษีที่สามารถอาจติดต่อกับสวรรค์หรือเทพเจ้าได้ ในขณะที่เป็นการที่กษัตริย์ไม่อาจทำได้⁷ จุดนี้จึงทำให้ฤษีสามารถรับใช้กษัตริย์เพื่อสนองต่อการยอมรับในฐานะแห่งตน ความสัมพันธ์ระหว่างนักบวชกับกษัตริย์จึงมีสูงกว่าชนชั้นอื่น ๆ เช่น การอัญเชิญพระนารายณ์ โดยกไลโกฏฤษีให้อวตารเป็นพระรามโอรสในท้าวทศรถ ความสามารถเข้าสู่สวรรค์ทำให้ฤษีเป็นสัญลักษณ์ของธรรมะและอิทธิฤทธิ์ หน้าที่ของฤษีนอกจากเพื่อความหลุดพ้นของตัวเองแล้วยังต้องใช้ความสามารถ 2 ประการหลังเป็นผู้สอนหรือครูแก่พระราชโอรส-นักบวชในศาสนา จึงกลายเป็นส่วนสำคัญในสถาบันการศึกษาในแง่ของการให้จริยธรรมและศิลปะการต่อสู้ ลักษณะดังกล่าวปรากฏในฝ่ายอโยธยา⁸ ในขณะที่ฝ่ายลงกาแม้จะมีฤษีเป็นอาจารย์สอนพระราชโอรส แต่ก็นิยมชี้ทางให้ลูกศิษย์บำเพ็ญตบะติดต่อกับสวรรค์ด้วยตนเองมากกว่า⁹ ประชญา การเรียนการสอนหรือการศึกษาอบรมแบบไทย ๆ จึงมีทั้งในลักษณะของการให้หรือชี้ทาง ความรู้ต่อลูกศิษย์ บทสรุปของรามเกียรติ์พบว่า ฝ่ายอโยธยาที่เน้นการเรียนรู้ออกจากการให้ (คือรับความรู้จากอาจารย์) เป็นฝ่ายที่ประสบความสำเร็จในการศึกสงคราม ในขณะที่ฝ่ายลงกาเรียนรู้ในแบบของการชี้แนะ (ศึกษาค้นคว้าด้วยตนเอง) เป็นฝ่ายพ่ายแพ้ในสงคราม อาจเป็นไปได้ที่ว่า การเรียนรู้แบบแรกมีลักษณะนอนน้อมต่อตน แต่ในลักษณะหลังมีความเชื่อมั่นในตนเองสูงกว่า จนบางครั้งกลายเป็นความอหังการไป

ลักษณะดังกล่าววนอกเหนือจาก
 สะท้อนให้เห็นถึง ความสัมพันธ์ระหว่างนักบวชกับพระมหากษัตริย์ในฐานะ

⁷รท 01369-71

⁸รท02084-9

⁹รท03079

ครูกับศิษย์แล้ว ยังสะท้อนให้เห็นถึงการยอมรับในลักษณะที่เรียกว่า "ครอบครู" ซึ่งเน้นถึงการเชื่อฟังมากกว่าการศึกษาด้วยตนเอง

ชนชั้นขุนนางหรือข้าราชการ ลำดับตามตำแหน่งขุนนางในรามเกียรติ์ค่อนข้างคลุมเครือ โดยทั่วไปไม่ได้แยกระหว่างพลเรือนและทหาร แต่หน้าที่ทางทหารเป็นสิ่งจำเป็นต่อความก้าวหน้าในการงาน¹⁰ ในฝ่ายลงกาการจัดลำดับความสำคัญมีปรากฏเพียง 2 ประเภทคือระดับเสนาผู้ใหญ่เช่น เปาวนาสูร มโหธร และภานุราช เป็นต้น รวมเสนาระดับนี้ 20 คน ตำแหน่งต่ำลงมาเป็นพวกนายกองตระเวนรักษาค่านซึ่งทำหน้าที่เป็นนายทหารแนวหน้า เช่น กุมภาสูร และอากาศศไล เป็นต้น รวม 7 คน ทั้งนี้ไม่รวมถึงไพร่พล การจัดลำดับของขุนนางในกองทัพพระรามซับซ้อนกว่าคือ เป็นพระยา (พญาวานร), สิบแปดมงกุฏ, และเตียวเพชรรวมทั้งตำแหน่งดังกล่าวกำหนดขึ้นจากชาติกำเนิดเช่น พญามีเชื้อสายจากเทพเจ้าหรือเทวชั้นสูง สิบแปดมงกุฏจากเทวดาทั่วไป ส่วนเตียวเพชรส่วนใหญ่ไม่ได้มาจากสวรรค์แต่เป็นวานรโดยกำเนิด การตัดสิน (Judgement) โดยชาติวุฒิก็เพราะว่า ผู้มีชาติตระกูลดีจะมีสัมพันธ์กับคุณวุฒิหรือความสามารถ สายเลือดจึงเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการไต่เต้าไปสู่ตำแหน่งที่สูงขึ้นในระบบราชการ

ไพร่และทาส ไม่ได้เน้นในงานพระราชนิพนธ์ เพราะชนชั้นนี้ถือว่าต่ำด้วยชาติวุฒิและค้อยในคุณวุฒิ หน้าที่ของไพร่และทาสก็เพื่อถูกเกณฑ์ไปในกองทัพและรับใช้ชนชั้นที่สูงกว่าสภาพของไพร่นาเอน์จนขาด เพราะต้องอยู่ในสังกัดกรมกองที่ไม่ได้รับการเหลียวแล

.....	อุตุลค้ออ้ออิงคะนึ่งมี
มิใคร่ใคร่ครบตามบาณชี	เรงรัตส์สคือยูนวาย
เจ้าหมู่ทรจตราหาไฟ	จับได้คนนี่คนนั้นหาย
ญกมัตร์คี่กัณวุ่นวาย	บ้างเอาเม้ยาย ลูกเมี้ยมา" ¹¹

¹⁰ เช่นหนุมานศุกรก 06347-8

¹¹ กรณีพิเภกระคมต่านทัพท้าวจักรวรรค์ในรก 09024

ความเจ็บปวดในการเป็นไพร่ทั้งทางร่างกายและจิตใจ ทั้งในแง่ตนและครอบครัว ทำให้ไพร่จำต้องหนี และเมื่อหนีก็ต้องมีการจับกุมตามตัวเช่น

"แต่หากพหลพลไกร
อันซึ่ง เกณฑ์กัน เข้ามา

แตกตื่นหนีไปทุกตำบล
ให้หันบัญชีนั้นชดสน"¹²

ชนชั้นทั้งสี่เป็นการแบ่งที่แยกออกจากกันเด็ดขาดและชัด เพราะโดยปรกตินิสถานภาพและหน้าที่ไม่ก้าวถ่วงซึ่งกันและกัน โดยมีกษัตริย์เป็นประมุขมีหน้าที่เป็นผู้วินิจฉัยสั่งการ และอาจมีพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ร่วมในการตัดสินใจโดยเป็นผู้กุมนโยบายในขณะที่ฝ่ายพระรามาไม่มีพระบรมวงศานุวงศ์ร่วมประทับขณะมีศึก ยกเว้นพระลักษณะแต่ก็มีส่วนร่วมต่อการตัดสินใจในกองทัพไม่มาก จึงจำเป็นต่อพระรามาที่ต้องเลื่อนมาปรึกษาขุนนางระดับพญาซึ่งมักเคยอยู่ในระดับบริหารมาก่อน เช่น สุครีพ, พระยาพิเภก, และชมพูพาน เป็นต้น กล่าวคืออยู่ในระดับเจ้าเช่นกัน สำหรับนักบวชโดยปกติอยู่นอกกระบวนการเมือง ส่วนไพร่และทาส (ประชาชน) เป็นผู้รับใช้ในระบบการเมือง การสร้างสรรค์และเริ่มต้นทางการเมืองไม่ได้เกิดจากชนชั้นนี้ กล่าวโดยสรุปมีเพียง 2 ชนชั้นที่สำคัญต่อปัจจัยนำเข้าทางการเมืองคือ พระราชวงศ์และขุนนางระดับเสนาบดี ส่วนนักบวชอยู่ในฐานะบทบาทเสริมของ 2 ชนชั้นดังกล่าว

การเคลื่อนไหวทางชนชั้น (Class Mobility) ไม่เปิดโอกาสให้บ่อยนัก เนื่องจากชาติวุฒิกำหนดฐานะทางสังคม โอกาสที่จะเลื่อนชั้นได้อยู่ที่พระบรมราชโองการของพระมหากษัตริย์เท่านั้น และแทบจะมีช่องทางเดียวคือ เมื่อทำคุณประโยชน์ต่อการส่งเสริมพระราชอำนาจโดยเฉพาะการรบสำหรับกรณี que se eleva ไปอยู่ชนชั้นที่สูงขึ้น เช่น การสถาปนาหนุมานให้เป็นกษัตริย์พื้นปฐวี¹³ เป็นต้น และสำหรับกรณี que se abaja ในทางต่ำลงต่อเมื่อ

¹²กรณีสุครีพ เกณฑ์ทัพซัดชนให้พระรามาครุ ก 03293

¹³ร ก 08272

ทำทนายพระราชอำนาจ (กบฏ) เช่น การถอดพิเภกลงเป็นไพร่ครวที่คทาณฑกัณฐ์ให้คืน
 ลีดาแก่พระรามหรือการถอดไววิกโอรสพิรากวนผู้เป็นพระพี่นางเขอของไมยราพลงเป็น
 ไพร่คนคุก เมื่อไมยราพรู้สึกตนว่าไม่มั่นคงต่อสถานภาพ¹⁴ มีข้อนำพิจารณาในกรณีทศกัณฐ์
 เพราะโดยชาติกำเนิดทศกัณฐ์คืออนนทุกซึ่งเป็นยักษ์คำต้อยในสวรรค์ การเป็นกบฏของอนนทุก
 กลับทำให้ได้เลื่อนชั้นขึ้นเป็นราชาแห่งลงกา (แม้จะเป็นคนละชาติภพ) อาจเป็นไปได้ที่
 ความพ่ายแพ้ในขณะดำรงความเป็นราชา เป็นความเจ็บปวดมากกว่าในระดับชั้นอื่น ๆ
 ที่เทพเจ้าต้องการลงโทษทศกัณฐ์ มีข้อนำสังเกตว่าการเปลี่ยนเผ่าพันธุ์ก็อาจเกิดขึ้นได้ แต่
 จะต้องเป็นคนละชาติภพ (Next World เช่น โดยการจุติ) การเปลี่ยนเผ่าพันธุ์ไม่ใช่เป็น
 เรื่องที่น่าเสียหาย ถ้าหากสนองเป้าหมายในเชิงบวก แม้ว่าจะอยู่ในเผ่าพันธุ์ที่ต่ำกว่าเช่น
 เทวดาจุติลงมา (อวตาร) เป็นลิงในสิบแปดมงกุฎ หรือเวสสุญาณเทพบุตรจุติลงมาเป็นยักษ์
 ในนามพิเภก ทั้งนี้เพราะการอวตารดังกล่าวเป็นเพียงชั่วคราวที่จะหวนกลับไปเป็นเทวดา
 เมื่อเสร็จสิ้นภารกิจลง การเหยียดหยามในเผ่าพันธุ์เป็นไปได้เช่น ยักษ์เป็นเผ่าพันธุ์ที่ต่ำ
 กว่าเทวดาและมนุษย์เพราะยักษ์บริโภคสัตว์ใหญ่ ดิบ ๆ สุก ๆ ป่าเถื่อน คุร้าย และยักษ์
 เคราะห์ร้ายที่เป็นฝ่ายอธรรมโดยธรรมชาติ ในขณะที่วานรแม้จะต่ำในเผ่าพันธุ์เพราะเป็น
 สัตว์แต่ก็... บริโภคผลไม่กับมีการสำนึกผิดได้ง่ายและอยู่ในฝ่ายธรรมะตามคติของรามายณะ
 ธรรมจึงอาจช่วยปรับแต่งสถานภาพของเผ่าพันธุ์ได้ ลักษณะดังกล่าวสะท้อนให้เห็นกรณีเช่น
 ปักหลังเดิมเป็นเทวดารับใช้พระอิศวร เล่นชู้กับนางฟ้าจึงถูกสาปให้เป็นยักษ์ เผ่าสะพานตา
 เป็นต้น ความแตกต่างตามสถานภาพของเผ่าพันธุ์คล้ายสถานภาพทางชนชั้นซึ่งถูกจำกัด
 ภายในกลุ่มตัวเอง การไม่ไว้วางใจพวกต่างค้ำจึงเป็นเรื่องที่ปกติโดยเฉพาะที่มีรูปร่าง

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹⁴ รก 04123 และ รก 05003-5

ใหญ่โตอย่างยักษ์ปักหลั่น¹⁵ ยกเว้นเมื่อต่างค้ำวั้นอ่อนน้อมในบุญญาภิหารของราชา และ
 ใค้ถือน้ำพิพัฒน์สัตยาไว้ คึงตัวอย่างพิเภก ไวยวิก และมัจฉานุ ฐานะของพวกต่างค้ำวไม่ได้
 คำต้อยเลยเมื่อเทียบกับขุนนางท้องถิ่นทั่วไป หากเพียงแต่แสดงให้เห็นว่า เป็นผู้จงรักภักดีต่อ
 อาณาจักรและกษัตริย์พวกต่างค้ำวนั้นก็สามารถอยู่รวมกันได้ และในตำแหน่งราชการที่สูง
 มากด้วย เช่นการเป็นที่ปรึกษาของพิเภก

2. ชีวิตครอบครัว

โดยพื้นฐานพฤติกรรมมนุษย์ถูกหล่อหลอมจากสภาพทางชีวะ, สังคม, และจิตวิทยา
 ตั้งแต่แรกเกิดอันมีผลต่อพฤติกรรมและแนวความคิดที่แตกต่างกันในบุคคลเมื่อเติบโตขึ้น ความ
 จริงสภาพทางชีววิทยาหมายถึงภาวะพันธุกรรมซึ่งเป็นธรรมชาติ (Natural) ที่ถ่ายทอดจาก
 ครอบครัวโดยมีพ่อแม่เป็นผู้นำ ในขณะที่เดียวกันเมื่อชีวิตเติบโตขึ้นย่อมได้รับการ เรียนรู้และ
 ก่ออมเกลามาจากสังคม (Socialization & Culturization) ซึ่งเป็นลักษณะอิทธิพล
 ภายนอก (Nurtural) การถ่ายทอดที่ใกล้ชิดที่สุดและเริ่มแรกย่อมปฏิเสธไม่ได้ว่ามาจาก
 สถาบันครอบครัว ส่วนจิตวิทยาเป็นการผสมระหว่างแรงขับ (Drive) จากกายภาพหรือ
 พันธุกรรมผสมผสานกับแรงจูงใจ (Motivation) ที่ได้รับจากสังคม ในประเด็นนี้ต้องการ
 ชี้ให้เห็นว่า อิทธิพลจากครอบครัวเป็นตัวแปรอิสระที่สำคัญอันหนึ่งไม่ว่าโดยตรงหรือโดยอ้อม

¹⁵ ปกตีราชอาณาจักรไทยไม่ไว้ว่างใจพวกต่างค้ำวโดยเฉพาะพวกฝรั่ง หลังจากการ
 ท้ารัฐประหารในสมัยพระเพทราชาต่อพระนารายณ์ ในสมัยรัชการที่ 1-3 แทบจะไม่มีขุนนาง
 ฝรั่งเลย ยกเว้นในสมัยร.2 ที่ตั้งกับตันแสน เป็นหลวงภักดีราชเพราะถวายเป็นคาบศิลามาก
 ยิ่งในสมัยรัชการที่ 3 ทรงเตือนไม่ให้ว่างใจฝรั่งเพราะพวกนี้จะทำให้เกิดปัญหา ความเห่อ
 และยกย่องฝรั่งน่าจะเกิดในสมัยร.4 เป็นต้นมา เพราะฝรั่งเป็นถึงคุณพระจนระดับเจ้า
 พระยา ส่วนใหญ่เป็นที่ปรึกษา คูในลาวัญย์ โชคตามระ, "คนดี-ของดีในช่วง 200 ปีกรุง
 รัตนโกสินทร์ : ขุนนางต่างประเทศ," แพรว ปีที่ 3 ฉบับที่ 55 (10 ธันวาคม 2524) :

ต่อพฤติกรรม และแนวความคิดของบุคคลในทางการเมือง¹⁶ นอกเหนือจากอิทธิพลทางสังคม

วิถีชีวิตภายในครอบครัวที่ปรากฏในรามเกียรติ์คล้ายในรามายณะที่มีลักษณะให้พ่อเป็นผู้นำของครอบครัว (Patriarchal) บทบาทดังกล่าวทำให้พ่อมีฐานะเป็นศูนย์กลางหรือตัวเชื่อมภายในครอบครัว (Family joint) กล่าวคือเป็นผู้นำในการตัดสินใจและกำหนดบทบาทของบุคคลในครอบครัว เช่น ท้าวทศรถประกาศยกราชบัลลังก์ให้พระรามหรือทศกัณฐ์ให้มาลูกตัวผู้ทุกตัว ความมีอำนาจของพ่อต่อครอบครัว และความใกล้ชิดครอบครัวเป็นบุคคลแรกทำให้ทุกคนต้องให้การเคารพพอก่อนผู้ใด พ่อจึงมีลักษณะเป็นราชาภายในครอบครัว และกลายเป็นข้ออ้างที่หุนหันไม่ยอมให้ทศกัณฐ์คราวทศกัณฐ์รับหุนหันเป็นบุตรบุญธรรม เพราะอ้างว่ายังไม่ได้ให้พระพายุเป็นบิดาก่อน พฤติกรรมของหุนหันเช่นนี้ไม่ใช่มีต่อทศกัณฐ์เท่านั้นแม้แต่พระรามก็เช่นกัน แต่บังเอิญหุนหันได้ให้พ่อก่อนแล้วจึงยอมถวายบังคมพระราม¹⁷ ลักษณะเช่นนี้ชี้ให้เห็นถึงระบบความกตัญญูที่ต้องแสดงความเคารพต่อครอบครัวเป็นเบื้องแรกและก่อนราชาในแผ่นดิน เป็นไปได้ที่ว่ากษัตริย์เป็นเพียงพ่อคนที่สองหาใช่พ่อคนแรกไม่บุคคลที่ถัดมาคือ แม่ โดยประเพณีแม่ไม่ใช่ผู้นำครอบครัว แต่เป็นผู้สนับสนุนแนวความคิดของพ่อมากกว่า อำนาจในการตัดสินใจของแม่ต่อครอบครัวจึงไม่มีไม่ว่าอินทรีชิตหรือทศพิณ หรือแม่แต่ไมยราพที่ไม่ยอมรับคำปรึกษาจากผู้เป็นแม่ คำปรึกษาที่ให้นั้นอาจจะฟังแต่การตัดสินใจขั้นสุดท้ายอยู่ที่บุคคลเหล่านั้นทั้งสิ้น¹⁸ อย่างไรก็ตามระหว่างพ่อและแม่ไม่ใช่มีความสัมพันธ์อันดีเสมอไป เพราะบางครั้งมีการทำร้ายของผู้ที่เป็นแม่ต่อพ่อเช่นกรณีนางไภยเกษีทูลขอราชสมบัติให้พระพรตต่อท้าวทศรถ ตามเงื่อนไขที่ท้าวทศรถยอมให้นำนางขออะไรก็ได้คราวนางไภยเกษีเอาแขนสอดตางเพลามาเมื่อครั้งพบกับ

¹⁶ วิจารณ์เหล่านี้เช่น Lucian W. Fye, Personality, and Nation

Building: Burma's Search for Identity (New Haven, Conn: Yale University Press, 1962)

¹⁷ รก 07334

¹⁸ รก 05197, รก 09105, และรก 04350

ปฐกัตถ์ แม่ท้าวทศรถจะยอมตามนั้น แต่การทำท้าวทศรถเช่นนี้เป็นสิ่งที่ยอมรับไม่ได้ และทำให้ท้าวทศรถสิ้นพระชนม์ลงเพราะเหตุการณ์ดังกล่าว¹⁹ ซึ่งแสดงถึงความสำคัญต่อปัญหาดังกล่าวในระดับชั้นแตกหักและทำให้ครอบครัวแตกแยกลง สำหรับความสัมพันธ์ระหว่างพี่และน้องอยู่ในรูปอาวุโส พี่ชายที่อายุมากกว่าย่อมได้รับการเคารพและเชื่อฟังมากกว่า²⁰ ยิ่งการเป็นพี่ชายคนโต (หัวปี) แทบจะมีลักษณะถูกให้การยอมรับอย่างพอดัง เช่น การเทิดทูนของพระลักษณ์ต่อพระรามเห็นได้ค่อนข้างชัด²¹ แม้จะเป็นลูกคนละแม่ ในขณะที่ฝ่ายลงกาอ่อนในเรื่องนี้ว่า

¹⁹รก 02256 อย่างไรก็ตามกรณีการเอาแขนสอดคางเพลลาของนางไภยเกษี อาจสะท้อนให้เห็นถึงการยอมรับและให้ความสำคัญต่อฐานะของสามี และการที่ท้าวทศรถทรงประทานพรว่าจะให้ตามที่ขอ ก็ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของท้าวทศรถเองในฐานะที่เป็นผู้ใหญ่ นอกจากนั้น การที่นางไภยเกษีขอพรให้บุตรชายของตนเป็นกษัตริย์นั้นก็เป็นการให้ความสำคัญต่อฐานะของบุตรชาย ซึ่งการมองในลักษณะดังกล่าวนี้ก็ยังคงสะท้อนให้เห็นว่า ฐานะของสตรีในครอบครัวว่าไม่ใช่เป็นผู้นำ เนื่องจากสตรีต้องเป็นผู้ที่ยอมตามเพราะอยู่ในฐานะที่ต้องคำนึงถึงผู้อื่นมากกว่าการถูกคำนึงถึง

²⁰ตรงนี้ทำให้เกิดหน้าที่ของน้องที่มีต่อพี่ เช่น การป้องกันและความภักดีต่อพี่รวมถึงต่อที่สะไภ้ ดังคำสอนของนางสมุทรวเทวีต่อพระลักษณ์ในรก 02292 ที่ว่า

"เจ้าจะไปเพื่อนพี่ในอรัญ	พอระวังกันให้จงดี
พระขรรค์ศิลป์ชัยอย่าไถลองค์	มีนรงค์สู่ตายก่อนพี่
อันโฉมนางสีดาเทวี	จงคิดว่าชนนี้ของลูกรัก"

²¹รก 03083 ที่ว่า

"ภักดีปรนนิบัติพระพี่ยา	กับนางสีดาควงจันทร์
คั่งองค์บิฑูเรศชนนี้	ไม่มีรังเกียจเคียดฉันท"

หรือคำว่าพันของสุครีพต่อพาลีในรก 02239 ที่ว่า "ข้านี้มีให้ระคายบาทรักคือบิฑูราชนาดา"

ความสัมพันธ์ของทศกัณฐ์คือพี่ซึ่งคนละแม่ค่อนข้างห่างเหินและขัดแย้ง เช่นกับกุเปรี๊น แต่ในระหว่างพี่น้องทองเดียวกันก็มีความกลมเกลียว จริงอยู่แม่จะมีความขัดแย้งระหว่างพระลักษมณ์กับพระพรตอยู่บ้าง แต่ก็ประนีประนอมกันได้โดยพระราม พฤติกรรมของพระราม, กุเปรี๊น, ทศกัณฐ์ (กับพี่น้องทองเดียวกัน), และแม่แท้พาลี²² ค่อนข้างคล้ายกันในแง่ที่ว่าเป็นที่ชายคนโตรักน้อง ไม่รังแก และไม่โอจณา กระทั่งเป็นผู้อุ้มครองให้ เป็นไปได้ที่ว่า ประเพณีไทยให้การคาดหวังในตัวพี่คนโตว่าจะเป็นแบบอย่างและปกครองน้องได้

ความแข็งแกร่งในเรื่องความกลมเกลียวกันภายในครอบครัวลดหย่อนลง เมื่อครอบครัวนั้นมีครอบครัวย่อยกล่าวคือ การมีคู่ครองมากกว่าหนึ่ง (Polygamy) แต่ไม่ใช่เป็นปัญหาต่อการต้องลดจำนวนภรรยาลง ค่อนข้างจะเป็นเรื่องปกติธรรมดาและยอมรับว่าชายคนหนึ่งอาจมีภรรยาได้หลายคน หากมีการจัดลำดับความสำคัญของภรรยาได้²³ การมีภรรยาหลายคนไม่แตกต่างกันไม่ว่าจะอยู่ในเผ่าพันธุ์ใดเช่น ท้าวทศรถมีมเหสี 3 องค์คือ เกาสุรียา ไกยเกษิ์ และสมุทรเทวี ส่วนทศกัณฐ์ค่อนข้างสาส์นตามเผ่าพันธุ์ตนแต่ที่เป็นหลักเป็นฐานในตำแหน่งมเหสีมีนางอัคคีและมณโฑ ท้าวลัสเตียนมีภรรยาถึง 5 องค์คือ ศรีสุนันทา จิตรมาลี สุวรรณาผดัย ประไพ และรัชฎา ส่วนวานรเช่นพาลีมีนางคาราและมณโฑ (ได้จากการชิงตัวมาจากทศกัณฐ์) การมีภรรยาหลายคนมักจะไม่มีปัญหาระหว่างภรรยา เนื่องจากแต่ละนางฐานะของตนและยอมรับว่าตนอยู่ในตำแหน่งใด แต่มักเกิดปัญหาในชั้นลูกเนื่องจากมี

²² ในกรณีกุเปรี๊นไม่โอจณาที่พ่อยกราชบัลลังก์ให้ทศกัณฐ์หึงไม่เคยคิดจะต่อกรกับทศกัณฐ์ด้วย เป็นฝ่ายยอมเสมอ, ทศกัณฐ์เจ็บแค้นและส่งสารสามนักขาเมื่อรู้ว่าสามนักขาถูกพระรามแกล้งและเมื่อเป็นมายสามี, และพาลีไม่เคยคิดฆ่าสุครีพเลยและเมื่อใกล้ตายก็เป็นห่วงสุครีพมาก

²³ ในกรณีของท้าวทศรถ รก 01323 จากสำนวนที่ว่า

“ทั้งสามอัศวรถเยาวมาลัย นั่งตามสถานอันดับมา”

หรือกรณีทศกัณฐ์ รก. 01179. เมื่อรับนางอัคคีจากบิดาแล้วให้ “ใหญ่กว่าสนมกำนัล” หรือพิเภกในรก 08131 ที่ว่า “ให้มณโฑเทวีอยู่เบื้องซ้าย ฝ่ายตรีชฎาอยู่เบื้องขวา”

ปัญหาว่าราชสมบัตินั้นควรจัดสรรอย่างไร | การจับตาอยู่ที่ราชาว่า จะมอบราชบัลลังก์ให้ใครคนนั้น เป็นจุดที่แตกหัก เช่นกรณีท้าวทศพรและท้าวลัสเตียน โชคดีที่ว่ากรณีพิพาทกับนางศรีฐานามีแค่ พระธิดาคือนางเบญจกายในขณะที่กับนางมณโฑมีแต่ไพนาสุริยาวงศ์ (แท้จริงไปเป็นลูกติดจาก ทศกัณฐ์) จึงปราศจากปัญหาต่อการมอบราชสมบัติ ส่วนพาลีมีองค์อยู่เดียว

มีข้อน่าสังเกตที่ว่าพ่อแม่ต้องการลูกชายมากกว่าลูกสาว แม้ว่ารามเกียรติ์จะไม่ได้อ้างถึงความประสงค์โดยตรงก็ตาม แต่พบว่า ไม่ว่าราชาของเผ่าพันธุ์ใดมาก็ได้แต่ ลูกชายเช่น ลัสเตียนมีเมีย 5 องค์ให้กำเนิดลูกชายเกือบทั้งสิ้นยกเว้นสามนักขาซึ่งเป็น พระธิดาองค์เดียว ท้าวทศพรไม่มีลูกสาวเลย พาลีมีลูกชายคนเดียวคือองคต ในขณะที่ทศกัณฐ์ แม้จะมีธิดาแทบทบาทตกอยู่ที่โอรสทั้งสิ้น มีธิดาองค์เดียวของทศกัณฐ์ที่มีบทบาทคือสุวรรณมัจฉา แต่ก็เป็นธิดาที่ไม่ได้ใกล้ชิดคนนอกจากทำงานตอนจองถนนเท่านั้น (ไม่นับธิดาซึ่งทศกัณฐ์ไม่ได้ เลี้ยงดูนางเลยจนผู้อ่านไม่ค่อยมีความรู้สึกว่าเป็นลูกทศกัณฐ์) ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการ ยอมรับต่อการมีโอรสค่อนข้างสูง

ข้อสังเกตอีกประเด็นคือ ได้มีการกล่าวถึงการรับบุตรบุญธรรมเช่น กรณีทศกัณฐ์ รับหนุมานเป็นบุตรบุญธรรมแม้จะถูกมณโฑห้ามปรามแล้วก็ตาม หรือกรณีไมยราพณ์รับมัจฉา การรับบุตรบุญธรรมกระทำได้เฉพาะฝ่ายชาย (พ่อ) ไม่ปรากฏว่ามีสตรีใดที่รับบุตรบุญธรรม ในรามเกียรติ์ น่าคิดที่ว่าสิทธิของบุตรบุญธรรมได้รับการปรนนิบัติมีศักดิ์และสิทธิ์เท่าบุตรจริง²⁴

อย่างไรก็ตามมีการไม่ยอมรับฐานะของบุตร จึงทำให้เกิดลูกไม่มีพ่อ เช่นกรณีพาลี สุครีพ หนุมาน และสีดา แต่โชคดีที่ปัญหาลูกไม่มีพ่อนั้นไม่เป็นปัญหาสังคมเพราะก่อนที่จะ

²⁴ กล่าวคือให้อยู่ในตำแหน่งและสมบัติของอินทรีชิต (ซึ่งเป็นมกุฎราชกุมาร)

ดูรท 07325-32 ที่ว่า

"แต่ได้เห็นก็เป็นเมตตา

ตั้งว่าอินทรีชิตลูกเรา

พื่อนี้มีความโสมนัส

ถึงได้แก้วจักรพรรดิก็ไม่เท่า"

สังคมไทยครั้งนั้นอยู่ภายใต้กฎหมายที่ร. 1 ปฏิรูป (จากที่ตราในปี 2155) ว่าบุตรบุญ ธรรมมีสิทธิคามเกณฑ์อายุที่นำมาเลี้ยงคือ จากเกิดถึง 1 ขวบ จาก 2-4 และ 5-7 ขวบ ถ้าเกินอายุนี้ บุตรบุญธรรมจะเรียก ร้องมรดกไม่ได้ ดังนั้นยิ่งรับเด็กมาเลี้ยงแค่ เล็กๆ จะมีสิทธิสูงขึ้นเรื่อยๆ ในขณะที่ถูกเลี้ยง ได้รับมรดกเพียง 20% ของบุตรจริง แต่หากทำงานแล้วก็หมดสิทธิ กม. ทร. 3 คว. เล่ม 3, หน้า 30-1

ปล่อยพาลีและสุครีพให้เผชิญปัญหาในสังคม พระอินทร์และพระอาทิตย์ผู้เป็นบิดาลับไค้ปูพื้นฐานในชีวิตให้แล้วโดยสร้างเมืองให้²⁵ ส่วนสองคนหลังมีพอบุญธรรมรับเลี้ยงดู²⁶ แสดงว่าแม่เด็กจะไม่มีพ้อ แต่ระบบสังคมจะช่วยแก้ไขให้โดยการจัดหาพอบุญธรรมให้ ในทางกลับกันไม่มีการกล่าวถึงลูกไม่มีแม่หรือ/และการมีแม่บุญธรรม เพราะสังคมไม่ยอมรับฐานะของสตรีเพาบุรุษ เทพเจ้าจึงให้กำเนิดโอรสได้ (ด้วยอิทธิฤทธิ์) โดยปราศจากสตรี²⁷ แต่กลับกันสำนักของแม่จะผูกพันต่อลูกค่อนข้างมากกว่า กรณีสวาหะเลี้ยงดูและสอนสั่งหนุ่มนานก่อนปล่อยตัวไปเผชิญกับอนาคต²⁸ เกือบจะมีกรณีแม่เลี้ยงในกรณีขององคต (ต่างกับแม่บุญธรรม) ลูกพาลีกับมณโฑ หลังจากมณโฑอยู่กับทศกัณฐ์ ไม่ปรากฏว่าองคตเรียกนางคารา (มเหสีพาลี) ว่าแม่และไม่เน้นความผูกพันระหว่างคนทั้งสองเลย ในทางตรงข้ามพบว่าลูกเลี้ยงจะมีปัญหากับพ้อเลี้ยงมากกว่าเช่น องคตกับทศกัณฐ์²⁹

ข้อสังเกตประเด็นสุดท้าย ราวเกือบครึ่งไม่ได้กำหนดว่าระหว่างพันธุกรมกับสิ่งแวดล้อมอันใดจะมีอิทธิพลแรงกว่ากัน เพราะให้ความสำคัญพอ ๆ กัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับว่าสภาพการณ์ใดเชื่ออำนวยกว่า เช่น ชาคาพรหมเป็นเทวดาได้อัปสรชื่อว่ามลิกาเป็นมเหสี³⁰ มีบริวารรับใช้เป็นยักษ์ เลยเกิดโอรสชื่อลัสเตียนกลายเป็นยักษ์พันธุ์แท้ต้นวงศ์ยักษ์ในลงกาต่อมา³¹

²⁵ รก 01113

²⁶ สำหรับหนุ่มนาคือพระพาย รก 01116-7 และสีคาคือท้าวชนก รก 02077

²⁷ พระอิศวรให้พละนาฎภาพและอาวุธมากำเนิดเป็นหนุ่มนาน รก 01117

²⁸ รก 01120-21

²⁹ รก 4305-321 โดยเฉพาะ 311

³⁰ รก 01028 ที่ว่า "นิวพัคตร์ผองเพียงนางสววรรค์" เป็นข้อนำสงสัยว่านางมลิกาเป็นนางฟ้าจริงหรือไม่ แต่ที่แน่ ๆ ชาคาพรหมเป็นเทวดาเพราะใช้คำว่าพรหมเมศใน รก 01028

³¹ รก 01030

"ก็ประสูติพระราชบุตรา เป็นรูปอสุราสีกร"

กับอสุรฉกและมีจนาลูกหนุมานไม่ปรากฏว่าเล่าเรียนที่ไหน โดยเฉพาะอสุรฉกตอนเข้าเฝ้า
ท้าวจักรวรรดิถูกไล่ออกจากหน้าพระที่นั่งอย่างรุนแรงก็ทำอะไรไม่ได้³² แต่จู่ ๆ ก็มีวิชา
ความรู้สู้รบเก่งทั้งสองคน เป็นไปได้ที่เพราะความเป็นลูกหนุมาน ตัวหนุมานเองก็ไม่
ปรากฏว่าเล่าเรียนที่ใด แต่ก็มีความสามารถและสติปัญญาสูงมาก จึงเป็นไปได้ที่พันชุกรม
ทำให้พวกนั้นมีความสามารถโดยธรรมชาติ เพราะหนุมานมีพ่อคือพระอิศวร พ่อบุญธรรมคือ
พระพาย³³ ก็เป็นไปได้

3. การมีคู่ครอง

วิธีการได้มาซึ่งคู่ครองในรามเกียรติ์นั้น ส่วนใหญ่อยู่ในวัยหนุ่มสาว โดย 2 วิธีการ

1. ขอบด้วยราชประเพณี
2. ดิดิธรรมเนียมประเพณี

การมีคู่ครองโดยราชประเพณีเป็นการสมรสที่สังคมยอมรับ เนื่องจากถูกท่านอง
คครองธรรมของสังคม การสมรสด้วยวิธีนี้เท่าที่ตรวจพบในรามเกียรติ์มี 2 แบบคือ

1. ผู้ใหญ่จัดคู่ครองให้
2. จัดพิธีเสือกคู่ให้

วิธีแรกเป็นวิธีการคลุมถุงชน เมื่อบิดามารดาฝ่ายชายเห็นชอบว่าบุตรสมควรมี
คู่ครองก็จะยกหญิงสาวที่หมายตาไว้ให้เช่น ท้าวลัสเตียนยกนางกาลอัคคีธิดาพญานาคเจ้า
เมืองบาดาลผู้ซึ่งถวายแก่ท้าวลัสเตียนคราวเสียดกรุงให้แก่ทศกัณฐ์เมื่อถึงวัยสมรส ท้าวสหมตี
พรหมประทานนางมลิกาให้แก่ชาคาพรหมคณวงศ์ลังกา พระอินทร์จัดนางมณีเกสรไว้เป็น

³²รท 09044-117

³³รท 01116-7

อิศรมเหสีของอินมาคัน หรือท้าวไทยเกษถวายนางไทยเกษแก่ท้าวทศรถ³⁴ เป็นต้น ในกรณีที่ยุใหญ่่นั้นไม่ใช่บิดาของชายใด ก็อาจประทานนางผู้หนึ่งให้เป็นรางวัล เมื่อชายนั้นทำงานที่มอบหมายสำเร็จ บังผู้มื่ออำนาจประทานนางมา ค่าของผู้หญิงและการสมรสนั้นก็สูงขึ้นไปด้วยเช่น ทศกัณฐ์ได้นางมณโฑจากพระอิศวรคราวทศกัณฐ์ลักเอาไกรลาสให้ตรง หรือเมื่อสุครีพไต่รับนางคาราคราวถึงเขาพระสุเมรุให้ตรง (แต่ถูกพาลีหลอกนางไป³⁵) อย่างไรก็ตามในบางครั้งที่การจับคู่ครองให้โดยเฉพาในฝ่ายผู้หญิง กระทำไม่สะดวกเท่าฝ่ายชาย การจับพิธีเลือกคู่โดยการประลองฝีมือ เป็นทางออกทางหนึ่งที่ทำให้สตรีสามารถหาคู่ครองได้สมเกียรติยศ ทั้งได้ผู้ชายที่มีความสามารถด้วยเช่น การประลองศรในงานเลือกคู่ของสีดา³⁶ ทั้งนี้สังคมไม่ยอมรับการที่สตรีขอร้องผู้ชายโดยตรง หรือแม้แต่เป็นฝ่ายรักผู้ชายก่อนไม่ว่าในกรณีของสามนักขา และอัศมุขี (โดยเฉพาสามนักขาแปลงร่างเป็นหญิงสาวทิ้งคางมาแล้ว) ที่ขอความรักจากพระรามและพระลักษมณ์ แต่ถูกพระรามโต้ตอบว่า³⁷

".....	ว่าใยจะนี้ไม่มีอาย
นี่เนื้อแพศยาทรลักษมณ์	อัปลักษณ์กว่าหญิงทั้งหลาย
มายักเข้าเข้าชู้กระแหงชาย	อ้อแสนร้ายมารยาอาชรรพ์"

การมีคู่ครองโดยไม่ชอบด้วยราชประเพณี ที่ปรากฏมี

1. การสำสอน (Promiscuity)
2. การลักพาหรือฉกศร
3. การล่อลวงหรือข่มขืน

³⁴ รก 01179, 01028, 01020, และ 01305

³⁵ ทุกรายละเอียดในรก 01194 และ 01143

³⁶ รก 02142-83

³⁷ ตัวอย่างคำกลอนนี้อยู่ในรก 03116 ในตอนสามนักขา ส่วนอัศมุขีดูใน

การสำส่อนไม่ว่าจะโดยการสมยอมหรือไม่สมยอมของชายหญิงหรือไม่ก็ตาม มักจบลงด้วยการร่วมประเวณีโดยไม่มีการครองเรือน การสำส่อนโดยการสมยอมหรือไม่สมยอมดังกล่าวเกิดขึ้นบ่อยครั้ง การสำส่อนในรามเกียรติ์อาจแบ่งได้เป็น

1. การสำส่อนภายในชนชั้น
2. ต่างชนชั้น
3. ต่างเผ่าพันธุ์ (เชื้อชาติ)

การสำส่อนภายในชนชั้นไม่ค่อยจะเกิดขึ้น เพราะแบบแผนของชนชั้น มักจะจำกัดให้ต้องแต่งงานกันโดยธรรมเนียมเช่นราชาภิราชา ทั้งนี้เนื่องจากชนชั้นสูงด้วยกันต้องอยู่ในวงจำกัดจนไม่อาจสำส่อนได้ แต่มีทางออกสำหรับประมุขของรัฐซึ่งมักจะมีสนมนับพันนับหมื่น³⁸ การสำส่อนจึงไม่ค่อยปรากฏโดยเฉพาะในฝ่ายอโยธยา แม้กระทั่งลงกายกเว้นทศกัณฐ์ เป็นไปได้ที่ว่า การสำส่อนภายในชนชั้นไม่เป็นที่ยอมรับในหมู่ชนชั้นสูง

การสำส่อนที่ต่างชนชั้น มักจะเกิดขึ้นบ่อยและมักจะเกิดควบคู่กับการสำส่อนที่ต่างเผ่าพันธุ์ด้วย ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากการสำส่อนภายในชนชั้นไม่เปิดโอกาสให้กระทำ ได้ดังกล่าว จึงต้องสำส่อนกับคนต่างค้ำ การสำส่อนแบบนี้เกิดขึ้นบ่อยครั้งในรามเกียรติ์ จนดูเหมือนกับว่าสังคมยอมรับและไม่ตำหนิในพฤติกรรมดังกล่าว ยิ่งเป็นการสำส่อนในลักษณะของความเป็นพระเอก ในรามเกียรติ์การสำส่อนเกิดขึ้นกับตัวเอก 2 ตัว (ไม่รวมพาลี) แต่ผลของการสำส่อนได้ผลแตกต่างกัน ตัวหนึ่งคือหนุมาน ในรามเกียรติ์ไม่ปรากฏว่าหนุมานมีเมียเป็นตัวเป็นตนคือไม่ได้อยู่ด้วยกัน หนุมานไม่ได้สำส่อนกับพวกลิง แต่สำส่อนกับพวกต่างค้ำที่มีชนชั้นสูงกว่า เช่นกับนางบุษยามาลีซึ่งเป็นอัปสร กับเบญจกายชิตาเจ้า (บุตรีพิเภก) และแม่แต่สุพรรณมัจฉาซึ่งเป็นเจ้าหญิงแห่งลงกา (พระชิตาในทศกัณฐ์)³⁹ หนุมานจึงถูกมองเป็นสัญลักษณ์ของบุรุษเพศ ในขณะที่การสำส่อนของทศกัณฐ์ได้รับการประณามอย่างรุนแรง

³⁸ มีหลายแห่งตัวอย่างเช่น "ประดับด้วยสนมสิบหกพัน" ฎก 01030

³⁹ รก 03370, รก 04023, และ รก 04240

* ในแง่หนึ่งไม่ใช่เรื่องเสียหายในสายตาของคนไทย ยิ่งเป็นชนชั้นสูงกลับสลดคล้องกับระบอบศักดินาสวามิภักดิ์ ระหว่างผู้น้อยกับผู้น้อย หรือเมืองลูกท้อเมืองแม่ ดังเช่น การขอพระราชทานมักองอี่และนักกองเภาโดยวังหน้า หรือแม่แก่ในสมัยรัชการที่ 4 และที่ 5 เป็นต้น

แม้ทศกัณฐ์จะสาส์นกับนางที่ต่างพันชู้ แต่ทศกัณฐ์จะสาส์นกับชนชั้นสูงในเฝ้าพันชู้ที่ต่ำกว่า เช่น ช่างและปลา แม่นางมดโทก็ เป็นเพียงนางกบเท่านั้น⁴⁰ (แม้ว่าในตอนแรก ๆ ทศกัณฐ์ จะเคยสาส์นกับพวกนางฟ้าบ้างก็ตาม) การไปคำของทศกัณฐ์จึงถูกมองว่าเป็นการสาส์น เพื่อสนองความใคร่ เพราะเป็นไปอย่างไม่เลือก ในขณะที่ทศกัณฐ์ถูกมองว่ามีความสามารถ ในเรื่องผู้หญิง

การลักพาและอุกคร่าหมายถึงการแย่งชิงสตรีจากเจ้าของโดยพลกำลัง ใน รามเกียรติ์การลักพาและอุกคร่าไม่ใช่มีความหมายเพียงว่าเรอกามารมณ์ของฝ่ายชาย เท่านั้นเพราะเป้าหมายของการลักพาและอุกคร่าต้องการที่จะเอาไปเป็นภรรยามากกว่า เจ้าของสตรีอาจเป็นใครก็ได้แต่ในรามเกียรติ์เน้นที่สามี การลักพาและอุกคร่าในรามเกียรติ์ เกิดขึ้น 2 ครั้ง ครั้งแรกเมื่อพาลีแย่งนางมดโทจากทศกัณฐ์ขณะเหาะผ่านซีกหิน ซึ่งพาลีอ้าง สวเหตุในการอุกคร่า (อธิปไตย) ของทศกัณฐ์ แล้วเข้าแย่งชิงนางมา จนนางมดโทมีครรภ์ กับพาลีเกิดเป็นองคต⁴¹ ส่วนครั้งที่สองทศกัณฐ์ลักพานางสีดาขณะพระรามออกตามกวาง มี ข้อน่าพิจารณาอยู่ที่ว่าในรามเกียรติ์ปรากฏว่ามีสตรีลักพาบุรุษ เช่นกันคือ ยักษ์มีชื่ออัสมุขีลักพา พระลักษมณ์⁴² ทั้ง 3 ประเด็นมีข้อน่าสังเกตรังนี้

1. การลักพาและอุกคร่าเกิดขึ้นเพราะหลงใหลในความงามเท่านั้น
2. มีเจตนาที่จะเอาไปเป็นคู่ครองมากกว่าเพียงการข่มขืน
3. การลักพาเป็นความผิด

ในประเด็นแรกแสดงว่า ส่วนหนึ่งของการมีคู่ครองตัดสินด้วยความฉิวเฉียดที่ความงามมิใช่

อุกคร่ากรรมมหาวิทยาลัย

⁴⁰ นาคะประทีป, สมญาภิธานรามเกียรติ์ (พระนคร : โรงพิมพ์เจริญธรรม, 2510), หน้า 33 และรก 01256-7 ที่ว่า "ประพตชีว์มัวเมากามคุณ โมหาทารุณ หยาบใหญ่"

⁴¹ รก 01194-217

⁴² รก 03232

* เคยมีการลักพาพระเทพกษत्रीพระราชนัดดาในพระมหาจักรพรรดิระหว่างทาง ที่ส่งพระนางไปยังตามคำขอ แต่ถูกกษัตริย์พม่าจับตัวไปได้

ที่คุณสมบัติ (แม้แต่กรณีการสมรสโดยชอบธรรมก็ตาม) ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความง่ายต่อการพิจารณาปัญหาด้านเดียวในปัญหาสำคัญ เช่น การเลือกคู่ครอง การลักพาเป็นวิธีการที่ไม่ถูกต้อง การลงโทษจึงเป็นหนทางหนึ่งที่จะลดอัตราการลักพา มีข้อนำพิจารณาว่าผู้ลักพาได้รับการพิจารณาโทษแตกต่างกันแม้เป็นความผิดอย่างเดียวกัน เช่น กรณีพาสีได้รับการประนีประนอมจาก ฤๅษีองค์ให้คืนมณโฑแก่ทศกัณฐ์ ส่วนลูกคิด (องคต) ยกให้พาสี โดยที่พาสีไม่ได้รับโทษทัณฑ์หรือแม้แต่การตำหนิเลย ส่วนทศกัณฐ์นั้นสิ้นสุดความผิดของตนด้วยชีวิตและอาณาจักรสำหรับอัสมุจีซึ่งเป็นสตรี จึงได้รับการลงโทษรุนแรงทางกายภาพ เช่น ตัดมือ ตักเท้า ได้รับการทรมานเป็นการประจานแทนการลงโทษด้วยชีวิต ลักษณะดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าผู้ที่อยู่ในฐานะที่ต่ำต้อยกว่า ไม่ว่าในทางวรรณะและเผ่าพันธุ์จะต้องถูกลงโทษในทางลบเสมอ ความเป็นผู้ดีและผู้ร้ายมีพร้อมกับกำเนิดที่ไม่อาจสลัดออกไปได้⁴³

การล่อลวงและข่มขืน เป็นการชักโลบายเพื่อให้ได้มาซึ่งคู่ครองซึ่งจะครองเรือนหรือไม่นั้นเป็นอีกเรื่องหนึ่ง คดีที่เกิดขึ้นในรามเกียรติ์ในวิธีนี้เกิดขึ้นกับ 3 ตัวละครเอกคือ หนุมาน พาสี และอรุณวดี (ไม่นับทศกัณฐ์ในกรณีสีดาเพราะเพียงแต่ลักพาไม่ได้ข่มขืน) หนุมานใช้วิธีการล่อลวงโดยอ้างว่าตนเป็นถึงทหารเอกพระเจ้ากรี (นักรบของชาติ) แม้จะจริงแต่ก็ไม่ได้เกี่ยวกับ คุณสมบัติของความเป็นทหารหรือขุนนาง (โดยเฉพาะของพระนารายณ์) ทำให้ผู้หญิงหลงใหลและยอมเสียตัวให้ เมื่อได้แล้วก็ละไปด้วยข้ออ้างว่าต้อง

⁴³ อาจแปลความหมายอีกนัยหนึ่งว่า กรณีพาสีต่างกับกรณีทศกัณฐ์และอัสมุจี เพราะกรณีแรกพาสีมีข้ออ้างทางการ เมือง เนื่องจากทศกัณฐ์รุกรณาธิปไตยแห่งรัฐ ในขณะที่สองกรณีหลัง การนุศครามีลักษณะเกาะกระแสวนไม่มีข้ออ้างทางการเมือง จึงได้รับการตำหนิและการลงโทษรุนแรงกว่า แต่อย่างไรก็ตามสรุปตรงกันได้ว่าวรรณะแห่งเผ่าพันธุ์ที่ต่ำกว่าจะถูกสร้างภาพในเชิงลบเสมอ

ไปรับใช้ชาติ⁴⁴ ส่วนพาลีลอลวงนางคาราวา ถ้าพระอิศวรต้องการให้นางแก่สุครีพแล้ว จะฝากตนมาทำไม⁴⁵ ราชสุคต้ายแตกต่างตรงที่ว่าเป็นสตรีลอลวงฤๅษีกไลโกฏควัวจา และการสัมผัส "ว่าพาลางทางเข้าปรณินิบัติ สัมผัสทำนาคพันให้" จนอรุณก็สามารภทำลาย ตบะและไค้สมสู่กับกไลโกฏทำให้ฝนตกหายแห้งแล้วอันเนื่องมาจากตบะพรหมจรรย์ของฤๅ กไลโกฏ⁴⁶ นำพิจารณาที่ว่าทั้งหมดคิขัยจับร่วมกันคือปากว่ามีอติง โดยการพูดหวานล่อม ให้คล้อยตามจนอีกฝ่ายต้องยอมตามและตายใจ เป็นที่น่าสังเกตุว่าการ ลอลวงและข่มขืนนั้น สังคมค่อนข้างจะยอมรับในแง่ที่ว่าไม่มีการลงโทษต่อผู้ใช้วิธีการ ดังกล่าว เช่น ไม่ปรากฏว่า ทั้งพิเภกและทศกัณฐ์จะเคืองหนุมานในเรื่องการ ลอลวงลูกสาวของตน ซึ่งความจริงการ ข่มขืนเป็นการ ลวงประเวณีต่อสตรีอย่างแท้จริง มองในแง่ของพรหมจรรย์น่าจะมีโทษร้าย แรงหรือพอ ๆ กับการลักพา แต่ความจริงกลับไม่ใช่เรื่องที่น่าเสียหาย คำประณามว่าเจ้าชู้ ผู้ถูกประณามจะไม่รู้สึกว่าคุณประณามแต่อย่างใด แต่กลับรู้สึกว่าเป็นผู้มีความสามารถทางเพศ

ต่อปัญหาทางเพศ หากบุคคลนั้นวางตัวและมีความสามารถในหน้าที่สูงในเชิงผู้นำ แล้ว สังคมค่อนข้างจะยอมรับการมีคูครองหลายคนได้ การมีบ้านเล็กบ้านน้อย แม้จะไม่เคย รับผิดชอบต่อการกระทำดังกล่าว ก็ไม่ใช่เรื่องร้ายอันใด การมีคูครองคนเดียวเสียอีก (Monogamy) กลับไม่เป็นที่นิยม แม้จะไม่มีเหตุผลอันใดมาอธิบายก็ตาม มีตัวละครเด่น ตัวเดียวที่มีคูครองเพียง 1 คน คือพระรามกับนางสีดา แต่ทั้งสองก็ได้ใช้ชีวิตแบบอยู่คู่บ้านถึง 14 ปี ดังนั้นอาจสรุปได้ว่าไม่มีข้อแตกต่าง (โดยเฉพาะชาย) ระหว่างการมีภรรยาหลายคนหรือคนเดียว เพราะสังคมยอมรับทั้ง 2 ประเด็น

⁴⁴ เช่นหนุมานมักอ้างว่า "พี่เป็นทหารพระอวตาร บุญนำมาพานพบกัน" แล้วจะ ลงด้วยประโยคที่ว่า "ครั้นจะอยู่คู่สมภิมภัก ช้านักก็เกรงโทษา ตัวพี่นี้จักขอลา แก้ว ตาอย่าไค้อาวรณ์" ใน รก 03368 และ 372

⁴⁵ รก 01147

⁴⁶ รก 01361-2

4. ฐานะของสตรี

โดยทั่วไปฐานะของสตรีค่อนข้างต่ำกล่าวคือ เป็นผู้ตามฝ่ายชายทั้งในแง่บทบาท การแสดงความคิดเห็น และการตัดสินใจ การศึกษาฐานะของสตรีในที่นี้จะแบ่งการศึกษาเป็น 5 ประการดังนี้

1. สตรีในฐานะหญิงสาว (as Maidens)
2. ในฐานะภรรยา (As Wives)
3. มารดา (as Mothers)
4. หญิงม่าย (as Widows)
5. ความสัมพันธ์ทางเพศ (Sexual Relationship)

ในฐานะหญิงสาว สตรีค่อนข้างจะอากัฟ เพราะลูกสาวมักไม่เป็นที่ต้องการของพ่อแม่ ไม่มีบทสวดอ่อนวอนต่อเทพเจ้าเพื่อต้องการขอลูกผู้หญิง ในขณะที่มีพิธีกรรมใหญ่โตเพื่อขอลูกชาย ทั้งนี้เพราะความเชื่อที่ว่า บุตรชายจะเป็นผู้สืบสกุล ดังที่ท้าวทศรถทำพิธีบวงสรวงขอพระราชโอรสต่อสวรรค์

"แม่นกสุวรรณคดลง	ใครจะสืบสุริยวงศ์ก็หาไม่
.....
.....
อย่าเลยจะประชุมพระคาบส	อันมีพรตญาณฉานกล้า
ตั้งพิธีการกาลา	ให้เกิดโอรสอันฤทธิ"?

ถึงแม้สตรีรุ่นจะอยู่ในความคุ้มครองของบิดามารดา แต่ก็มีใ้ชาวสตรีจะสบาย เพราะต้องรับหน้าที่ไม่แพ้ลูกชาย เนื่องจากต้องป้องกันประเทศในฐานะนักรบด้วย เช่นกรณีนางอรุณวดีอาสาทำลายตบะกโกลกฏ แม้นในฝ่ายลงกาก็เช่นกัน นางเบญจกายถูกบังคับให้แสดงบท

นางลอยเพื่อดวงพระรามจนกระทั่งถูกจับได้ และได้รับการทรมานในฐานะเชลยศึก รวมทั้งนางสุพรรณมัจฉารับบัญชาชกขวางการจอดถนนจนถูกหนุมนข่มขืน ในขณะที่ยังไม่ได้สมรสสตรีจึง เป็นสิทธิ์ขาดของบิกามารดา ในฐานะลูกจึงมีหน้าที่ป้องกันบิกามารดา ด้วยการรับอาสาออกศึกคังกล่าว

ในฐานะภรรยา ภรรยาที่ดีต่อสามีคือการที่ภรรยารู้จักหน้าที่ในฐานะภรรยา เช่น การรับใช้สามี การเป็นที่ปรึกษาหาทางออกให้ การเสียดมเจียมตน การมีใจเดียว และการไม่ทำให้สามีซัดเคือง⁴⁸ ตัวอย่างของนางไถยเกษิปรณินิมิตีสามีอย่างดีเมื่อมีสงครามก็ออกรบเคียงบ่าเคียงไหล่เช่นในคราวศึกปทูตทัณฑ์, นางมณฑิโถคือศิลาบริสุทธ์ ทำพิธีสัจชัยช่วยทศกัณฐ์เมื่อรู้ว่าทศกัณฐ์หมกหนทางต่อสู้กับกองทัพพระราม, และการรักษาพรหมจรรย์ยังชีวิตของสีตาคาราถูกทศกัณฐ์ลักพาตัวมาไว้ที่ลงกาจนถึง

"เอาภุษาณุกศอไหมัน แล้วพันกับกิ่งโศกใหญ่"⁴⁹

การนอกใจสามีจะได้รับการลงโทษอย่างสาสมเช่น นางกาลธัญญาณุกสาปให้เป็นหินจมอยู่ใต้ทะเลเมื่อโคกมถิสรู้ว่ นางมีชู้กับพระอาทิตย์และพระอินทร์ แม้ภรรยาจะปฏิบัติต่อ

⁴⁸ รุก 02194 ท้าวชนกสอนสีดาวว่า

"เป็นข้าขวางไ้ขว้เราบวาท
สงวนกายฝากกายฝากชีวา
อย่าทะนงว้เป็นองค์อัครราช
ผู้องนงค์ซึ่งพระองค์ไช้ชีวิต
อันพระชนนีบิดุเรศ
ลูกรักจงรักภักดี
อย่าก่อการให้เคืองเบ้องบาท
ถนอมจิตเป็นนิจนิรันดร

พระภัสดาชิราชาณาธา
ภักดีไปกว้ว่าจะม้วยมิต
เจียมกายอย่าประมาทราชกิจ
อย่าคิคนันทวารคิ
ก็เหมือนบังเกิดเกศเกศ
จึงมีสวัสดิคีธถาวร
เขวราชจงสมัครสโมสร
ดวงสมรจงจ้ววาที"

⁴⁹ รุก 04044

สามีคือเพียงใจ แต่มักไม่ได้ความยุติธรรมจากสามีเสมอ ๆ เช่นนางไทยเคยถูกห้ามไม่ให้
เฝ้าพระศพท้าวทศรถหรือสีดาถูกเนรเทศเพียงเพราะพระรามเกิดความไม่ไว้วางใจว่า
สีดาอาจยังคงรักทศกัณฐ์⁵⁰ ยิ่งกว่านั้นสนมของพระพรตช่วยป้องกันครไทยเกษจากคน
ชรรพบุรุษด้วยการบำเรอยักษ์ให้ตายใจ เพื่อทัพพระพรตจะได้ตามมาทัน กลับถูกพระพรต
ประณามว่าอย่างรุนแรงถึงพฤติกรรมดังกล่าว⁵¹ ซึ่งผิดกับฝ่ายลงกาให้เกิดริษยาและอภัยสตรี
เสมอ⁵² เมื่อคราวสุครีพหักฉัตรทศกัณฐ์ต้องพ่ายแพ้สุครีพเพราะ 19 มืออุมสมนไว้ให้ความ
คุ้มกันอย่างเต็มที่ และเมื่อหนุมานไปทำลายพิชัยชัยไฟไค้ปลอมเป็นทศกัณฐ์สมสู่กับมณโฑจน
มนตร์พิชัยเสียไป กระนั้นทศกัณฐ์ก็ให้อภัยและเข้าใจใจเหลือของคนเป็นอย่างดี⁵³ และแม้แต่
สีดาเองทศกัณฐ์ก็ไม่เคยแสดงท่าทีใช้พลังกำลังข่มขืนเลย⁵⁴ ความกลัวความยุติธรรมจาก

⁵⁰รท 10183

⁵¹รท 11228-33

⁵²ปกติลงกาจะถูกมองในแง่ร้ายเสมอ แต่ประเด็นเรื่องสถาบันครอบครัวโดย
เฉพาะฐานะสตรีนั้นจะเป็นจุดสำคัญที่ชี้ให้เห็นถึงในสังคมที่ถูกมองว่ามีอารยธรรมน้อยกว่า
เช่นลงกาลับมีคุณธรรมในค่านิยมสูงกว่าอโยธยา เป็นไปได้ที่ว่าสังคมที่ค่ออารยธรรมจะ
เน้นถึงปัญหาครอบครัวซึ่งเป็นปัญหาใกล้ตัวมากกว่าสังคมที่เจริญกว่า และอาจเลยไปถึงการ
สงครามที่ทางลงกาเน้นพันธมิตรจากญาติมิตรมากกว่าอโยธยาซึ่งจะกล่าวต่อไปข้างหน้า

⁵³รท 07267

⁵⁴แม่ในครั้งแรกที่ทศกัณฐ์พบและอวงนางไปก็ใช้ความนุ่มนวลมิใช่พลังกำลังดังที่ว่า
"ว่าพลางก็เข้าประคององค์ คอยค้ำรงโอบอุ้มดวงสมร
รับขวัญแล้วพาบังอร พาจรไปรถมณี"
และเมื่อทศกัณฐ์ลงสวนนางในครั้งที่สอง ทศกัณฐ์ถึงกับ
"กราบลงแล้วกล่าวสุนทร
ถึงมาตรเจ้าคาวา พियाไม่ถือค้ำหนัก
.....
เมตตาขอเถิดนางเทวี"

คู่มือรท 03201 และ 03040

สามี สะท้อนให้เห็นถึงสังคมอยุธยาต้องชดเชยด้วยความพยายามเรียกร้องความเหนือกว่า อย่างน้อยเมื่อเทียบกับภรรยาคนอื่น ๆ นางไภยเกษิศจึงผลักดันพระพรตให้เป็นกษัตริย์อยุธยา เป็นไปได้ที่ว่าการเป็นพระพันปีหลวงนั้นเป็นการทำลายปมอภิศธรรมใจจิตสำนึกลงได้ ลักษณะดังกล่าวจะไม่ปรากฏในสังคมลงมาเลย

ในฐานะมารดา สามีและบุตรเป็นตัวกำหนดฐานะสตรีได้ ยิ่งฐานะสามีที่สูงศักดิ์ก็กับการมีลูกชายโดยเฉพาะได้ลูกชายหัวปี (First Born son) จะเป็นศักดิ์ศรีแก่มารดาท้าวไภยเกษิศจีนคียูกนางไภยเกษิให้ท้าวทศพรเพราะเห็นว่าท้าวทศพรเป็นราชาที่เหนือราชา⁵⁵ แม้วางนางไภยเกษิจะไต่โอรสแต่ไม่ใช่หัวปี แต่กระนั้นก็ยังดีกว่านางสมุทรวเทวีซึ่งมีโอรสอ่อนกว่าพระพรต มณโฑเป็นมเหสีหลังนางกาลอัคคี แต่มณโฑให้กำเนิดอินทรชิตโอรสองค์โตฐานะของนางมณโฑจึงต่างกับนางกาลอัคคี การคาดหวังในการได้ลูกชายจึงเป็นเรื่องปกติเพราะทำให้ฐานะของมารดาดีขึ้น การแยกลูกชายจากแม่จึงเป็นบาปอันหนัก นางไภยเกษิต้องชกใช้กรรมเพราะการพรางพระรามจากนางเกาศัลยา โดยถูกพระพรตโอรสตัวเองคาทอและชมชานไปขอโทษพระรามถึงกลางป่า, พระรามต้องเดินคงอีก 1 ปีเมื่อนางสีดาโกรธไม่คืนดีด้วยเพราะเหตุผลบางส่วนที่พระรามจับพระมงกุฎและพระลบไป, และนำสังเกตที่ว่าทั้งพาลีและทศกัณฐ์จับชีวิตลงทั้งคู่ และทั้งคู่เคยพรางมณโฑจากองคต ฐานะของมารดา (Ideal Mother) มีหน้าที่ส่งเสริมบุตรเป็นแบบอย่าง และเป็นที่ยูชาของบุตร ในฝ่ายยักษ์เห็นได้ชัดเจนกว่าเพราะ โอรสเช่นอินทรชิตก็ตี หรือไมยราพณ์ก็ตี เมื่อจะทำอะไรจะต้องเข้าปรึกษามารดาก่อน แต่ในทางปฏิบัติ⁵⁶ ฐานะมารดาต่ำต้อยทั้งในฝ่ายอยุธยาและลงมา เพราะลูกชายหัวปีที่มีฐานะ

⁵⁵รท 01302-3

⁵⁶ฐานะของมารดาที่ถือว่าได้ตัวแบบมาจากสีดา (คราวเลี้ยงดูพระมงกุฎและพระลบ) ซึ่งคือภาพของพระลักษมณ์มีอันมีฐานะเป็นมารดาแห่งโลกดงรก 02023 ที่ว่า "ขอทั้งองค์พระลักษมณ์ ชนนี้โลกยอดสงสาร" ฐานะมารดาในทางทฤษฎีจึงสูงส่งเมื่อเทียบกับในทางปฏิบัติ ทั้งนี้เนื่องจากมารดาที่ดีในทางทฤษฎี แม้จะสูงส่งเพียงใดแต่ก็มีบทบาทแบบผู้รับใช้ให้กับครอบครัวเท่านั้น

เกือบเท่าบิดาสามารถตอบโต้ได้อย่างรุนแรงกับมารดา เช่น พระพรตเป็นที่คนโตสุดขณะ พระรามออกเดินคองค้ำทอนางไภยเกษี เช่นเดียวกับทศพินบริภานางมณโฑผู้เป็นมารดา หรือบรรลัยกัลป์ไม่ฟังคำนางกาลอัคคีเป็นต้น⁵⁷

ในฐานะหญิงม่าย สภาวะหญิงม่ายไม่ใช่เรื่องที่ตีแก่สตรีเลย เพราะชีวิตสตรี ในฐานะภรรยาทุ่มเทให้บุรุษค่อนข้างหมดสิ้น (Extreme Dependence) เมื่อสามีถึงแก่กรรมหมายถึง การสิ้นสุดชีวิตที่เบิกบานและความผาสุกทั้งปวง ความจริงแล้วไม่มีหญิงใดแตกความเป็นม่ายด้วยความมั่งคั่ง อาหาร และแม่แต่บุตรชาย เพราะสามีมีค่าเหนือกว่าสิ่งเหล่านั้น ตัวอย่างเช่นคำรำพันของนางวัชนีสูรและสนมของท้าวจักรวรรดิเมื่อท้าวจักรวรรดิสิ้นชีวิตลง

"ตั้งแต่นี้ต่อไปจะเสื่อมสุข ทั่วทั้งพิภพอสุริน ได้ความสุขอยู่เป็นนิจ	ทนทุกข์ทเวษด้วยกันสิ้น จะกินน้ำตาไม่เว้นวาย คั้งหนึ่งบิตุเรศมารคร" ⁵⁸
---	--

การสูญเสียสามีทำให้หญิงม่าย จำเป็นต้องหันไปพึ่งบุตรชายแทน กรณีมณโฑกับทศพินบุตรชายรวมกันขจัดพิภอกออกไปจากการเป็นราชาของลงกา แล้วทศพินได้รับการสถาปนาเป็นราชาแทน⁵⁹ มีหญิงม่ายบางคนที่ต้องแต่งงานใหม่ (Remarriage) เช่นมณโฑ และที่พยายามจะแต่งงานใหม่เช่นสามนักขา หลังจากที่ชีวหาสามีตายแล้ว ก็หลงรักพระรามและพระลักษมณ์ การเกี่ยวพาราตีที่เกิดจากฝ่ายหญิงก่อนเป็นเรื่องที่ยอมรับไม่ได้

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁵⁷รท 02346, 281, รท 09105, และรท 08179

⁵⁸รท 10109-10

⁵⁹รท 09036-7

"เป็นหญิงชวนชายไม่เอาใจ ธรรมเนียมของใครที่โหดมา"⁶⁰

นางสาวนักขาจึงได้รับการลงโทษอย่างรุนแรงจากพระราม การสมรสใหม่ของหญิงม่ายไม่ปรากฏในสตรีอื่นอีกเลย นอกจากกรณีนางมณโฑซึ่งเป็นราชินีในกษัตริย์พระองค์ก่อน แต่ถูกพิเภกกราชองค์ใหม่ครอบครองแทน มีสตรีหลายคนที่กลายเป็นหญิงม่ายเพราะสามีตายในสงครามไม่ว่า ชายาของอินทรชิต หรือมเหสีของท้าวจักรวรรค์ เป็นต้น แสดงว่าอาจเป็นไปได้ที่ไม่เป็นที่นิยมต่อการสมรสครั้งที่สองของสตรี หรือมิฉะนั้นความผูกพันต่อสามีคนเดิมเป็นไปได้โดยธรรมเนียมที่สตรีไม่ควรสมรสใหม่

กล่าวโดยสรุป ความสัมพันธ์ทางเพศที่สังคมมีต่อสตรีค่อนข้างอยู่ในแง่ลบ กล่าวคือสตรีเปรียบเสมือนทรัพย์สินสมบัติที่จะต้องถูกดูแลโดยผู้ชาย ไม่ว่าชายผู้นั้นจะอยู่ในฐานะพ่อ สามี หรือบุตรชาย สตรีจึงมีลักษณะเป็นช่างเท้าหลังแทบจะตลอดชีวิต ด้วยเหตุนี้จึงไม่เปิดโอกาสให้สตรีมีบทบาทเป็นผู้นำสังคมได้เท่าที่ควร สตรีเป็นเครื่องเล่นทางเพศที่จะต้องรักษาหน้าทีนี้ให้กับชายคน ๆ เดียว การมีคู่ของสตรีจึงถือเป็นเรื่องเลวทราม (โทษถึงตาย) และเป็นหน้าที่แรกที่ยูหญิงต้องเคร่งครัดก่อนหน้าที่ยื่น สตรีโดยพื้นฐานเสียเปรียบต่อสังคมไม่ว่าในค่านิยม ชนชั้น และเผ่าพันธุ์ สตรีที่อยู่ในชนชั้นและเผ่าพันธุ์ที่ต่ำมักได้รับการเหยียดหยาม เช่น นางอัศมุขี หรือแม่แต่นางสาวนักขา การมีผู้ชายที่สูงศักดิ์เป็นคู่ครองเป็นการแสวงหาของสตรีเพื่อยกฐานะและเป็นที่ยิ่งใหญ่ให้สตรีเท่านี้ก็นับว่ามากสำหรับสตรี โดยที่ผู้ชายไม่จำเป็นต้องรับผิดชอบมากไปกว่านี้ สตรีที่อยู่ในเผ่าพันธุ์ที่ต่ำกว่า เช่น ยักษ์ได้รับการดูแลดีกว่าเผ่าพันธุ์ที่อ้างว่าผู้ดี เช่นมนุษย์ ซึ่งมีลักษณะเป็นการแบ่งแยกเชื้อชาติและชนชั้นตามแนวคิดของไทยอันปรากฏในรามเกียรติ์⁶¹ การเป็นเครื่องเล่นทางเพศสามารถทำให้สตรีใช้บทบาทนี้ทางการเมืองได้ดังกรณีนางอรุณวดี

⁶⁰ รก 03130

⁶¹ อาจแปลความไควาสถาบันครอบครัวในสังคมที่เจริญกว่า (เช่นนครหลวงหรือชนชั้นสูง) สตรีกลับได้รับการดูแลหรือถูกคุ้มครองน้อยกว่าสังคมที่ต่ำกว่า (เช่น ชนบทหรือชนชั้นกลาง)

5. การศึกษา

แนวความคิดทางการศึกษา เพื่อวัตถุประสงค์ในการผลิตนักเรียนที่สามารถอย่าง
 ผู้มีความรู้ โดยจัดหลักสูตรให้ชำนาญทั้งการสงคราม (การต่อสู้), หนังสือ, และญาณเพื่อ
 เข้าสู่ความมีอิทธิฤทธิ์หรือการลือลือกับเทพเจ้าได้ ผู้ที่ทำการสอนคงหนีไม่พ้นฤษีเพราะมี
 ความสามารถด้านดังกล่าวไม่ว่าจะเป็นฝ่ายอโยธยาและลงกา เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์
 ของหลักสูตร วิชาที่เรียนจึงเป็นวิชาศิลปศาสตร์ที่อาศัยเรื่องศาสนา⁶² ซึ่งเป็นวิชา
 การรบชั้นสูง และไตรเพทย์เวทมนตร์⁶³ อันประกอบด้วย ฤคเวท ยชุรเวท สามเวท
 และอาถรรพเวท ซึ่งเป็นศาสตร์แห่งการบูชาพระเจ้าและมนตรีพิธี ในฝ่ายลงกาคอนข้าง
 จะเน้นการเรียนการสอนแบบการบำเพ็ญกิจพิธีและตะบะเพื่อติดต่อกับเทพเจ้าโดยตรง
 สงเกตได้จากนิยามประกอบพิธีขณะทำสงครามเช่น อุมงค์ สัจฉิพ และชูปหอก เป็นต้น
 ในแง่ของศิษย์ไม่ปรากฏว่ามีผู้ศึกษามาจากชนชั้นอื่นนอกจากชนชั้นพระราชวงศ์ ซึ่งเนื้อ
 หาการศึกษาข้างต้นก็แสดงให้เห็นถึงการเตรียมตัวต่อการเป็นผู้ปกครองต่อไป นำสังเกต

⁶² ศาสนศาสตร์เป็นวิชาชั้นสูงเรียนกันในหมู่ราชาไม่ว่าทศกัณฐ์, พระรามและ
 อнуชา, พระมงกุฎและพระลบ, และอินทรีชิต คุรุท 01089, 02081-4, 10217, และ
 01257 ยกเว้นกุมภกาศเจ้าชั้นหลานโอรสนางสำน่านักขานเรียนทางพระขรรค์ในรก
 03079

⁶³ เรื่องเดียวกัน.

ว่าการศึกษาเริ่มในวัยที่แตกต่างกันจนสรุปเป็นกฎเกณฑ์ไม่ได้ เพราะขึ้นอยู่กับความประสงค์ของพ่อและแม่ในฝ่ายอโยธยา⁶⁴ หรือผู้ที่ต้องการศึกษาโดยเฉพาะในฝ่ายลงกา⁶⁵ แต่อยู่ในพิสัย (Range) 10-19 ปี⁶⁶ กล่าวคือพระมงกุฎพระลบเริ่มเมื่อ 10 พรรษา, ทศกัณฐ์ 14, อินทรชิต 15, กุมภกาศ 19, และพระรามสำเร็จการศึกษาเมื่อ 14 พรรษา ช่วงการศึกษาในวัยเรียนจึงอยู่ในระหว่างวัยรุ่น กุมภกาศค่อนข้างจะเรียนช้าเพราะกุมภกาศ (ลูกสามนักขา) ไม่ได้เรียนในลักษณะหลักสูตรของเจ้าฟ้า (ลูกกษัตริย์) แต่เป็นการเรียนอย่างเดียวคือบำเพ็ญตบะเพื่อขอเทพศัตราวุธมากกว่า⁶⁷ วิธีการสอนและคำสอนของพระอาจารย์ (ฤๅษี) นั้นไม่ได้กล่าวโดยละเอียดเพียงแต่เน้นการเรียนแบบสาธยายหรือท่องให้ขึ้นใจ ในส่วนของพระเวท และฝึกหัดในแง่ของศาสตร์ จนแม่นยำก็ถือว่าสำเร็จการศึกษา⁶⁸ ความรู้ที่ได้มามากน้อยอยู่ที่การปฏิบัติเอาใจผู้สอนเช่น การนวดแผน การเชื่อฟัง และการตั้งใจเรียน⁶⁹ อย่างไรก็ตาม การเรียนการสอน (ใน ส่วน Natural) แม้มีความสำคัญแต่ไม่พอเพียงสำหรับความสามารถขั้นสมบูรณ์ได้ เพราะพันธุกรรม (Natural) เป็นส่วนสำคัญด้วย ตัวอย่างของตัวละครทุกตัวที่กล่าวมานั้นสามารถเรียนสำเร็จยกเว้นกุมภกาศ เพราะอยู่ในลักษณะอวดดี ไม่รับเทพศัตราวุธจากเทพเจ้าเข้ายังต่อสู้กับพระลักษมณ์จึงสิ้นชีวิตลง กุมภกาศเป็นบุตรชีวหาและสามนักขา ไม่ปรากฏว่าพ่อแม่ผู้นี้ฉลาด ชิวหาตายเพราะเคินตรวจตราลงกาคด้วยตนเองจนเปลี้ย เมื่อหลับจึงป้องกันลงกาโดยแอบลิ้นปิดเมือง ทศกัณฐ์กลับมาไม่เห็นบ้านเมืองจึงเอาจักรขว้าง ในขณะที่สามนักขามักมากด้วยกามคุณ

64 เช่นพระราม พระมงกุฎ และพระลบ, เรื่องเดียวกัน

65 เช่นทศกัณฐ์ อินทรชิต และกุมภกาศ อยู่ใน เรื่องเดียวกัน.

66 เรื่องเดียวกัน.

67 เรื่องเดียวกัน.

68 เรื่องเดียวกัน.

69 เรื่องเดียวกัน.

ข้อพิสูจน์ของพันธกรรมปรากฏในระดับขุนนาง ไม่ปรากฏว่าลูกขุนนางได้เข้ารับการศึกษาหรือไม่ แต่ปรากฏว่าเมื่อพ่อแก่ลูกมักจะแก่ (ข้อความเดียวกันใช้กับราชาค้วย เพราะสะท้อนถึงระบบการสืบสันตติวงศ์แต่ในหมู่ราชากับขุนนางตรงที่ราชาต้องได้รับการศึกษาเป็นพิเศษต่างจากข้างต้นอีกค้วย) อาจเพื่อความอยู่รอดของตระกูลในราชการก็ได้ เช่น อสุรผัด มัจฉานุ หรือองคต บุตรหนุมานและพาลีตามลำดับ อย่างไรก็ตามเป็นไปได้ว่า อาจมีการศึกษานอกระบบโดยเฉพาะจากผู้ที่เป็นพ่อก็ได้ เพราะปรากฏบ่อยครั้งที่ผู้ใหญ่หรือพ่อให้การอบรมและสั่งสอนเช่นกัน เช่น คำสอนท้าวทศรถต่อพระราม หรือพาลีสอนน้อง เป็นต้น⁷⁰

6. ศาสนาและศีลธรรม

รากฐานของศาสนาและศีลธรรมคือ การมีธรรมะ (Dharma) ธรรมะในรามายณะเป็นกฎเกณฑ์ของพระเจ้า (Divine Law) และเป็นหน้าที่ของมนุษย์ (Secular Duty) ที่ต้องปฏิบัติต่อชนชั้น กฏระเบียบ ความยุติธรรม และขนบธรรมเนียม เป็นต้น การมีธรรมะเป็นสิ่งจำเป็นเพราะนำไปสู่ความประพฤติที่ถูกต้อง (Righteous Conduct) ⁷¹ ธรรมะมี 2 ระดับ ระดับแรกเป็นธรรมะระดับทั่วไป เป็นธรรมะที่มีต่อสังคมโดยรวมเช่น สัจจะ (Truth) ความเห็นอกเห็นใจ (Compassion) ความเมตตา (Benevolence) และความกล้าหาญ (Spirit) เป็นต้น กับระดับ

⁷⁰ รก 02245 และ รก 03265

⁷¹ Ramashraya Sharma, A Socio-Political Study of The Valmiki Ramayana (Delhi: Motilal Banarsidass, 1971), p.147

Benjamin Khan, The Concept of Dharma in Valmiki Ramayana (Delhi: Munshi Ram Manohar Lal, 1965), p.24

ที่แคลงมา เป็นธรรมะที่มีต่อชนชั้นหรือพวกพ้อง ลักษณะดังกล่าวจะกลายเป็นจรรยาบรรณ (Ethics) ต่อสถาบันที่ตนสังกัด เช่น ความรักอันที่พี่น้องในหมู่ญาติหรือพวกพ้อง (Fraternal Love) และความบริสุทธิ์ใจ (Purity) ของภรรยาต่อสามี เป็นต้น

ในรามเกียรติ์ ได้มีการเน้นธรรมะค่อนข้างมาก ธรรมะในระดับทั่วไป แท้จริงแล้วเป็นธรรมะที่จำเป็นต่อนักปกครองและราชา ในรามายณะของอินเดียได้มีการเน้นธรรมะในพระธรรมศาสตร์ และธรรมะที่ความคู่กับบรรดาและกามา ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากลัทธิพราหมณ์⁷² ในขณะที่ธรรมะในรามเกียรติ์ในระดับทั่วไปนี้ เน้นการมีทศพิธราชธรรมตามหลักพระพุทธศาสนา ซึ่งมีเนื้อหาอยู่ที่การทำให้สังคมซึ่งหมายถึงผู้ใต้ปกครองให้มีความร่มเย็นเป็นสุข การเน้นทศพิธราชธรรมเป็นความจริงสำหรับราชา และเป็นคำสอนที่ราชาต้องรับรู้ไว้ กษัตริย์โยชยาค่อนข้างเคร่งครัดต่อทศพิธราชธรรม ถึงขั้นที่ว่าท้าวอัชบาลทำจวคจะเชือดเนื้อพระองค์ให้แก่นายพรานแทนชีวิตกวางที่จับได้ จนถึงกับเสด็จสวรรคต⁷³ อันที่จริงพรหมวงศ์ในลงกาก็ล้วนทรงไว้ซึ่งทศพิธราชธรรมยกเว้นทศกัณฐ์ การไม่ดำรงทศพิธราชธรรมเป็นที่รังเกียจเคียดแค้นท์ นางจันทประภาเคยเตือนโมรธาพณ์โอรสว่า

(ทศกัณฐ์)	"ไม่อยู่ในธรรมทศพิธ ท้าวสหมลิวันเคืองใจ สั่งไว้ไม่ให้ไปผูกกรัก	หากการทุจริตหยาบใหญ่ เมื่อมอบเมืองให้พ่อเจ้านั้น ควยทศทัตครโมหันธ" ⁷⁴
-----------	--	--

ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐลงกากับบาดาลทางเห็นกันไป ธรรมะของราชาและนักปกครองที่เน้นมากคือ ความยุติธรรม (Justice) ความยุติธรรมนอกจากหมายถึงความไม่มือคตแล้วอาจกล่าวได้ว่ามีความแตกต่างจากนิยามทั่วไปในความหมายตะวันตก

⁷² Sharma, Ibid., p.148

⁷³ รก 01330-3

⁷⁴ รก 04350

เพราะความยุติธรรมของไทย วัตถุประสงค์เพิ่มเติม เป็นความยุติธรรมที่มีรากฐานจาก ความถูกต้องในอดีต เช่น การที่สหัสเดชะช่วยทศกัณฐ์รบก็เพราะเหตุว่า ต้องช่วยราช ประเพณีนิยมที่ "เพื่อนต้องช่วยเหลือเพื่อน"

"ช่วยการสงครามพระสหาย เพื่อนตายขององค์กนิษฐา
ก็ต่อโดยยุติธรรมมา "⁷⁵

สำหรับธรรมะในระดับแคบลงมา⁷⁶ เป็นจรรยาบรรณ เช่น ความกตัญญู ในฐานะทหาร ย่อมต้องมีธรรมะคือกตัญญูต่อนาย ทหาร ของพระรามมีความกตัญญูสูงในรูปของความรักดี โดยเฉพาะหนุมาน ถึงกับหนุมานเคยอาสาหลวงทศกัณฐ์โดยขอ เป็นบุตรบุญธรรมทศกัณฐ์ ทศกัณฐ์ห่มเททั้งกายและใจให้ แต่ในที่สุดหนุมานเป็นคนหนึ่งที่ฆ่าทศกัณฐ์ ทศกัณฐ์ถึงกับ ร่ำพันว่า

"บาปบุญคุณโทษทร ลักขณ์ ย่อมประจักษ์อยู่แล้วทุกสิ่งไป
ควรถามออกศัญญ จะรู้คุณบ้างก็หาไม่
ตัวพ่อคนชื่อจึงไว้ใจ ให้แสนสมบัติโอฬาร"⁷⁷

หนุมานกลับเยาะเย้ยทศกัณฐ์ในแง่นี้หนุมานไม่ได้กตัญญูเพราะเป็นจรรยาของหนุมาน ที่จะต้องกระทำ เพราะนายที่แท้จริงไม่ใช่ทศกัณฐ์ แต่คือพระราม เพราะความเข้าใจ นิดของทศกัณฐ์ต่อหนุมาน ทำให้ทศกัณฐ์เข้าใจผิดถึงจรรยาบรรณของหนุมานด้วย บทเรียน ของทศกัณฐ์อยู่ตรงความเชื่อของตนเองไม่ใช่การประณามหนุมาน

⁷⁵รท 06172

⁷⁶ในรามายณะใช้ศัพท์ว่า "วิเศษ" (= Particular) และระดับทั่วไปว่า

"สาธารณะ" (= General)

⁷⁷รท 08034

จรรยาบรรณของราชาคือ ความมีชติยมานะ ตัวละครที่แสดงถึงความมีชติยมานะ
ค่อนข้างชัดไม่ใช่พระราม แต่เป็นทศกัณฐ์ บางคนอาจประณามทศกัณฐ์ว่าถ้าเพียงคืนสีดาก็
จบเรื่องยุ่งยาก ไม่น่าจะดำเนินนโยบายผิดพลาดเช่นนี้ แต่ความในใจของทศกัณฐ์ ไม่มีใคร
รู้ดีไปกว่าทศกัณฐ์ ซึ่งรำพันให้เห็นขณะอำลานางมณโฑว่า

“คิดคิดจะใคร่พาอรไท (มณโฑ) หนีไปอยู่ขอบจักรวาล	หนีไปอยู่ขอบจักรวาล
กับองค์สีดานงลักษณ์	ซึ่งพี่รักยกอดสงสาร
ให้พนักยแพทเหตุการณ	แล้วคิดบันดาลละอายใจ
แกหมูเทวาสุราฤทธิ	ทศทิศจะนินทาได้
อันการจะถึงที่บรรลัษ	ใครจะหนีได้ก็ผิดที่”

อีกตอนว่า

“ถึงกรรมจำสิ้นชีวี	มารศรีจะให้ส่งนางสีดา
อดสูครุร้ายแกเทวา	นักสิทธิ์วิทยานาคิน
จะวาพิกัถวรามลักษณ์	ไตรจักรจะล่วงนินทาลิ้น
เราเป็นสุริยวงศ์พรหมินทร์	จะให้โลกดูหมิ่นนั้นจนใจ
สู้ตายไม่เสียดายชีวัน	จะย่อท้อต่อมันกระไรได้
ตัวพี่ก็ขายอาชาไนย	ไม่คิดอาลัยแก่ชีวี” ⁷⁸

ชติยมานะจึงเป็นจรรยาบรรณอันสำคัญอันหนึ่งต่อความเป็นราชา พระรามเคยแสดงสิ่ง
เดียวกันว่าจะต้องเดินดงให้ครบ 14 ปี แม้พระราชมารดาทั้งไทยเกษียจะขอร้องไว้
ให้กลับพระนครแต่พระรามก็ไม่ได้ปฏิบัติตาม

มีข้อน่าสังเกตคือคำว่า “สัตยา” ในรามายณะจัดไว้เป็นธรรมะระดับทั่วไป
หมายถึงเป็นธรรมะที่ต้องรับผิดชอบต่อสังคม สัตยาจึงไม่ใช่สัญญาจึงอาจสามารถละเมิด
ได้ (เพราะเป็นการเมือง) แต่ที่ไม่ได้ละเมิดเพราะสัตยาตามสายตาของวาลมิกิเป็น

⁷⁸ รก 04042 และ รก 04049-50

ธรรมะชั้นสูงสุด (Supreme Dharma) ในรามเกียรติ์สัจยานาจะเป็นจรรยาบรรณผู้ให้
 สัจยานาแกสิ่งใดต้องปฏิบัติตาม ไม่ใช่เพื่อสังคมแต่เพื่อศักดิ์ศรีของตนและสถาบันของตน
 มากกว่า (ชัตติยมานะ) พระรามรับสัจยานาในการเดินกองทัพทศกรรณ จำเป็นต้องปฏิบัติ
 ตามเพื่อรักษาเกียรติภูมิแห่งความเป็นเจ้าชายและความเป็นพระนารายณ์ ไม่ได้มีส่วน
 สัมพันธ์กับสังคมแต่อย่างใด การรับสัจยานาเป็นธรรมะชั้นสูงสุดคือจรรยาบรรณในแง่ที่ว่า
 จำเป็นต้องอาศัยความเสียสละ (Sacrifice) และดูเหมือนเป็นการลงทัณฑ์ตนเอง
 (Penance) ในสิ่งที่คิดว่าถูกต้อง เช่น เกี่ยวกับการฟ้องร้องพระรามของทศกัณฐ์ต่อท้าว
 มาลีวราช หลังจากการตัดสิน ปรากฏว่าทศกัณฐ์ถูกกล่าวหาว่าเป็นฝ่ายผิดสัจยานาตั้งที่ว่า
 "ซึ่งเอ็งกล่าวหาทุกข้อ ล้วนแก่งัดคิดต่อให้เหมาะมัน
 สืบสวนก็ไม่มีสัจธรรม์ สาราพันทรลักษณอัปรีย"⁷⁹

ตรงนี้ทศกัณฐ์ไม่ได้มีความผิดต่อสังคม เป็นความผิดส่วนตัว เป็นการละเมิดจรรยาบรรณ
 ของชนชั้นกษัตริย์ซึ่งไม่พึงปฏิบัติ (ในแง่การบริหารราชการต่อแผ่นดินทศกัณฐ์ค่อนข้าง
 ประสบความสำเร็จดังได้กล่าวมาแล้วและจะกล่าวข้างหน้า) ทศกัณฐ์ไม่กล่าวรับสัจยานาเพราะ
 หนไม่ใคร่ต่อความเจ็บปวดและการสูญเสียนางสีดา

โดยสรุปธรรมะเป็นความจำเป็นทั้งในระดับรัฐและชนชั้นทางสังคม เพราะ
 ธรรมะทำให้สังคมดำเนินไปตามกลไกแห่งความถูกต้อง ธรรมะที่กล่าวข้างต้นเป็นเพียง
 ส่วนหนึ่งที่สำคัญของธรรมะที่ปรากฏในรามเกียรติ์

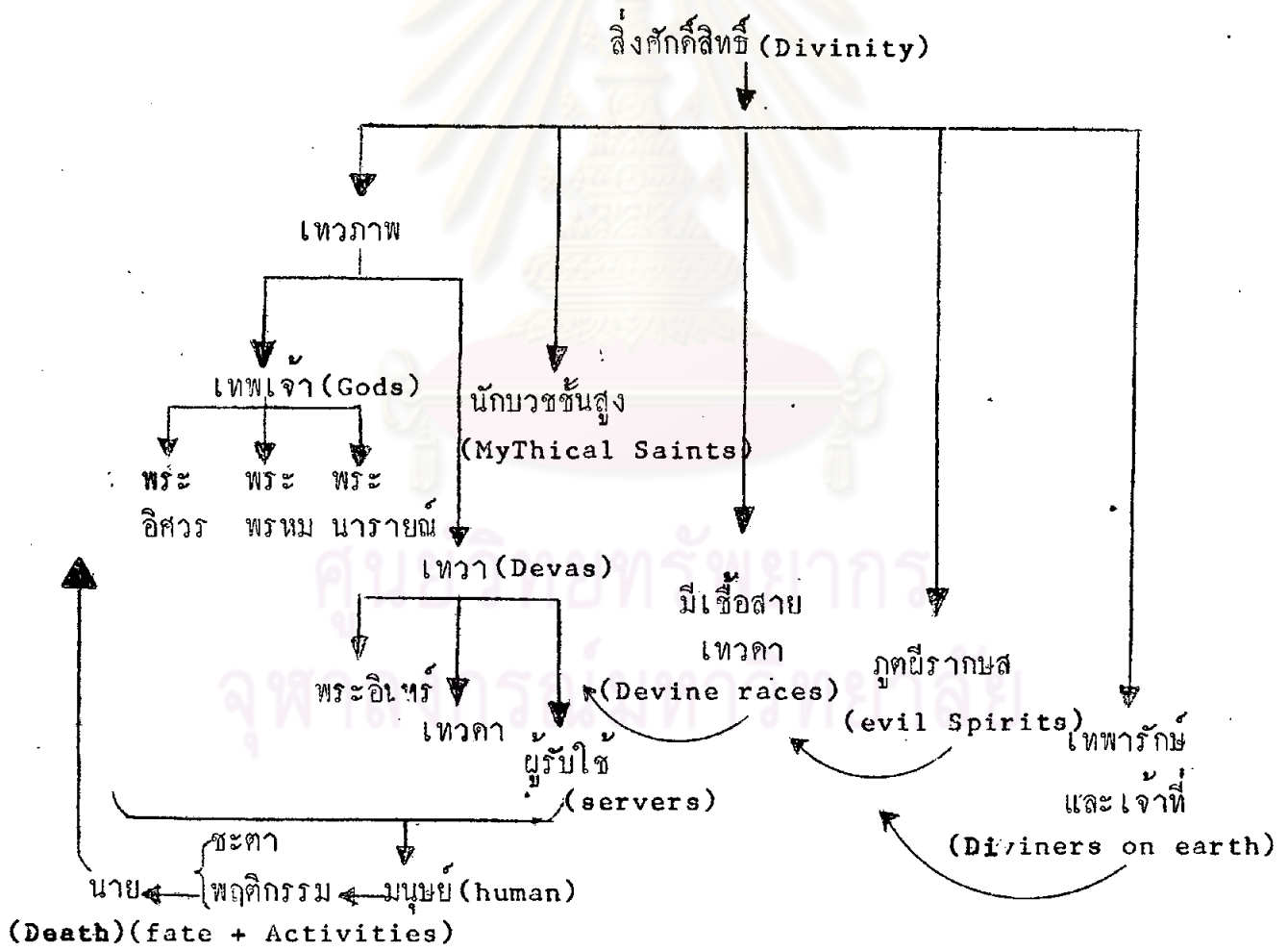
7. ระบบความเชื่อ

ในที่นี้จะศึกษาในส่วนที่เรียกว่ามายาคติ (Mythology) อันเกี่ยวกับสิ่ง
 ศักดิ์สิทธิ์ที่กำหนดคชตากรรมของสัตว์โลก จักรวาลแห่งความเชื่อตามกลางความสัมพันธ์

ระหว่างสวรรค์ โลก และบาดาล ตลอดจนชีวิตในโลกนี้และโลกหน้า มีส่วนกำหนด พฤติกรรม ความคิด และความเบี่ยงเบนให้แก่มนุษยชาติได้

เนื่องจากพื้นฐานของสังคมไทย โดยปกติมีการจัดลำดับความสำคัญเสมอ และมักผูกพันกับบุคคล (บุคคลาธิษฐาน) มากกว่า ทำให้ระบบความเชื่อแสดงออกมาในรูป คติกล่าวขวัญ กล่าวคือ จักรวาลของชีวิตและมายาคติพาคติบุคคล ในขณะที่บุคคลเหล่านั้น ไม่ได้มีความเท่าเทียมกัน (ชนชั้น) โครงสร้างของความเชื่อจึงเป็นลำดับชั้นในแง่บุคคลมากกว่าระบบความคิด ดังแผนภาพ⁸⁰

ภาพที่ 4

⁸⁰ ปรับปรุงแนวความคิดจาก Sharma, op.cit., chap.ix

โดยการวิเคราะห์ระบบพบว่า สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งปวงมีลำดับแห่งอำนาจไม่เท่าเทียมกัน ตั้งแต่เทพภาพซึ่งมีอำนาจสูงสุดจนไปถึงเทพารักษ์ซึ่งมีความสำคัญน้อยที่สุด (บทบาทจึงน้อยลง) อย่างไรก็ตามตั้งแต่แก่นักบวชชั้นสูงจนถึงเทพารักษ์ มีหน้าที่รองรับเทพภาพไม่ว่าในเชิงบวกหรือลบ (บูชาหรือทำทายน) ในพวกเทพภาพซึ่งเป็นสมาชิกบนสรวงสวรรค์ แบ่งได้เป็นระดับเทพเจ้า 3 องค์ อันที่จริงมีความสำคัญไม่เท่าเทียมกัน แต่อยู่ในระดับเดียวกัน อีกกลุ่มเป็นเทพทั่วไป หัวหน้าเทวาคือพระอินทร์ซึ่งมีหน้าที่ปกครองเทวดาและผู้รับใช้บนสวรรค์ มนุษย์มองตนเองในแง่ดี เพราะเห็นว่าเข้าพันธุ่มนุษย์รองรับเทพภาพโดยสายเลือดและอาจกลับไปสู่จักรวาลของเทพเจ้าได้ (ไม่มีการระบุถึงนรกในรามเกียรติ์)

โดยการวิเคราะห์แต่ละส่วนพบว่า เทพภาพมีความสำคัญสูงสุดเพราะเป็นตัวแทนแห่งความสมบูรณ์ที่แท้จริง โดยเฉพาะในระดับเทพเจ้าซึ่งเป็นประธานแห่งทวยเทพ พระอิศวรเป็นเทพเจ้าที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในรามเกียรติ์ เพราะมีหน้าที่ตัดสินใจถึงกลไกของโลกและการประสานบนสรวงสวรรค์เช่น การตัดสินใจให้เทพต้องอวตาร และยักษ์ต้องถูกทำลาย⁸¹ นอกเหนือจากการตรวจร่างกายในสวรรค์⁸² พระนารายณ์เป็นเทพเจ้าแห่งการปราบ (ตำรวจโลก) โดยการรับบัญชาจากการตัดสินใจของพระอิศวรเช่น การปราบหิรัณยักษ์ นนทก และทศกัณฐ์ ส่วนพระพรหมเป็นเทพเจ้าอีกองค์ ใจดี ประธานเทพอาวุธแก๊วขอเสมอ พระพรหมเป็นต้นวงศ์ของลγκα บทบาทของพระพรหมมีน้อยมาก อาจเนื่องจากความรู้สึกลึกซึ้งที่ทำให้โลกวุ่นวายอันเนื่องจากการเป็นผู้สร้างลγκαก็ได้ ส่วนเทวา

⁸¹ ตูรก 02023 ที่ว่า

"ยุคนี้ก็แจ่มมาแต่ก่อน

จึงจัดฝูงเทพโยธา

ไม่ว่าโลกจะเดือดร้อนในภายหน้า

ไปค่อยเช่นฆ่าอสูรี"

⁸² เช่นบัญชาพระนารายณ์ปราบหิรัณยักษ์ในรก 01005 การจัดทัพไปรบตรีบูรรัม รก 01006 หรือแม้การลงโทษนางบุษมาลีตั้งไค้กล่าวข้างต้นแล้ว เป็นต้น

ทั่วไปมีพระอินทร์เป็นหัวหน้า ทำหน้าที่เป็นแม่บ้าน (เลขาธิการ) เช่น รับคำสั่งพระอิศวร ไปเชิญพระนารายณ์ คูและระเบียบบนมนุษย์โลก และควบคุมการสร้างพระนคร⁸³ ความสัมพันธ์กับมนุษย์โลกทำให้พระอินทร์ลอบมีชู้กับนางกาลอัจนา เมียโคกมฤณี ในแง่วิถีชีวิตบนสวรรค์ไม่แตกต่างจากพื้นโลก จุดนี้ทำให้เกิดภาวะอคติเพราะหลานของพระอินทร์ (องค์) เป็นทหารเอกของพระราม สวรรค์จึงไม่ใช่แหล่งสุดท้ายของความเที่ยงธรรม ทรายใต้วัดวิถีชีวิตแบบมนุษย์⁸⁴ ส่วนเทวดาเป็นสมาชิกหรือประชาชนในสวรรค์ มีหน้าที่เฉพาะอย่าง (High Differentiation & Specialization) เช่น จุฑาโลกบาล เทวดาประจำดาวพระเคราะห์ (เช่นพระอาทิตย์) เวสสุญาณ พระพาย หรือพระอัคนี เป็นต้น เทวดาเหล่านี้มีบทบาทไม่กว้างขวางเพราะอยู่ในระดับธรรมดา คับเหน็ดจึงอาจสร้างปมเค้นด้วยการขออวตารลงมาเป็นระดับพญาและทหารเอกของพระราม⁸⁵

"เมื่อนั้น
 ฝูงเทพเทวาน้อยใหญ่
 ทางทูลอุทสาพระภูวไนย จะขอไปเป็นพลพระอวตาร"
 ส่วนผู้รับใช้บนสวรรค์เช่น นางบุษมาลี และวานริน สาวรับใช้ของพระอิศวร หรือมาตุลี พนักงานขับรถ (สารถี) ให้พระอินทร์ และพระวิศวกรรวมเจ้าหน้าที่ฝ่ายโยธาของพระอินทร์ เป็นต้น พวกนี้ไม่มีบทบาทในการเริ่มต้นที่สำคัญทั้งต่อสวรรค์และโลกมนุษย์

ส่วนนักบวชชั้นสูงมักจะเป็นผู้วิเศษ เนื่องจากสามารถสื่อระหว่างสวรรค์กับโลกได้ จึงเป็นผู้มีอิทธิฤทธิ์ และเป็นอาจารย์ทั้งของทวยเทพ มนุษย์ และยักษ์ จึงมักได้รับการเคารพไม่ว่าจากเผ่าพันธุ์ใดชั้นมักจะมีอยู่ประจำเป็นเขตของตนไป อำนาจของฤณีเช่น

⁸³รท 02020 รท 03076 (โดยสร้างที่ประทับถวายพระราม) และรท 01013

⁸⁴ลักษณะดังกล่าวตรงกับความคิดของโสเกรตีสที่มองว่าศาสนธรรมเป็นหลัก การที่ควบคุมทั้งมนุษย์และเทพเจ้าเหมือน ๆ กัน กล่าวคือเทพเจ้าก็ไม่ได้แตกต่างกับมนุษย์ในแง่ของศาสนธรรม คูใน สมบัติ จันทรวงศ์, ปรัชญาการเมืองเบื้องต้น : บทวิเคราะห์ โสเกรตีส (กรุงเทพฯ : วิชาการพิมพ์, 2524), หน้า 127

⁸⁵รท 02024-5

กลไกโกฏทำให้เกิดความแห้งแล้งที่โรมพิศ ทั้งสามารถทำให้พระนารายณ์อวตารได้, สุขวิณะบ่าเพ็ญตะบะเกิดไผ่ศรีสุขตันวงศ์ของยักษ์และลิง, และโคคมณีนุญสาปพระอินทร์ ใหนี่อวัยวะเพศสตรีท้าวเพราะบังอาจมีชู้กับภรรยาตน อย่างไรก็ตามณีนี (นักบวช) บางคนอาจจะเป็นพระอาจารย์ของประมุขแห่งอาณาจักรจึงมีโอกาสแทรกแซงทางการเมืองในบางครั้ง แต่บรรดาณีนีทั้งปวงยังต้องบูชาเทพเจ้าเช่นกันโดยเฉพาะต่อพระพรหม

อีกพวกเป็นเหล่ากอของเทวดา เช่น อสุรเทพ (คือยักษ์บนสวรรค์เช่นรามสูร) คนขรรพ์ วิทยาธร ครุฑ และนาค พวกนี้มิใช่เทวดาแต่ความเป็นอยู่คล้ายพวกเทวดาเช่น สามารถเนรมิตสิ่งต่าง ๆ ได้ด้วยอำนาจแห่งตน พวกนี้จะเป็นพวกที่มีปัญหาเนื่องจาก มีลักษณะเป็นนกกมีหูหนุมีปีก (Marginal) ระหว่างความดี (เทวดาและมนุษย์ตามสายตาของรามเกียรติ์) และความชั่ว (คือพวกยักษ์) จึงทำให้บางส่วนอยู่ฝ่ายอโยชยาเช่น สัมพาทีและสคายุ และบางส่วนอยู่ฝ่ายลงกาเช่นพระยานาค (เพราะเป็นพ่อตาของทศกัณฐ์) อย่างไรก็ตามพวกนี้ไม่ได้เก่งกาจหรือมีอำนาจจนเป็นผู้สร้างสร้างสมดุลย์ (Balancer) ระหว่างยักษ์กับคนได้

ภูตผีและรากษส พวกนี้ถูกมองว่าเป็นตัวแทนแห่งความชั่วร้าย ว่าโดยฐานะ พวกนี้มีสภาพเหมือนเทวดาคือ เนรมิตสิ่งต่าง ๆ ได้ตลอดจนสามารถสื่อถึงสวรรค์โดยตรงเช่นสามารถห้ามตร์พิธีเอง หรือการเหาะขึ้นไปสมสู่ของทศกัณฐ์บนสรวงสวรรค์ (ในขณะที่ฝ่ายอโยชยาต้องอาศัยกลไกโกฏ) แต่อยู่ในฝ่ายอธรรม โดยเฉพาะพวกยักษ์ มีเชื้อสายจากพรหม แต่กลายไปทางกายภาพเมื่อเวลาผ่านไป พวกนี้จึงมีศักดิ์และสิทธิ์คล้ายเทวดา

ส่วนพวกสุดท้ายเป็นพวกที่ต่ำต้อยที่สุดเพราะเป็นเพียงผู้ศักดิ์สิทธิ์ประจำท้องถิ่นอันได้แก่ ภูเขา หรือแม่น้ำ เป็นต้น พวกนี้ไม่มีบทบาทที่เด่นเนื่องจากมีศักดิ์และสิทธิ์ต่ำกว่าพวกอื่น ในรวมเกียรติ์ปรากฏว่า เมื่อพระรามจะข้ามแม่น้ำอมฤต เทพารักษ์ต้นไทรเนรมิตเรือถวาย เพื่อเป็นการเอาใจต่อการอวตารของพระนารายณ์⁸⁶

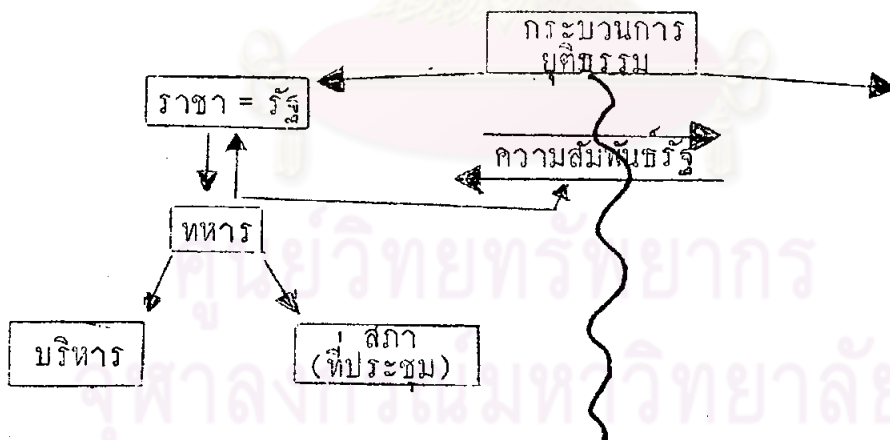
สำหรับมนุษย์ แม้จะไม่ได้นับเนื่องในพวกสวรรค์ แต่ก็มีคามใกล้เคียงกันเป็น
 อย่างยิ่ง โดยเฉพาะตัวราชาค่างของอโยชยาเป็นหน่อเนื้อของพระนารายณ์ ทำให้
 สวรรค์ต้องมีหน้าที่ปกป้องมนุษย์ด้วย การอวตารของพระนารายณ์เป็นตัวอย่างอันหนึ่ง
 ของการคุ้มครอง ชะตาชีวิตของมนุษย์จึงอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ของสวรรค์ ไม่ว่าตอระดับ
 เทพเจ้าเช่นพระพรหม (พรหมลิขิต) จนกระทั่งระดับเทวดาธรรมดาเช่น พระพาย
 พระอัคนี พระวรุณ หรือพระคงคา เป็นต้น ชะตากรรมและกิจกรรมของมนุษย์จึงหลีกเลี่ยง
 ไม่ได้ตลอดความเชื่อกังกล่าว ซึ่งสะท้อนถึงพิธีกรรมโดยเฉพาะในระดับพระราช
 พิธี เพื่อเอาใจสวรรค์ต่อการกำหนดวิถีชีวิตด้วยความกรุณาปราณี ยิ่งกว่านั้นมนุษย์โลก
 เป็นสถานที่ลงทัณฑ์ของเทพเจ้าต่อเทวดาที่กระทำความผิดให้มาชดใช้กรรมบนพื้นโลก
 ซึ่งหลังจากพ้นโทษจะไต่กลับไปสู่สวรรค์ พวกนี้อยู่ด้วยความสำเร็จคติเข้ามาด้วยความ
 ทุกข์เวทนา⁸⁷ โลกจึงเป็นสัญลักษณ์ของความเจ็บปวด คิริน และความทุกข์ รวมทั้ง
 ความพยายามต่อการทำความดีเพื่อไถ่บาป เชื้อสายของมนุษย์ และภูตผีรากสอยู่คนละ
 สายและขนานกันในด้านความคิดระหว่างผู้ที่ไปดีและผู้อยู่ในความชั่วร้าย การต่อสู้ของ
 ทั้ง 2 ฝ่ายจึงหลีกเลี่ยงไม่ได้ สวรรค์มักจะเข้าข้างมนุษย์ จนดูเหมือนนรกปรานพวกรากส
 แต่ทั้งนี้เพราะมนุษย์เป็นสัตว์อ่อนแอขาดศักดิ์และสิทธิ์ เช่นภูตผี และรากส การที่โลกเป็น
 พันมิตร (โดยเชื้อสาย) กับสวรรค์ประกอบกับเป็นสถานที่เทวดามารับใช้กรรมเก่า หรือ
 แม้แต่เป็นที่อวตาร เลยเป็นความเชื่อที่ว่าหลังจากโลกนี้แล้ว มนุษย์อาจจะกลับคืนไปสู่
 สรวงสวรรค์ จักรวาลของชีวิตเช่นนี้เตือนให้มนุษย์ทำความดี เช่น อธิบาส ทศรถ หรือ
 แม้แต่ขมาดี เพื่อหวังกลับคืนไปสู่สภาวะเดิม ในทางตรงข้ามกรณีการทำบาป มนุษย์โลก
 จะเป็นสถานที่ลงทัณฑ์ ให้ความทุกข์ยากได้มากที่สุด มนุษย์โลกจึงเป็นโอกาสที่เปิดให้แก่อุกกลับ
 ตัวเยี่ยงมนุษย์ และเป็นนรกสำหรับการล้างผลาญพวกอธรรมที่ไม่ยอมกลับตัวดังพวกรากส

⁸⁷ เช่นปักหลัน กุมพล หรือวานริน คูในนาคะประทีป, สมญา., หน้า 58,
 8, และ 103

แนวความคิดทางการเมืองและการบริหาร

ในส่วนนี้เป็นการศึกษาแนวความคิดทางทฤษฎีที่ว่าด้วยรัฐศาสตร์ตามระบบความเชื่อของไทย อาจจะมีกรอบความคิดและศัพท์ (Technical Term) เป็นแบบตะวันตก แต่ก็ยังเป็นเครื่องมือที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ ในการเข้าไปสู่ปัญหาแนวความคิดการเมืองแบบไทย ซึ่งจะวิเคราะห์ในเชิง ระบบการเมืองของไทย (System Analysis), ราชานหรือความเป็นผู้นำ (Kingship) รัฐและสภาพของรัฐ (State), ความสัมพันธ์กับต่างประเทศ (International Relations) สภาพหรือที่ประชุมในพระมหากษัตริย์ (Assembly), ระบบบริหารและราชการ (Executive Branch & Bureaucracy) การบริหารยุติธรรม (Judicial Administration); และกองทัพกับบทบาททหาร (Military Roles), สภาพการของแนวความคิดเหล่านี้จะมีผลต่อการพัฒนาลักษณะการเมืองและการปกครองในสังคมไทย

1. ระบบการเมืองในรามเกียรติ์

ภาพที่ 5

ศูนย์กลางแห่งรัฐอยู่ที่พระมหากษัตริย์ เพราะเป็นผู้แสดงบทบาทนำ, แสดงพลัง การตัดสินใจ, และการควบคุมภายในรัฐ พระมหากษัตริย์จึงทรงเป็นผู้ใช้อำนาจทั้งปวง แต่การใช้อำนาจมักได้ผ่านการกลั่นกรองจากฝ่ายทหาร* แม้ว่าจะทรงไว้ซึ่งสมบูรณาญาสิทธิ กิจก็ตาม เช่นเดียวกันนโยบายใดที่ตกลงจะปฏิบัติ ฝ่ายทหารจะเป็นผู้นำไปปฏิบัติให้สำเร็จ ตามนโยบายที่วางไว้ บทบาทของทหารค่อนข้างสับสนเพราะขุนนางที่มีบทบาทมักจะต้อง ทำหน้าที่รบ. และภารกิจเฉพาะที่ได้รับมอบหมายเป็นพิเศษ

ยิ่งกว่านั้นขุนนางที่เป็นขุนนางชั้นสูงมักจะแสดงบทบาทหลายประเภท โดยเฉพาะหน้าที่อยู่ในฐานะซึ่งเป็นข้าราชการคนหนึ่งในระบบราชการอันเป็นฝ่ายรับงาน หรือสนองพระบรมราชโองการจากพระมหากษัตริย์มาปฏิบัติ ในขณะที่เดียวกันทำหน้าที่ให้ การปรึกษาในฐานะเป็นที่ประชุมชั้นสูงที่ได้รับการแต่งตั้งจากพระองค์ กองทัพจึงมีโอกาส ที่จะรอบรู้งานราชการค่อนข้างทุกประเภท ความรอบรู้งานทำให้ทหารมีบทบาทต่อความ สัมพันธ์ระหว่างรัฐในแง่ที่ว่า วิทยาศาสตร์ของการต่อสู้ในระดับสูง ทั้งในเชิงการพูด ระเบียบ และการสงคราม แมกการสงครามจะถูกเน้นหนักมากเป็นพิเศษในการเมือง ระหว่างประเทศ อันเนื่องมาจากความชำนาญของฝ่ายทหารแล้ว ในรามเกียรติ์มีการ สร้างกติกายุติธรรมร่วมกันระหว่างรัฐได้เช่นกัน โดยมีคนกลางพิจารณาความถูก ต้องแต่ไม่มีอำนาจพิพากษาในเชิงบังคับคดีได้ ลักษณะดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าความ สำเร็จของรัฐ หรือของพระมหากษัตริย์มีส่วนใกล้ชิดกับบุคคลชั้นสูงรอบข้างพระองค์ โดยเฉพาะผู้ที่คุมกำลังทัพ

2. พระมหากษัตริย์กับความเป็นผู้นำ

ชนชั้นสูงมีบทบาทต่อการบริหารประเทศ แต่ทว่ากลางชนชั้นสูง พระมหากษัตริย์ ทรงเป็นศูนย์กลางของอาณาจักร รามเกียรติ์ได้บัญญัติถึงที่มา, ความศักดิ์สิทธิ์ของสถาบัน, พระราชพิธี, การสืบพระราชสมบัติ, หน้าที่, สิทธิ, และแม้กระทั่งการตรวจสอบพระ ราชอำนาจ กล่าวได้ว่ารามเกียรติ์ได้ระบุถึงลักษณะคุณสมบัติของสถาบันนี้ค่อนข้างสมบูรณ์

* โดยการประชุมในที่ประชุมขุนนาง ตัวอย่างเช่น การทัศนของหนุมาน เมื่อจะให้พระลักษมณ์ไปครองกรุงยักษ

กำเนิดของสถาบันกษัตริย์ได้กล่าวไว้ชัดเจนไม่ว่าอโยธยา, ลังกา, และ
 ซีดอน เพราะต้นราชวงศ์ทั้งสาม ถูกสร้างสรรค์โดยเทพเจ้า ในแง่ของเชื้อสายและ
 การสถาปนาไม่ว่าในส่วนของความเป็นเทวราช หรือสมมติเทพ อโยธยาได้เปรียบกว่า
 นครอื่น ๆ ในการยืนยันสิทธิของความเป็นเทวราช เพราะกำเนิดของอโนมาตันสืบเชื้อ
 สายโดยตรงจากพระนารายณ์ได้ในค่านี้อโนมาตันเป็นเทพ ในการพิจารณาสายเลือด
 ต้นวงศ์ลังกาไม่ได้เป็นหน่อเนื้อของสหบดีพรหม (พระพรหม) เป็นแต่เทวดาองค์หนึ่งใน
 ฝ่ายพรหม⁸⁸ ศักดิ์ศรีย่อมลดน้อยลง ในกรณีของซีดอน ต้นวงศ์คือพาลีเป็นโอรสใน
 พระอินทร์ ซึ่งเป็นเทวาชั้นสูงองค์หนึ่งกับนางกาลอัจนาซึ่งเป็นมนุษย์ พาลีจึงเป็นส่วนผสม
 ของความเป็นมนุษย์อยู่มากกว่าสององค์ดังกล่าวข้างต้น อย่างไรก็ตามต้นวงศ์ทั้งสามมองค
 กกล่าวได้ว่าเป็นเทวราชโดยตรงในสัดส่วนที่ต่างกัน กษัตริย์องค์ต่อ ๆ มาอยู่ในฐานะที่แตก
 ต่างจากต้นวงศ์ เพราะไม่ใช่เทวราชแต่เป็นสมมติเทพ เพราะราชาเหล่านั้นไม่ใช่เชื้อ
 สายชั้นหนึ่ง การถูกผสม (Hybridization) กับมนุษย์ ยักษ์ หรือลิงตามเผ่าพันธุ์ดังกล่าว
 ทำให้การเป็นเทวราชลดลงตามลำดับ คงไว้แต่ความเป็นสัญลักษณ์แห่งความเป็นเทพใน
 อดีต สมมติเทพจึงเป็นการยืนยันถึงพระราชวงศ์ที่ได้รับการมอบหมายจากสวรรค์ให้มาเป็น
 ราชาแต่อดีตกาล การละเมิดราชาคือการละเมิดสวรรค์ บทพิสูจน์ของสมมติเทพจึงไม่อาจ
 กระทำได้ในปัจจุบัน เพราะเป็นวิวัฒนาการแต่อดีตที่ได้รับโองการจากสวรรค์ การย้ายใน
 ความเป็นเทวะจึงเป็นความจริงที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ไม่ว่าโดยพระราชพิธี, หน้าที่, หรือแม้
 แต่พฤติกรรมของพระมหากษัตริย์ พระรามโอรสท้าวทศรถยืนยันพระองค์เองว่า

"เราคือนารายณ์อวตาร ลงมาสังหารยักษ์"⁸⁹

หรือทศกัณฐ์อ้างว่า พระองค์คือ "พระผู้พงศ์พรหมเมศ"⁹⁰ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงที่มาแห่ง

⁸⁸ ดังที่ว่า "เราจะให้อยู่ครองสมบัติ สืบวงศ์จักรพรรดิณาถา" พระพรหม
 กล่าวแก่จตุรพักตร ในรก 01028

⁸⁹ คุรุรก 03262 หรือกร 04312

⁹⁰ รก 06304

เช่นเดียวกับการทำลายถนนที่จ้องไว้วัยศรเพียงเล่มเดียว หรือการทำให้กลางคืนสว่าง
 ดูกกลางวันในคราวตามหาพระลักษณะและหนุมานในศึกอินทรีชิต เป็นต้น เทวสิทธิ์ของ
 ทศกัณฐ์ถูกใช้ในความหมายของอำนาจมากกว่าการอวดอ้างเทวภาพเช่นพระราม ทั้งนี้
 เพราะทศกัณฐ์ไม่ใช่เทพเจ้าโดยตรงก็เป็นได้ ทศกัณฐ์จึงใช้กลบายอย่างมนุษย์เช่นการ
 ใช้การจารกรรมเข้าไปสืบข่าว ในขณะที่ฝ่ายพระรามไม่เคยใช้วิธีนี้ แต่อาศัยการนั่งทาง
 ในของพิเภกในการทำนายสถานการณ์ต่าง ๆ

อย่างไรก็ตาม การยืนยันในเทวสิทธิ์ เป็นเรื่องจำเป็นต่อสังคมดังกล่าว การ
 สร้างสถานการณ์ของเทวภาพให้แข่งแกร่งและชวนเชื่อตัดปัญหาคำถามในเรื่องเทวภาพ
 ได้ การแสดงออกซึ่งพระราชพิธีต่าง ๆ เพื่อเน้นสิ่งดังกล่าว จึงเป็นเรื่องจริงจังโดย
 เฉพาะพระราชพิธีฉัตรมงคล (Coronation) และการสวรรคต (โดยศัพท์ไม่ได้แปล
 ว่าตายแต่ในความหมายที่ว่าไปสวรรคแล้ว) ความจริงพระราชพิธีฉัตรมงคลน่าจะมีการ
 กล่าวถึงไว้ในหลาย ๆ ตอน แต่การเน้นถึงการสวรรคตกลับมีมากกว่า โดยเฉพาะการ
 เสียชีวิตในราชาที่ใกล้จะสวรรคตไม่ว่าพาลี ทศกัณฐ์ และพระยายักษ์ทั้งหลาย ที่ว่าขอให้
 ประกอบพระราชพิธี อย่าให้พระศพถูกทิ้งกลางสนามรบได้เช่น

“ปากแก้วว่าพี่จะลาตาย น้องชายเมตตาช่วยปลงศพ
 อย่าให้ค้างราตรีในที่รับ ไตรภพจะหมิ่นนินทา”⁹⁴

การขึ้นเสวตฉัตรทรงมีชีวิตและอยู่ในพระราชอำนาจ จะจัดการให้ผู้ใดเชื่อฟังอย่างไร
 ก็ได้ แต่การปลงพระศพไม่ทรงอยู่ในฐานะเช่นนั้น จึงต้องเรียกร้องต่อราชาองค์ใหม่
 ต่อปัญหาพระศพ เพื่อให้มีพระราชพิธีศพว่าพระองค์ไปสวรรคตเช่น ที่ถวายพระเพลิงอยู่
 สูง ยอดพระมณฑปสูงเสียดฟ้า เป็นการสะท้อนถึงการกลับไปสู่สภาวะเดิมคือความเป็น
 เทวะ การพระราชพิธีดังกล่าวไม่ใช่ขอคืนตัวมันเองแต่ให้ผลและเป็นภารกิจที่ต้อง
 กระทำในราชาองค์ใหม่ด้วย ในการยืนยันถึงเทวสิทธิ์ในสถาบันดังกล่าว

การสิ้นสุดของพระราชองค์หนึ่ง จะต้องได้ราชาองค์ใหม่ที่ต่อเนื่องกัน ความต่อเนื่องกันดังกล่าวสะท้อนถึงการเตรียมตัวของพระราชพระองค์ใหม่ ในฐานะที่เป็นยุวราช การถ่ายทอดพฤติกรรมของราชาเก่าต่อใหม่ จึงเป็นสิ่งจำเป็นในการรักษาสถาบันนี้ การสืบทอดราชบัลลังก์จึงต้องอาศัยเชื้อสายและสายเลือดซึ่งจะให้คุณค่าถึงความต่อเนื่อง การเตรียมตัว และแม้แต่การถ่ายทอดบทบาท ในรามเกียรติ์เน้นการสืบทอดทางสายพ่อและลูกชายในพระอัศวินเทวีที่มีอาวุธโสสูงที่สุดทั้งฝ่ายอโยธยาและลงกาตั้งเช่น⁹⁵

"อันองค์พระพรตเป็นน้อง จะครองเมืองก่อนที่ใครได้

 บิดประเวณีธรรมแตกออกไป ไตร โลกจะล่วงนินทา"

ข้อนี้นางไภยเกษิภักฐ์ตั้งเห็นว่า

"ยอมเสวยโภไคยไอศูรย์ โภคประยูรอันคับน้อยใหญ่"

แต่นางอ้างว่าเป็นเช่นนั้นก็เพราะไม่มีสัสถ์สัญญาอยู่ก่อน แม่ทางฝ่ายลงกา ท้าวจักรวรรดิยกลงกาให้ไพนาสุริยวงศ์โอรสศกัณฐ์เป็นการต้องโดยประเพณี ส่วนพิเภกได้ราชสมบัติมาด้วยการปล้นของพระราม

"ยกให้แก่أيพิเภกนั้น บิดยุติธรรมไม่ควรการ

 จึงให้ไพนาสุริยวงศ์ ขึ้นครองลงการาฐฐาน

 สืบบวงศบรมพรหมาน จะว่านิคโบราณด้วยอันใด

 เจ้าเอ็งปล้นได้แต่ลงกา อันพารามลิวันหาเหมือนไม"⁹⁶

ผู้ที่จะเป็นราชาโดยประเพณีจึงพิจารณาจากสายเลือดที่ใกล้ชิดกษัตริย์ที่สุด ผู้อยู่ในตำแหน่งยุวราชจะได้รับการอบรมเพื่อเตรียมพร้อมต่อตำแหน่งในอนาคต โดยจะได้รับการอบรมนิสัยและความรู้จากราชาองค์ก่อน) ดังได้กล่าวไว้ในหัวข้อการศึกษาข้างแล้ว

⁹⁵รท 02258 การเน้นการสืบทายาทตั้งเช่นคำที่ว่า "พ่อจะให้ครองสมบัติ"

คูในรท 02245

⁹⁶รท 09166

การเป็นกษัตริย์ไม่ได้สิ้นสุดลงที่ความสะทกสะท้านจากการใช้พระราชอำนาจ เพราะพระราชอำนาจมีไว้เพื่อการตัดสินใจ และการควบคุมเพื่อบรรลุไปสู่เป้าหมายของระบบสังคมภายใต้พระองค์ หน้าที่ของพระมหากษัตริย์จึงประกอบด้วยการยึดมั่นในธรรมะ การให้สวัสดิการเพื่อการบำรุงขวัญแก่ผู้ไต่บังคับบัญชา และการป้องกันประชาชนให้ปลอดภัย น่าสังเกตว่า หน้าที่ของพระมหากษัตริย์จะเน้นเป้าหมายไม่ไขว่โลบาย ในรามายณะกล่าวถึงประสิทธิภาพในตัวพระราชาค้วย เป็นไปได้ที่ว่าเมื่อสังคมมีความสุข ย่อมแสดงถึงความสามารถของพระราชาอยู่แล้ว หน้าที่ของพระราชาดังกล่าวปรากฏคล้ายคลึงกันทั้งฝ่ายโยชยาและลงกา จากคำสอนของท้าวทศรถต่อพระรามและท้าวจักรวรรค์ต่อทศพิน (น่าสังเกตว่าไม่ปรากฏคำสอนของท้าวลัสเตียนต่อทศกัณฐ์ เป็นไปได้ที่ว่าผู้ทรงพระราชนิพนธ์เน้นการสั่งสอนจากพระราชาผู้เป็นบิดา การขาดคำสอนดังกล่าวทำให้พฤติกรรมของทศกัณฐ์เบี่ยงเบนไป) คำสอนของท้าวทศรถเน้นถึงความนุ่มนวลของพระมหากษัตริย์ดังที่ว่า⁹⁷

1. ตั้งอยู่ในทศพิชราชธรรม
2. บำรุงเลี้ยงเสนาพลากร
3. ตั้งในสัจย์สุจริต
4. มีเมตตาธรรม
5. ให้ทานแก่ผู้ยากจน
6. มีความกรุณาไม่โลภ
7. ไม่เบียดเบียนไพร่ฟ้า

⁹⁷รก 02425-6 ความจริงแม้จะสอนไว้ 7 ประการ แต่ข้อความหลายข้อซ้ำอยู่ในทศพิชราชธรรมเช่น ความซื่อสัตย์ ทาน หรือการไม่เบียดเบียน เป็นต้น ดูในมหามกุฏราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกฉบับหลวงเล่ม 28 (พระนคร : โรงพิมพ์พานิชสรรพาคม, 2470), หน้า 86

ส่วนคำสอนของท้าวจักรวรรดิ⁹⁸

1. ตั้งอยู่ในทศพิชราชธรรม
2. ไม่มอหันันทา
3. เลี้ยงดูพระบรมวงศานุวงศ์ และมิตรสหายใกล้ไกล
4. ให้รางวัลแก่ผู้มีคุณที่ความชอบ
5. บำรุงเลี้ยงไพร่พล

น่าสังเกตว่าลักษณะคำสอนของทั้งสองพระองค์เป็นการผสมผสานความชอบธรรมระหว่างทศพิชราชธรรมกับราชสังคหวัตถุ 4⁹⁹ ซึ่งมองถึงคุณธรรมของพระมหากษัตริย์ต่อการบำบัดทุกข์บำรุงสุขภายในอาณาจักร เพื่อให้บรรลุถึงหน้าที่อันหนักยิ่งดังกล่าว ราชางจึงทรงไว้ซึ่งพระราชสิทธิ์บางประการ เพื่อสนับสนุนหน้าที่และการบรรลุไปสู่เป้าหมาย

1. สิทธิในการมีรีพล
2. สิทธิในการไ้รับความภักดี
3. สิทธิในการมีเทวสิทธิ์
4. สิทธิในการเป็นเจ้าของชีวิต

สิทธิอันแรกทำให้ราชากลายเป็นผู้นำ การมีรีพลทำให้เกิดภารกิจต่อราชา เพราะรีพลก่อให้เกิดหน้าที่ ในขณะที่เดียวกันรีพลก็เป็นเครื่องมือให้แก่ราชา ทั้งในค่านกฤษฎาภินิหารและเป็นกำลังต่อการดำเนินนโยบายตามหน้าที่ดังกล่าว ราชางจึงมีสิทธิในการเกณฑ์ทัพและไพร่ เช่นกรณีพระลักษณะทวงและเร่งพลที่ชัชชินนคร สิทธินี้เป็นสิทธิโดยประเพณีผูกขาดความรู้สึกล่อสิทธิดังกล่าวถูกตระหนักแม่ในหมู่เทพเจ้า การตั้งเมืองอโยธยาหรือลงกาที่ดี

⁹⁸ คุรุท 09042

⁹⁹ คุรุทละเอียดยุทธธรรมทั้งสองใน มรว. ศักดิ์ทิพย์ ปราโมช, "สถาบันพระมหากษัตริย์ไทย," วารสารไทย ปีที่ 2 ฉบับที่ 6 (เมษายน - มิถุนายน, 2525) :

จึงต้องมีรีพลเป็นองค์ประกอบตามศักดิ์และสิทธิ์แห่งการเป็นราชา¹⁰⁰ ความต่อเนื่องในปริมาณของรีพลเมื่อแรกเริ่ม และความจำเป็นต่อความมั่นคงปลอดภัยในระยะหลัง จึงเป็นธรรมเนียมต่อสิทธิของกษัตริย์ในการที่จะมีรีพลตามพระราชประสงค์ จำนวนรีพลเป็นการแสดงถึงพระราชอำนาจได้ ราชาที่ขาดรีพลไม่ใช่ราชา

สิทธิประการที่ 2 พระราชาย่อมได้รับความจงรักภักดีจากผู้ใต้บังคับบัญชา และประชาชน ความภักดีต้องมีในสายเลือดโดยเฉพาะขุนนาง การระดม และการเรียกร้องความภักดีไม่ใช่เรื่องเสียหายที่พระมหากษัตริย์จะกระทำ¹⁰¹ ความภักดีเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการมีรีพลในจำนวนมากอันหนึ่งจากสิทธิอันแรก เพราะการมีความภักดีโดยธรรมชาติทำให้การควบคุมต่อคนจำนวนมากโดยพระมหากษัตริย์นั้นไม่เป็นภาระ ซ้ำกลับทำให้สะดวกขึ้นต่อการบริหาร เพราะความภักดีนำมาซึ่งความปลอดภัยในพระองค์ และนำมาซึ่งการอาสารับราชการด้วยใจจริง ทำให้การบริหารราชการลุล่วงไปด้วยดี

¹⁰⁰ ดูการตั้งเมืองอโยธยา รก 01016 ที่ว่า

"เอามนุษย์สี่ทวีปเป็นพล	เสนาสามนต์ชายขวา
ตั้งกว้านร้านเรียบรัดยา	ประชาชนแน่นหนาทั้งธานี
อันสนมกำนัลนางอนงค์
.....	มีประมาณห้าหมื่นหกพัน"

หรือเมื่อตั้งลงกาในรก 01028-9

"จึงเอาอสุระหมูมาร
นับได้แสนโกฏกุ่มกัณฑ์	ส่นุกปานคั่งชั้นอสุรภาพ"

¹⁰¹ พระรามเรียกร้องความภักดีบ่อยครั้ง โดยเฉพาะเมื่อต้องการระดมพล โดยการแสดงรางวัลคืนเป็นรูปนารายณ์ เช่น กรณีท้าวมหาชมพูไม่เคยไหวใคร เมื่อทราบว่าพระรามคือพระนารายณ์ก็กราบถวายบังคมว่า "ประทานอินทรียี่ชีวิไว้ จะไต่ร้องเป็องบาศรี" ซึ่งแสดงถึงความภักดีสูงสุดดูรก 03326

สิทธิประการที่สาม ความมีเทวสิทธิ์หมายถึงราชามีศักดิ์และสิทธิ์ในเทวณภาพ โดยเฉพาะเทวสิทธิ์ที่แสดงออกโดยวิถีชีวิต พระราชพิธี พระมหาปราสาท และพระบรมราชโองการ เป็นต้น เทวสิทธิ์ทำให้ราชามีสิทธิ์เหนือกว่าคนทั้งสังคม เพราะไม่ใช่สิทธิ์ที่ได้จากสังคมแต่เป็นสิทธิ์เหนือสังคมคือสวรรค์ เทวสิทธิ์จึงไม่ผูกพันกับใคร แต่เป็นสิทธิ์ในตัวของราชาอย่างสมบูรณ์ที่ใครละเมิดและเลียนแบบไม่ได้ เพราะเทวสิทธิ์ให้สิทธิ์อันเป็นรากฐานของสิทธิ์ทั้งปวงและได้รับความคุ้มครองจากสวรรค์¹⁰² นำพิจารณาที่ว่า เมื่อพระรามเดินทางเป็นการเดินทางโดยลำพังเฉพาะพระองค์ สีดาและพระลักษมณ์ หากไม่ใช่เพราะเป็นสิทธิ์ในเทวสิทธิ์ก็คงไม่มีหนุมาน สิบแปดมงกุฏ ไพรพลวานรทั้งปวงมาสมัครเป็นข้าทูลละอองฯ ขอมทำงานให้ ขอมรับการลงโทษ และตรากตรำในสงคราม ไม่มีเหตุผลอื่นในการอธิบายว่าทำไมต้องทำอย่างนั้น (เพราะจะไม่ทำก็ได้แต่กลับต้องทำ) สิทธิ์ในเทวสิทธิ์จึงเป็นสิทธิ์สมบูรณ์ต่อองค์ราชาที่ไม่จำเป็นต้องสงสัยหรือใช้เหตุผลในการอธิบาย

สิทธิประการสุดท้ายเป็นสิทธิสูงสุดของราชาในการลงโทษจนถึงขั้นวิฤตคือทำลายชีวิตได้โดยปราศจากการขัดขืนของผู้รับโทษทัณฑ์ เช่น กรณีประคนธรรพ์มาอาสาสมัครเองด้วยใจที่อยากเป็นทหารให้พระราม เคยทำงานพลาดเพราะเกือบทำให้กองทัพหลงกลต่อภานุราชทหารฝ่ายทศกัณฐ์ พระรามจะให้ฆ่าเสีย แต่ในที่สุดก็จับได้ออกจากกองทัพโดยการบริภาษ ของพระรามอย่างรุนแรง¹⁰³ นำพิจารณาว่าแม้ประคนธรรพ์จะมาเป็นทหารในลักษณะอาสาสมัคร โดยที่พระรามก็ไม่ได้ให้ประโยชน์อันใดตอบแทน แต่เมื่อมีการลงโทษก็เป็นสิทธิขั้นพื้นฐานของราชาที่ผู้ใดหรือผู้ถูกลงโทษจะโต้แย้งไม่ได้โดยจะต้องยอมรับและไม่จำเป็นต้องอธิบาย

¹⁰² เช่นการช่วยเหลือของพระอินทร์ในกรณีต่าง ๆ ดังตัวอย่างการถวายนรกแก้วต่อพระรามในรท 01265

¹⁰³ รท 04280

การทำหายคอลลิทธิคังกล่าวจะได้รับการตอบสนองที่รุนแรง น่าสังเกตว่าตัวละครใดที่เห็นภาพพระนารายณ์ หรือแม่แต่จักร สังข์ คทา ที่ออกจากพระพรต พระสัตว์ศ โดยอยู่ในลักษณะการทำหายจะจบลงด้วยชีวิตทุกราย ไม่ว่าจะมฤกษณ พาลี หรือแม่แต่ ท้าวจักรวรรดิ¹⁰⁴ อันสะท้อนให้เห็นว่าการพิสูจน์เทวภาพต้องแลกด้วยชีวิต เทวภาพจึงไม่ใช่สิ่งที่จะต้องทำหายด้วยการพิสูจน์ เพราะผู้ที่พบคำตอบคือผู้ที่ต้องตาย อันบอกเป็นนัยได้ว่าเทวราชหรือสมมติเทพในตัวละครเป็นสิ่งที่ต้องยอมรับโดยไม่ต้องสงสัยยิ่งกว่านั้น จะต้องมีศรัทธาต่อสถาบันนี้ด้วย

ลักษณะคังกล่าวทั้งสิทธิและหน้าที่ ทำให้ดูเหมือนว่าราชามีอำนาจอันสมบูรณ์ ในทางปฏิบัติการตรวจสอบอำนาจของราชา เพื่อให้อำนาจนั้นอยู่ในขอบเขตเป็นเรื่องที่กระทำอยู่บ้าง แต่เป็นข้อจำกัดที่ไม่ได้เปิดกว้างนัก ทั้งนี้เพราะถือว่าราชาโดยกำเนิด เป็นผู้รู้แล้วในเรื่องชีวิต การใช้พระราชอำนาจจึงน่าจะถูกต้องเสมอ แต่ในทางปฏิบัติ มีข้อจำกัดพระราชอำนาจในลักษณะดังนี้

1. ชรรมะ
2. เทวานุภาพ
3. ที่ประชุมชั้นสูงในพระมหากษัตริย์
4. ราชศัตรู

ชรรมะเป็นประเพณีที่ทำให้พระมหากษัตริย์ ต้องอยู่ในพระราชจริยวัตรที่เหมาะสม ดังได้กล่าวแล้วในทศพิชราชชรรมะ การมีชรรมะจึงทำให้เกิดความยุติธรรม ต่อการปกครอง เทวานุภาพเป็นความเชื่อที่ว่า เมื่อราชาชรรมะสวรค์จะลงโทษให้ได้รับความเจ็บปวดอันเนื่องจากเหตุการณ์ต่าง ๆ ในแผ่นดิน ในรามเกียรติ์มีปรากฏหลักการควบคุมโดยเทวานุภาพเช่นกัน เช่น เมื่อทศกัณฐ์ทำพิธีชุบหนอกกบิลพัทและเผารูป

¹⁰⁴ คุโนรอก 03263, 05187, และ 10095

เทวคา¹⁰⁵ พระอิสริวให้พาสีเทพบุตรมาทำลายพิธีจนสำเร็จ ทำให้ศกัณฐ์ไม่อาจสู้รบกับ พระรามได้ในชั้นแตกหัก และศกัณฐ์ต้องจบชีวิตลงในระยะต่อมา ใน 2 ประเด็นหลัง เป็นการหักทวนจากบุคคลไม่ใช่หลักการจากธรรมะและเหนือธรรมชาติเช่นสวรรค์ สำหรับ ที่ประชุมชั้นสูงเช่นขุนนาง และพระราชวงศ์ มีการหักทวนเช่นกัน แม้ว่าการหักทวนนั้น พระมหากษัตริย์ไม่จำเป็นต้องรับฟังเช่น ข้อเสนอของพิเภกให้คืนสีดาแก่พระรามแต่ศกัณฐ์ ไม่ยอมรับฟัง ส่วนศกัณฐ์นั้นทำให้การใช้อำนาจได้ไม่เต็มที่เนื่องจากมีผู้ท้าทาย การต่อสู้ ระหว่างราชากับราชศัทรุมักปรากฏในลักษณะธรรมและอธรรมพิเภกทำให้ศกัณฐ์ดำเนิน กโบายได้จำกัด เนื่องจากฝ่ายทัพพระรามรู้ทันเสมอ นอกจากนี้รวมถึงการครอบงำ จากเมืองแม่เช่น กรณีพระรามกับการคุมครองพิเภกเมื่อครองลงกา

ในการตรวจสอบและหาอ่านจากษัตริย์ดังกล่าวมีส่วนจำกัดในพระราชอำนาจ ได้ แต่จะมีทิศทางไปทางใดขึ้นอยู่กับผลกระทบและการนำไปปฏิบัติ หรือข้อคัดลิจใจของ ราชาคโดยตรง

3. รัฐและอาณาจักร

สังคมการเมืองเป็นเรื่องจำเป็นสำหรับมนุษย์ การอธิบายถึงกำเนิดของสังคม และบทบาทของสังคมจึงเป็นเรื่องที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ สังคมการเมืองในรามเกียรติ์มีลักษณะ เป็นนครรัฐ เพราะอำนาจที่แท้จริงของกษัตริย์อยู่เฉพาะภายในกรุง การแผ่อำนาจของ นครรัฐเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้ อำนาจของรัฐจึงมีค่อนข้างมากแม้ว่าจะมีขนาดรัฐเล็ก

น่าสังเกตว่ากำเนิดของรัฐในรามเกียรติ์มีลักษณะคล้ายสัญญาประชาคม (Social Contract) โดยเฉพาะทฤษฎีของฮอบส์ในแง่ของสมบูรณาญาสิทธิราช* เนื้อหา ของการเกิดรัฐปรากฏอยู่ในตอนต้น ๆ ของรามเกียรติ์ โดยเฉพาะกำเนิดของกรุงอโยธยา

¹⁰⁵ อานในรก 07138

* William Ebenstein, Great Political Thinkers (New Delhi: Oxford & IBH Publishing, 1960), pp.357-83

ลงกา และซิดจีน ซึ่งมีลักษณะแบบเดียวกัน¹⁰⁶ ซึ่งสะท้อนถึงความเชื่อต่อกำเนิดรัฐคอนซางจริงจังในลักษณะดังกล่าวคือ

1. รัฐเกิดขึ้นด้วยอำนาจของเทวานุภาพ รัฐไม่ใช่การสร้างสรรค์ของฝีมือมนุษย์

2. รัฐจึงอยู่ภายใต้อำนาจลิขิตของสวรรค์ สวรรค์เป็นผู้คุ้มครองและกำหนดชะตาให้

3. เพราะรัฐสร้างโดยเทพเจ้า ระบบการปกครอง การเมือง และสังคมในมนุษย์จึงเลียนแบบจากสวรรค์ไม่ว่าในค่านิยมชั้น ความซัดแย้ง และสถานภาพ

4. ผู้ปกครองคนแรกของสังคมสถาปนาโดยเทพเจ้า สมาชิกภายในรัฐเป็นองค์ประกอบที่สวรรค์ประทานมาให้เพื่อเป็นเครื่องประดับบารมีและเครื่องมือของราชา

5. ราชาจึงเป็นเจ้าชีวิต เจ้าของรัฐ คุจดังเทพเจ้าในมนุษย์โลกจึงทรงไว้ซึ่งสมบูรณาญาสิทธิทุกประการ สัญญาประชาคมมีจริงแต่เป็นสัญญาการมอบรัฐระหว่างสวรรค์กับราชา หากมีความผูกพันก็มีระหว่างราชากับสวรรค์เท่านั้น กษัตริย์จึงไม่จำเป็นต้องรับผิดชอบต่อประชาคมหากต่อสวรรค์

6. การที่กษัตริย์ต้องดูแลประชาชนไม่ว่าการบำบัดทุกข์บำรุงสุข ไม่ใช่ข้อผูกพันและหน้าที่ต่อสังคม แต่ที่ทำได้เพราะรับเทวโองการต่างหาก¹⁰⁷ มนุษย์จึงไม่มีสิทธิเรียกร้องให้ราชาสนองตอบต่อความต้องการของตน หน้าที่และความรับผิดชอบของกษัตริย์เกิดขึ้นโดยสำนักของพระองค์เท่านั้น เพราะราชามีคุณธรรมโดยกำเนิด (เพราะเป็นเชื้อสายเทวะ)

¹⁰⁶ คุรายละเอียดในรก 01014, 01022, และ 01113

¹⁰⁷ เช่นกรณีโนมาตันที่ว่า "เป็นป็นโลกาสุธาธาร" ในรก 01017 หรือทางลงกาตอนจตุรพักตรรับโองการพระพรหมที่ว่า "บำรุงไพร่พลสกลไกร ไพร่พ่ายแพ่ฤทธา" ในรก 01030

7. ในทางตรงข้ามประชาชนและสังคมต้องรับผิดชอบต่อพระองค์เพราะโดยสัญญาต่อสวรรค์ มนุษย์ถูกส่งมาให้เป็นไพร่พลของราชา¹⁰⁸

8. สัญญาประชาคมไม่เคยถูกทำลายและได้รับการตรวจสอบอยู่เสมอ การอวดทวารของพระนารายณ์เป็นการแสดงถึงความต่อเนื่องในสัญญาที่สวรรค์ผูกพันอยู่กับรัฐโดยเฉพาะตัวราชา

ดังนั้น รัฐจึงเป็นสถาบันศักดิ์สิทธิ์ (Divine Institution) โดยมีเป้าหมายอยู่ที่ความมั่นคงปลอดภัย (Security) และการให้ความยุติธรรมต่อสังคม¹⁰⁹ รัฐจึงเป็นสิ่งที่ละเมิดไม่ได้ (โดยเฉพาะรัฐคู่กับกษัตริย์) และทำลายไม่ได้

จากลักษณะดังกล่าวอำนาจอธิปไตย (Sovereignty) จึงไม่ได้อยู่ที่ประชาชนและแม้กระทั่งตัวรัฐเอง แต่อยู่ภายใต้พระมหากษัตริย์ เพราะพระมหากษัตริย์ในฐานะสมมติเทพเป็นผู้รับมอบอำนาจจากสวรรค์ ไม่ใช่มอบอำนาจเท่านั้นแต่มอบรัฐให้ดูแลด้วย กษัตริย์จึงเป็นอธิปัตย์ในลักษณะเจ้าของรัฐนอกเหนือจากการเป็นเจ้าของอำนาจและผู้ใช้อำนาจ การทำลายอธิปัตย์เป็นการทำลายอธิปไตยแห่งรัฐโดยตรง การสังหาร

¹⁰⁸ คู่อ้างอิงที่ 100

¹⁰⁹ คู่อ้างอิงที่ 102 เป็น "ปิ่นโลกา" ที่ความไคว่าเป็นหลักโลกน่าจะหมายถึงความยุติธรรม ส่วนไพร่ฟ้าแพะแสดงถึงความต้องการความมั่นคงปลอดภัย

ราชาผู้ครองนครจึงเกิดขึ้นบ่อยและค่อนข้างปกติในรามเกียรติ์¹¹⁰ เช่น การเสียดวง
 ลงกา พิเภกแม่จะเป็นอธิปัติย์องค์ใหม่ แต่ก็สูญเสียความเป็นเอกราชเพราะพระราม
 เป็นผู้ถวายอธิปัติย์ไทยให้¹¹¹ หรือท้าวไทยเกษเสียดอธิปัติย์ไทยให้คนธรรมพรหมราชแต่ก็เอาคืน
 มาได้โดยพระพรต การทำท้าวอธิปัติย์ในรามเกียรติ์เป็นเรื่องที่ถูกต้องเน้นเป็นพิเศษ แม้
 กระทั่งการรบกวนอธิปัติย์ไทยอันก่อให้เกิดความรำคาญ เช่น การที่หนุมานไปถวายแหวน
 แล้วเผาลงกา นอกจากนี้การรุกรานอธิปัติย์ไทยเช่นกรณีพระรามบุกรุกสวนท้าวอุณาราช
 ทำลายพืชไร่เสียหายอย่างยับเยิน แต่แทนที่พระรามจะรู้สึกผิด กลับอ้างว่า "ไม่แจ้ง
 เหตุว่าสวนยักษ์" จนต้องรบกันและสังหารท้าวอุณาราชลง¹¹² ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึง
 การใช้อำนาจเป็นธรรม การบุกกรุกผู้อื่นถึงขั้นยึดครอง (เพราะสังหารอธิปัติย์) คง

¹¹⁰ ทฤษฎีอินทรีย์แห่งรัฐ (Organic Theory) ในรามเกียรติ์ถือว่า
 กษัตริย์เป็นจิต การทำลายจิตจะทำให้กายสิ้นชีวิต การเอาชนะรัฐจึงอยู่ที่การประหาร
 ราชาคังในรก 03315 ที่ว่า

อันพระนครทั้งหลาย	ก็เหมือนกับกายสังขาร
กษัตริย์คือจิตวิญญาณ	เป็นประธานแก่ร่างอินทรีย์
มือเบื้องซ้ายคือสามนต์	บาทาคือพลทั้งสี่
อาการพร้อมสามสิบสองมี	คั้งนี้จึงเรียกว่ารูปกาย
ฝ่ายฝูงอาณานิกราราม	คือศาตราวุธทั้งหลาย
ถึงผู้นั้นประเสริฐเลิศชาย	แม้จิตจากกายก็บรรลัย
อาวุธไม่มีผู้ถือ	ควรที่จะวิ่งเข้ารบได้"

¹¹¹ เช่น "ตริกไปที่จะมอบลงกา แก่พระยาพิเภกอสุนี" ในรก
 08124 หรือ "แล้งจึงเอาน้ำสังข์รด รคเหนือเคียวเกล้ายักษ์" ในรก 08131

¹¹² รก 11139-56

คงไม่ใช่เพราะข้ออ้างที่ไม่รู้ว่าหลงเข้าไปในดินแดนของผู้อื่น แต่สงครามอ้างเข้าพันธุ (ยักร์) เป็นเหตุผลในการยึดอำนาจอธิปไตยมากกว่า ในบางกรณีเกิดความสับสนระหว่าง อธิปไตยกับองค์ราชา เพราะประมุขแห่งรัฐอยู่ในฐานะทั้งสองบทบาท เช่น การคืนสืบทอด พระรามไม่อาจกระทำได้ เมื่อเหตุการณ์ล่วงเลยมานาน จึงกลายเป็นว่าการคืนสืบทอดไม่ใช่ เป็นเหตุผลส่วนตัวแต่กลับเป็นการ กระทบกระเทือนต่ออธิปไตยที่ทศกัณฐ์ยอมรับไม่ได้ (ชคิยมานะ) ปัญหาส่วนตัวของราชาจึงกลายเป็นปัญหาส่วนรวมของสังคม ที่สังคมต้อง ป้องกันอธิปไตยให้กับรัฐ

ถึงตรงนี้จะพบว่ารัฐในรามเกียรติ์ มีประเภทเดียวคือรัฐกษัตริย์ (Monarchical State) แต่จะทรงคุณธรรมหรือไม่เป็นอีกประเด็น ไม่ปรากฏรัฐในลักษณะอื่น ๆ เช่นการ ปกครองโดยกลุ่มคน (ไม่ว่า Aristocracy หรือ Oligarchy) หรือการปก ครองโดยมหาชน (ไม่ว่า Polity หรือ Democracy) การปกครองโดยรัฐกษัตริย์ ในสังคมประเพณีมักเน้นหนักในเรื่องการ อาศัยศีลธรรมและวัฒนธรรม (Religious & cultural Motivation) เป็นเครื่องมือการปกครองของศูนย์กลาง เช่นกษัตริย์ ในการ ไปสู่เป้าหมายของสังคม การเน้นการสั่งสอนในเรื่องราชธรรมเป็นส่วนที่ปรากฏค่อนข้าง ชัดในงานพระราชนิพนธ์

ธรรมะในความหมายของศีลธรรมและศาสนาใดกล่าวไวข้างต้นในส่วนของ ระบบความเชื่อในสังคมแล้ว ในที่นี้จะกล่าวถึงธรรมะในแง่ของกฎหมาย (Law) เพราะ ซึ่งธรรมะในฐานะกฎหมายเป็นเครื่องมือของราชาเพื่อควบคุมรัฐลักษณะของธรรมะไม่ได้ เกิดขึ้นลอย ๆ (แม้จะมีบางส่วนเป็นราชศาสตร์ แต่คำสั่งของพระเจ้าแผ่นดินกลับมีลักษณะ ดังจะกล่าวต่อไป) หากเป็นธรรมะที่เกิดขึ้นจากการสั่งสมจากอดีต (Conventional Law) ลักษณะเช่นนี้ทำให้ธรรมะเป็นกฎหมายที่ต่อเนื่อง ธรรมะในฐานะกฎหมายสูงสุด ไม่ได้อยู่ในลักษณะเป็นลายลักษณ์อักษร แต่เป็นคำกล่าวอ้างจากอดีตเพื่อนำมาอธิบาย และ เป็นแนวทางแก้ไขเหตุการณ์ที่บังเกิดขึ้น คำกล่าวอ้างจึงกลายเป็นเอกลักษณ์ของราชา ใน ทางกลับกันราชาเป็นผู้รู้ดี และผู้ใช้ หรือผู้ตีความธรรมะในส่วนกฎหมายแต่ผู้เดียว ราชา

จึงเป็นที่มาแห่งธรรมเนียม (กฎหมาย) ไม่ใช่เป็นแต่ผู้สร้างธรรมเนียม (กฎหมาย) เท่านั้น
ธรรมเนียมจึงเป็นสากลสำหรับประชาชนที่ต้องปฏิบัติตามความเหมาะสมที่เห็นชอบร่วมกันโดย
ประเพณี (กษัตริย์) จึงมีสรรพนามที่ใช้เรียกราชาคือ "ทรงธรรมเนียม" เช่น "ทรงธรรมเนียม
มีราชวาที"¹¹³ ประเภทของธรรมะดังกล่าวได้แก่

1. บทบัญญัติที่ว่าด้วยสวนของพระมหากษัตริย์ เช่น
 - 1) คำบัญญัติที่กล่าวถึงราชาคองทรงไว้ซึ่งทศพิธราชธรรมและยุติธรรม
 - 2) สิทธิในราชสมบัติและกฎมณเฑียรบาลในราชสำนักเช่น ความชอบ
ธรรมเนียมของพระราชโอรสองค์โตต่อการได้พระราชบัลลังก์
 - 3) ราชาคต้องเป็นที่สักการะและละเมิดมิได้
2. บทบัญญัติที่ว่าด้วยเรื่องของรัฐ เช่น อำนาจของรัฐในส่วนของการทำงานส
ครามกับต่างประเทศ การปราบปรามกบฏ (ผู้ทำทนาย) ภายในรัฐ และหน้าที่ของรัฐในการ
บำบัดทุกข์บ่วงรุงสุขต่อประชาชน
3. บทบัญญัติในเรื่องเกี่ยวกับประชาชนและครอบครัว เช่น หน้าที่ของผู้ชาย
ในการเป็นทหาร และหน้าที่ของบิดาในการอบรมสั่งสอนเลี้ยงดูบุตร ให้การศึกษาแก่บุตร
เป็นต้น

ลักษณะดังกล่าวเป็นตัวอย่างของธรรมเนียมในฐานะที่เป็นกฎหมาย ซึ่งสาระของ
ธรรมะพิจารณาไควว่าเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับประเพณีที่คั่งงาม ซึ่งชี้ให้เห็นถึงความเป็นอนุรักษ
นิยมมากกว่าความคิดริเริ่ม เนื้อหาของธรรมะไม่ได้มีบทบัญญัติที่ล้ำหน้าหรือใหม่กว่าสิ่ง
ที่เคยมีอยู่แล้ว

ธรรมะในบทบัญญัติที่ว่าด้วยเรื่องรัฐเป็นส่วนที่ควรพิจารณาในที่นี้ เพราะเป็น
หน้าที่ในการดำเนินนโยบายอย่างกว้าง ๆ อันสะท้อนให้เห็นถึงการวางนโยบายของไทย

ในระยะดังกล่าวด้วย อย่างไรก็ตามย่อมหลีกเลี่ยงไม่ได้ว่า หน้าที่ของรัฐต้องเริ่มต้นที่ กษัตริย์ เพราะกษัตริย์เป็นผู้ให้จิตใจแก่รัฐ ทำให้รัฐทำงานได้ (Discharge of The State's Function) รัฐที่ขาดกษัตริย์เป็นรัฐที่พิการ และจำเป็นต้องมีกษัตริย์ใหม่ทันที เช่นทุกครั้งที่พระรามาธิบดีจะต้องมีการแต่งตั้งผู้ปกครองใหม่แทนที่ก่อนข้างเร็ว การสูญเสีย ราชานในสงคราม ย่อมทำให้ผู้อย่างข้างหลังวิตกต่อชะตากรรม แม้แต่เมื่อหาวมหามพญ ฤกษ์สะกดนำไปเข้าพระราม เป็นที่ตกอกตกใจแก่ไพร่นายเป็นอย่างดีเมื่อพบว่าผู้ปกครอง ของตนหายไป หน้าที่ของรัฐคือภารกิจของกษัตริย์ ในการผลักดันกลไกของรัฐ โดยทั่วไป รัฐมีหน้าที่ขยายดินแดนหรือขยายอำนาจไม่ว่าด้วยการผูกมิตรหรือสงคราม สามนตราจึง ปรากฏในรามเกียรติ์ในฐานะเจ้าประเทศราช จำนวนสามนตราและพันธมิตรที่อยู่ใน อาณัติแสดงถึงพลังแห่งรัฐสิ่งทีควบคู่กับการขยายดินแดนคือ การสร้างความมั่นคงและปลอดภัย ให้แก่รัฐ โดยการป้องกันการรุกรานจากต่างประเทศ

นอกจากนั้นรัฐมีหน้าที่บำบัดทุกข์บำรุงสุขโดยการพิทักษ์ศาสนา เช่น การปราบ กากนาสูรของพระรามพระลักษมณ์ด้วยสาเหตุที่ว่า ยักษ์รังควานนักบวชในศาสนาไม่ให้ ปฏิบัติศาสนธรรมได้¹¹⁴ การรักษาชีวิตและทรัพย์สิน โดยการบำรุงอาณาประชาราษฎร์ เป็นอาณัติสวรรค์ที่มอบให้เป็นหน้าที่ของรัฐ แม้กระทั่งการอวตารของพระนารายณ์ หน้าที่ อีกประการหนึ่งคือ การรักษาระเบียบแบบแผน และการรักษากฎหมาย อันจะเห็นได้จาก การลงโทษตอกลบฏ หรือการชดพระราชาโองการ เป็นต้น รัฐจึงเป็นภาพสะท้อนที่จำเป็น ในการดำรงสังคมมนุษย์ การให้ความสำคัญแก่รัฐไม่ว่าการอธิบายกำเนิดรัฐ อธิปไตย ราชากับเทวสิทธิ์ ธรรมะ และหน้าที่ เป็นการแสดงให้เห็นถึงความสำคัญในศักดิ์ (Authority) และสิทธิ์ (Right) ถึงความหมายของรัฐในฐานะสถาบันที่ศักดิ์สิทธิ์ (Divine)

¹¹⁴ คุรายละเอียดยในรท 02110-20

4. ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ

รัฐเป็นสถาบันที่ดำเนินการโดยพระมหากษัตริย์อันเป็นองค์ประกอบที่สำคัญ เพราะเป็นผู้ตัดสินใจในค่านต่าง ๆ ให้กับสังคม ความมีอารมณ์ของพระมหากษัตริย์ยอม ทำให้กระบวนการดำเนินนโยบายต่างประเทศอาจมีอคติได้ การมีอคติส่งผลถึงการแบ่งพรรคแบ่งพวกโดยเป็นมิตรหรือเป็นศัตรู ยิ่งพระมหากษัตริย์ถูกปลุกฝังให้เป็นนักรบ เป็นจักรพรรดิราช (ผู้เป็นใหญ่เหนือดินแดนทั้งมวล) หรือเป็นราชาธิราช (ราชาที่เหนือราชา) ทำให้พระมหากษัตริย์มักมีแนวโน้มในการรุกรานมากกว่าการตั้งรับ แม้เมื่อมีการตั้งรับ ก็พยายามตอบโต้แก้แค้นกลับคืน การสงครามจึงเกิดขึ้นเสมอ ๆ นำสังเกตที่ว่าทั้งรามายณะ และรามเกียรติ์มีลักษณะร่วมกันในการขยายดินแดนในรูปทฤษฎีมนฑล (Mandala Theory)¹¹⁵ กล่าวคือเมื่อชนะศึกใดก็สถาปนาเจ้าผู้ครองนคร (หรือเจ้าประเทศราช) ที่อ่อนน้อมต่อราชาผู้ชนะศึกขึ้นใหม่โดยรัฐอาณานิคมเป็นเสมือนมนฑลหนึ่งของเมืองแม่ ในแง่นี้จึงมีการควบคุมอย่างใกล้ชิดเช่น การช่วยเหลือของพระรามต่อพิเภกคราวศึกท้าวจักรวรรดิ กล่าวโดยสรุปทฤษฎีมนฑลจะมีราชาธิราชเป็นศูนย์กลางของรัฐอาณานิคมอื่น ๆ ที่ล้อมรอบเมืองแม่ ความสำเร็จของพระรามในรามเกียรติ์สามารถสร้างอาณานิคมตามทฤษฎีมนฑลได้อย่างชัดเจนเช่น การแต่งตั้งพระยา (พญา) และทหารเอกไปครอบครองเมืองในอารักขาเช่น จักรवाल มลิวัน ตรีภูฏ อัสคงค์ คูรัม ปางคาล¹¹⁶ หรืออาจแม้กระทั่งไทยเกษ และซีคิน

การรุกรานดังกล่าว (นโยบายนี้จะชอบธรรมหรือไม่ก็ตาม) ทำให้เกิดมิตรและศัตรู (อมิตร) สำหรับโลกมนุษย์ในรามเกียรติ์ค่อนข้างจะแบ่งเป็นสองขั้ว (Bipolar)

¹¹⁵อ่านใน Sharma, op.cit., pp. 292

¹¹⁶รูก 08269-91 และ 1039-43, 164

คือไม่อยู่ฝ่ายพระรามก็ต้องอยู่ฝ่ายทศกัณฐ์ สำหรับสวรรค์แม่พยายามวางตัวให้เป็นกลาง (เช่นมีการส่งอาวุธให้ฝ่ายลงกาทุกครั้งผ่านทางนางมณเฑียรพิธีไม่ว่าพิธีแวนสุรภานันต์หรือ หอกโมชศักดิ์ ขณะเดียวกันก็สนับสนุนพระรามด้วย เช่น การส่งมาตุลีสารตีมารบใช้) แต่มักจะเอนเอียงมาทางมนุษย์มากกว่า เช่น เมื่อรู้ว่าทัพพระรามเพลิงพล้ำ ก็มีการให้ยาของพระศุภ์แก่พระลักษมณ์ครั้งสลับไปคราวศึกพรหมาสตร์¹¹⁷ หรือการส่งพาลีเทพบุตรมาทำลายพิธีชูปหอกกบิลพิศข์ของทศกัณฐ์ เป็นต้น ซึ่งทำให้สงครามเสียดุลยภาพ เพราะสวรรค์เป็นตัวสร้างภาวะสมดุลย์ (Balancer) ที่จะไม่ให้ยักษ์มีอำนาจมากเกินไป ดังนั้นมิตรของพระราม (ซึ่งเป็นศัตรูของทศกัณฐ์) จึงประกอบด้วยวานร และสวรรค์ ส่วนมิตรของทศกัณฐ์ (ซึ่งเป็นศัตรูของพระราม) เป็นญาติและสหายซึ่งเป็นยักษ์ทั้งสิ้น น่าสังเกตว่ากองทัพพระรามไม่มีมนุษย์เป็นมิตรเลย (ยกเว้นพระราม พระลักษมณ์ และสีดา) ดังนั้นกองทัพยักษ์จึงต้องรบศึกสองด้านคือพวกวานร และสวรรค์ เป็นข้อพิจารณาที่ว่ากระบวนการกำหนดนโยบายต่างประเทศให้ใครมาซึ่งมิตร หรือเป็นศัตรู ดังกล่าวมานั้นไม่ซับซ้อน เพราะสัมพันธ์มิตรไม่ว่าจากฝ่ายใดเกิดขึ้นโดยเชื้อสาย เหตุผลที่วานรอยู่พวกพระรามก็เพราะหนุมานและสุกรีพเป็นผู้นำเข้ามา ซึ่งตัวละครทั้งสองมีเชื้อสายจากสวรรค์อย่างตรง ๆ เช่นเดียวกับตัวพระรามเอง ส่วนพวกยักษ์นั้นใช้วิธีการขอความช่วยเหลือจากญาติมิตร โดยบอกกล่าวหรือเขียนราชสาส์นไปขอความช่วยเหลือด้วยการอ้างสายสัมพันธ์ที่มีอยู่ อาจจะทำให้เกิดความแตกต่างระหว่างทั้งสองฝ่ายตรงที่พระรามอ้างถึงเทวสิทธิ์ ในขณะที่ฝ่ายยักษ์จะอ้างถึงความเป็นญาติและสหายเท่านั้น ควบคู่ด้วย เช่น กรณีพระรามแสดงภาพพระนารายณ์ในการขอความช่วยเหลือจากท้าวมหาชมพู

"ตัวเราอวตารปางนี้

 จะเอาเทพลอยหาญ

 ที่แกวักกล้าชำนาญชาญสมร"¹¹⁸

และกรณีทศกัณฐ์มีราชสารถึงมุลพล้ม อุปราชปางตาลผู้เป็นสหายว่า"¹¹⁹

"บัดนี้ลงการรุกยักษ์

มีหมูปรบักษ์ปัจจามิตร

.....

.....

ขอเชิญพระสหายคู่ชีวิต

ผู้เรื่องฤทธิ์แก้แค้นหาญชาญสนาม

มาช่วยคิดฆ่าลักษณะราม

คับความทุกข์ร้อนในลงกา"

ความเป็นมิตรบางครั้งเกิดจากไม่มีทางเลือก เพราะสัญชาตญาณแห่งความกลัวตาย เป็นพื้นฐานความกลัวของสิ่งที่มีชีวิต การเอาตัวรอดจึงเป็นทางออกทางเดียวที่จะหักหลังพวกของตนไปเป็นมิตรอีกฝ่ายหนึ่ง เช่น กรณียามลิวันกันยูกเวก โอรสทั้งสองในอินทรีชิตหนีออกจากลงกามาเป็นมิตรกับพระพรต

"ความกลัวดังจะลอคแผ่นดิน

อสุรินทรก็พากันรีบจร

.....

.....

อันเราแม่มูลกทั้งสาม

จะมีความผิดก็หาไม่

จะพากันม้วยบรแล

ทำไฉนจะพ้นจากตาย"¹²⁰

การขยายดินแดนและการมีมิตรและศัตรู เป็นภาวะที่จำเป็นในรามเกียรติ์ การแข่งขันในค่านอำนาจจึงหลีกเลี่ยงไม่ได้ จะพบว่านโยบายต่อความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ จะอยู่ในลักษณะ 4 รูปแบบในเชิงสงครามคือ

1. (ประมุข) รัฐที่อ่อนแอกว่าหรือ (ประมุข) รัฐที่มีความเข้มแข็งเท่ากัน จะมีลักษณะ "ยอมให้" ทอรัฐผู้รุกราน เช่น กรณีรามสูรและพระราม ความจริงรามสูร

118 รก 03326

119 รก 06170

120 รก 09107-8

เป็นอสุรเทพบุตรผู้มีฤทธิ์เดช เคยชนะพระอรชุน และเป็นปางอวตารหนึ่งของพระนารายณ์ ความศักดิ์สิทธิ์ต่อพระรามมีค่อนข้างมาก เมื่อรบกับพระรามได้เห็นภาพพระรามกลายเป็น 4 กร ก็ยอมอ่อนฝีมือให้กล่าวคือ ไม่รบต่อไปกับพร้อมถวายศรปราบยักษ์ ซึ่งเป็นเวาพันธู์เกี่ยวกับตน¹²¹ เป็นไปได้ที่ว่า บุคคลจินาให้ความสำคัญต่อศาสนามากกว่าเชื้อชาติซึ่งมีความหลายหลากอันเนื่องจากระบบกินเมือง และการกวาดกัอนเชลย⁹

2. รัฐที่เข้มแข็งกว่า หรือมีพันธมิตรที่สามารถในปริมาณที่มากกว่า จะใช้นโยบายรุกรานต่อรัฐที่ตนคิดว่าอ่อนแอกว่า การรุกรานรวมความถึงการ เคลื่อนทัพ (Military March) เช่น เมื่อพระรามได้พลวานรจากซีกจีนและชมพูนครพร้อมแล้ว ก็เคลื่อนทัพเข้าประชิดลงกาทันที เช่นเดียวกับทศกัณฐ์ได้ประเมินสถานการณ์ทางลงกา ว่ามีความพร้อมในกองทัพ จากเชื้อพระวงศ์และสัมพันธมิตรมากกว่า จึงใช้นโยบายเคลื่อนทัพเข้าประชิดเช่นกันลักษณะดังกล่าวจึงทำให้เกิดการปะทะของทัพทั้งสอง เพราะต่างก็คิดว่าทัพตนเข้มแข็งกว่า นโยบายก้าวร้าวมักจะทำให้เกิดการปะทะของความพร้อมในกองทัพที่คิดว่าตนเหนือกว่าศัตรู

3. รัฐที่เข้มแข็งรัฐเดียวบุกรุกรัฐที่อ่อนแอกว่า ถ้าในสถานการณ์ที่ไม่น่าวางใจ รัฐที่เข้มแข็งจะใช้นโยบายโอบล้อมก่อนการโจมตี จนกว่าจะแน่ใจจึงจะเคลื่อนทัพเข้าชิงเมือง เช่น กรณีคนธรรพ์บุรุษ ออกเที่ยวป่าไม่ได้ตั้งใจจะไปรบทัพจับศึก

"คิดจะใคร่ไปเที่ยวประพาส ชมอริยวาสคีรีศรี"¹²²

เมื่อไปพบนครไถยเกษ เห็นเป็นนครใหญ่จึงตั้งทัพโอบล้อมไว้

"คิดแล้วก็หยุดพลไกร ตั้งไว้ตามแถวแนวธาร"¹²³

¹²¹รท 02214

¹²²รท 11197

¹²³รท 11205

เมื่อใดที่ก็หักคานเข้าไทยเกษได้

4. เมื่อรัฐที่อ่อนแอกว่าเข้าต่อสู้กับรัฐที่เข้มแข็งกว่า รัฐที่อ่อนแอจะต้อง
ดำเนินนโยบายผูกมิตรกับมหาอำนาจอื่นก่อนเข้าโจมตี เช่น กรณีทศพินชอกำลังทัพ
ท้าวจักรวรรค์เพื่อปราบพิเภก หรือทศกัณฐ์เมื่อพ่ายแพ้ย่อยครั้งนางมณโฑได้เสนอความ
คิดต่อทศกัณฐ์ให้เกณฑ์กองทัพพันธมิตร เขาชวยเหลือ

ในสภาวะสงคราม นโยบายการผูกมิตรก็เพื่อหวังผลในทางการรบ ปริมาณ
และคุณภาพ (ความเข้มแข็ง) เป็นเครื่องตัดสินว่าจะดำเนินนโยบายไปทางใด อย่างไร
ก็ตามนโยบายดังกล่าวไม่ได้ลอยอยู่เฉย ๆ หากมีแผนการณ์ (Expedient) บาง
อย่างส่งเสริมนโยบายอยู่ด้วย เช่น การประนีประนอม, จารกรรม, ยุทธศาสตร์, และ
ยุทธวิธีของการรบ

การประนีประนอมในรามเกียรติ์ หมายถึง การหาทางออกอื่นที่หลีกเลี่ยง
การสู้รบ การประนีประนอมมิได้หมายถึง การสร้างภาวะที่ต่างฝ่ายต่างยอมความกัน
อันเนื่องจากรัฐทั้งสองได้ผลลัพธ์หรือสิ่งตอบแทนใกล้เคียงกันอย่างเช่นปัจจุบัน หากใน
รามเกียรติ์หวังเพียงให้มีการยุติสงครามโดยให้ฝ่ายหนึ่งยอมความ พระรามใช้กลวิธี
การนี้บ่อยโดยคำแนะนำของสกุครีพ การประนีประนอมไม่ใช่เกิดจากความคิดว่าอ่อนแอกว่า
ศัตรู แท้จริงการประนีประนอมเกิดจากชาติที่เข้มแข็งกว่า เพราะการสู้รบกับผู้
อ่อนแอ ไม่ใช่พฤติกรรมของราชา เพราะนั่นเป็นพฤติกรรมของโจร การให้อภัยผู้ทหาพาย
โดยการประนีประนอมให้ฝ่ายหนึ่งยอมความ เป็นเกียรติยศมากกว่า เพราะเป็นธรรม
ของราชา ในแง่ที่ว่าได้ให้ราชศัตรูมีเวลาไตร่ตรอง ทบทวนความผิดโดยเฉพาะการมี
โมหจริต (โมหันธ์ฉันทา)¹²⁴ การประนีประนอมจึงคล้ายกับการให้อภัยของผู้มีอาวุโส

¹²⁴ คุรายละเอียดดังกล่าวในตอน เช่น องคตสี่อสาร รก 04297-8 และ
นิลนทสี่อสาร ใน รก 09160-1

สูงต่อการขอขมาของผู้อนาวิโสในระดับบุคคลนั่นเอง เครื่องมือในการประนีประนอม คือ การเจรจาความทางทูต การคัดเลือกทูตจึงเป็นเรื่องจำเป็น โดยทั่วไปคุณสมบัติของทูต มีดังนี้¹²⁵

1. มีความสามารถในการต่อสู้ (ฤทธิรงค์) อดอาจไม่เกรงกลัวราชศัตรู
2. มีสติปัญญาเฉลียวฉลาด
3. ถ้อยคำหลักแหลม
4. โต้ตอบกับศัตรูได้โดยไม่ขายหน้า และเสื่อมเสียถึงพระเกียรติใน

พระมหากษัตริย์

กล่าวโดยสรุป ทูตต้องมีลักษณะ รมเก่ง ปากเก่ง ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงแนวโน้มนิยมของความก้าวร้าว ยิ่งเนื้อหาในพระราชสาร จะเน้นถึงความยิ่งใหญ่ของราชาธิราช จนอีกฝ่ายไม่อาจยอมรับได้ เพราะมีลักษณะเชิงข่มขู่ โดยทั่วไปเนื้อหาดังกล่าว มีลักษณะ¹²⁶

1. ออ้างความเป็นนารายณ์ และการเป็นพระอวตาร. เพื่อแสดงฐานะของพระองค์ต่อการเป็นผู้ครอบครองทวีปทั้งหมด
2. แสดงถึงราชวงศ์ของราชา ว่าสืบเนื่องอย่างยิ่งใหญ่เพียงใด
3. แจงความผิดของราชศัตรูเป็นลายลักษณ์อักษร ว่ามีความผิดสมควรที่จะ
4. จะให้อภัยและความเมตตาไม่ยกกองทัพเข้าโจมตีหากราชศัตรุนั้นยอมรับผิด และสัญญาว่าจะประพฤติปฏิบัติในทางที่ดีต่อไป

ลักษณะดังกล่าวทำให้ราชทูต จะต้องวางศักดิ์ศรีเรียกร้องการต้อนรับอย่างตัวแทนของราชาธิราช ซึ่งราชาอีกฝ่ายหนึ่งไม่อาจรับความรู้สึกได้ จึงมักเกิดการต่อสู้ขึ้น

¹²⁵ดูในตอนเดียวกัน รก 04299 และรก 09161

¹²⁶ดูรก 04311-2 และรก 09164-5

เนื่องจากการทำหายของราชทูต เช่น การประหารสี่เสนาขององคต¹²⁷ และการหักปราสาทของนิลนนท์เมื่อไปเจรจากรทูตที่ลงกาและมลิวันทตามลำค้ำ การประนีประนอมในรามเกียรติ์จึงไม่เคยประสบความสำเร็จเลย เนื่องจากลักษณะยกัตวิ (egotism) ของแนวนโยบายจนมีลักษณะก้าวร้าวทางความสัมพันธ์

ในส่วนลงกา ไม่ได้ใช้วิธีการประนีประนอมอย่างกองทัพพระราม เพราะทศกัณฐ์ไม่เคยส่งทูตและราชสารไปยังพระราม แต่ทศกัณฐ์เลือกการประนีประนอม โดยการตั้งบุคคลที่สามขึ้น เพื่อตัดสินคดีในลักษณะอนุญาโตตุลาการ เพราะหวังว่าการตัดสินคดีจะสามารถหลีกเลี่ยงสงคราม ยิ่งสามารถเลือกผู้พิพากษาในศาลอนุญาโตตุลาการที่เป็นพรรคพวกเดียวกันก็จะเป็นการบรรเทาความยุ่งยากลงไปได้จากภาวะวิกฤติการณ์ ทศกัณฐ์จึงได้เชิญท้าวมาลีวราชเพื่อจะอาศัยวาจาสิทธิ์จากปากท้าวมาลีวราช สวาปราชพระรามและบังคับให้ยุติสงคราม แต่ทศกัณฐ์กลับละเมียดศาล เช่นเดียวกับพฤติกรรมของทูตจากทัพพระรามในอดีต การประนีประนอมเพื่อให้พระรามยอมตามจึงล้มเหลว¹²⁸

การจารกรรมเป็นแผนการฉ้อในการดำเนินนโยบายอีกวิธีหนึ่ง โดยทั่วไป การจารกรรมหมายถึง การสืบราชการลับ แทรกความถึงการเข้าไปโฆษณาชวนเชื่อด้วย กล่าวคือเป็นพฤติกรรมของสงครามไม่ซึ่งหน้า กลยุทธ์แบบนี้ฝ่ายลงกานิยมใช้

¹²⁷ ทศกัณฐ์เคยยกมาอ้าง เพื่อฟ้องท้าวมาลีวราชในรก 07114 ว่า
 "ลึงนั้นอ้างองค์ฤทธิรอน หักประทูพระนครเข้ามา
 ติคทูตจำหูลสารสนอง จองทองเยอหยิ่งให้เกินหน้า
 หยาบข้าพาที่อหังการ ไม่เกรงข้าผู้พงศ์พรมาน"

¹²⁸ อานใน รก 07089-134

มากกว่า (ในขณะที่ฝ่ายพระรามนิยมการทูต อาจต้องการแสดงให้เห็นถึงวิธีการระหว่าง
ชาวกับคำ) เพราะการนิยมใช้การจารกรรมของลงกา จึงเกิดคดีชีวหาแลเดินปิดเมือง
เนื่องจากเป็นผลสะท้อนในการระแวงผู้อื่นว่าจะทำการจารกรรมกับตนเช่นกัน การทำ
จารกรรมครั้งสำคัญมี 2 ครั้ง ครั้งแรกสุกรสารไปสืบข่าวทัพพระราม เรื่องการจองถนน
โดยแปลงเป็นเหยี่ยวบินตรวจสภาพและแปลงเป็นวานรประปนกับฝูงลิงแต่ถูกจับได้ ส่วน
ครั้งที่สอง ทศกัณฐ์ไปสืบข่าวเองโดย

"จากุจะคิดอุบาย

ไปทำลายศึกเสียให้สิ้น"¹²⁹

การแปลงกายเป็นคาบสเพื่อสร้างความเชื่อถือ (เป็นธรรมดาของการจารกรรมที่ต้อง
ปลอมตัวเข้าไป) โดยแสดงให้เห็นว่าเปล่าประโยชน์ที่จะรบกับลงกาเพื่อสตรี
ที่มีราคี้อย่างนางสีดา นอกจากนั้นยังสืบความลับเกี่ยวกับทหารเอกของพระรามว่าเป็น
ใคร กับตั้งยุยงให้พระรามแตกกับทหารเอก เช่น กล่าวชวนเชื่อว่าพิเภกกับสุครีพไม่น่า
ซุบเสียงไว้ ยิ่งกล่าวหักหลังผู้เป็นที่รัก กับพระรามจะมีอันตรายยิ่งขึ้นอีก¹³⁰ แต่การทำ
จารกรรมทั้งสองครั้งล้มเหลว เพราะกองทัพพระรามรู้ทันในกลอุบาย

แผนการที่สนับสนุนนโยบายสุดท้ายคือ แผนการรบของแต่ละฝ่าย อันที่จริง
ยุทธศาสตร์ของการรบ และการหายุทธวิธีในการต่อสู้ของทั้งกองทัพพระรามและลงกา
มีลักษณะร่วมกัน คือการหลอกล่อและการลวงอีกฝ่ายหนึ่ง การลวงไม่ใช่สิ่งเลวทราม
สำหรับสงครามแม้การลวงนั้นจะแสดงถึงความอกตัญญูและการทรยศก็ตาม ดังคำอ้าง
ที่ว่า¹³¹

"ประเวณีผู้ทำการยุทธ์

สุดแต่เอาชัยให้จงได้

จะว่าเราลวงด้วยอันใด

เป็นวิสัยกลศึกโบราณมา"

¹²⁹รท 04159

¹³⁰รท 04161-7

¹³¹หนุมานมักจะอ้างเสมอ อาจจะเป็นเพราะสันดานวานรก็ได้ ดัง

ยุทธวิธีของกองทัพฝ่ายพระราม ส่วนใหญ่ใช้วิธีการตัดกำลังฝ่ายทศกัณฐ์ก่อน กล่าวคือ เมื่อทัพฝ่ายทศกัณฐ์วางแผนการรบอย่างใด พิเภกจะส่งหน่วยจารกรรมเข้าไปทำลายแผนการนั้นก่อน ทำให้แผนการของลงกาคำเนินโดยสมบูรณ์ไม่ได้ เช่น เมื่อกุมภกรรณทำพิธีชูปหอกโมกขศักดิ์ พระรามก็ส่งองคตกับหนุมานไปทำลายพิธีโดยแปลงเป็นกาจิกหมาเน่าจนกุมภกรรณทนกลิ่นไม่ได้ห้ามนตร์พิธีไม่สำเร็จ จึงทำให้หอกโมกขศักดิ์ไม่มีอิทธิฤทธิ์เต็มสมบูรณ์เพียงพอทำให้ยูธองหอก (พระลักษมณ์) สลับไปเท่านั้น และครั้งทศกัณฐ์ทำพิธีอุมงค์ ชูปกายเพชรถ้าสำเร็จจะคงกระพันเป็นอมตะ แต่ตลอดพิธีจะมีโหสะไม้ได้ หนุมาน สุครีพ และนิลนันท์เลยฉวยฉวยมณีโชตอหน้าทศกัณฐ์จนทศกัณฐ์โกรธต้องล้มเลิกพิธีไป นอกจากนี้คราวศึกแสงอาทิตย์ซึ่งพิเภกแนะพระรามให้องคตไปลวงเอาแว่นแก้วของแสงอาทิตย์ที่ฝากไว้กับพระพรหม มาให้ได้ก่อนที่แสงอาทิตย์จะใช้จิตรไฟรี่ไปเอา โดยให้องคตแปลงเป็นจิตรไฟรี่ก่อน¹³² ยิ่งกว่านั้นหนุมานทำกลคราวลวงดวงใจทศกัณฐ์ ว่าพระรามไม่ได้เอาใจใส่แม้ว่าจะได้ช่วยงานมามากแล้วก็ตาม จนฤๅษีโคบุตรนำตัวเข้าถวายทศกัณฐ์ ทศกัณฐ์ก็หลงเชื่อ ให้ตำแหน่งเทียบเท่าอินทรีชิต จนสามารถลวงเอาดวงใจทศกัณฐ์ไปได้

สำหรับฝ่ายทศกัณฐ์ ถึงแม้จะใช้วิธีการลวงและลอบทำร้าย แต่ก็เป็นการรุกมากกว่ารับ เช่น การแปลงภูมิประเทศ โดยภานุราชเพื่อพลิกแผ่นดิน, การให้เบญจกาย และสุชาจารแปลงเป็นสีดาตายเพื่อให้พระรามเลิกศึก, การลอบทำร้ายการจ้องถนนของนางสุวรรณมัจฉา, และการเป่ายาสลบลิ้กเอาพระรามไปได้ในศึกโมยราพ ยุทธวิธีทศกัณฐ์ ลึกซึ้งกว่าฝ่ายพระราม ทั้งนี้เพราะเป็นฝ่ายริเริ่มก่อน (รุกมากกว่ารับ) ยกเว้นเมื่อฝ่ายลงกาจวนตัวก็จะใช้วิธีการปะทะ เช่น การห้ามนตร์พิธีเวารูปเทวดา แต่เป็นการดำเนินนโยบายที่ผิดพลาด เพราะทำให้ทศกัณฐ์ต้องรับศึก 2 ด้านทั้งสวรรค์และมนุษย์

¹³²รท 06266

อย่างไรก็ตามการสงครามในรามเกียรติ์ชี้ให้เห็นว่า กำลังทัพที่เข้มแข็ง ของ ทศกัณฐ์ อาจจะมีมากกว่าทัพพระรามด้วยซ้ำ เพราะ "แต่ละคนล้วนมีฤทธา ศรสิทธิ์ วิद्याก็ภูจบ" ในขณะที่พลลิงในทัพพระรามไม่มีวิชาอาคมเหาะและเดินสมุทรไม่ได้ และการใช้นโยบายการรบแบบรุกของทศกัณฐ์ในดินแดนของตน มิได้ทำให้ทศกัณฐ์ได้รับชัยชนะในศึกลงกา ทั้งนี้เพราะว่านโยบายการตัดกำลังและโอบล้อมของทัพพระราม โดยการทำลายกองทัพพันธมิตรของทศกัณฐ์ลงไปเรื่อย ๆ ทำให้กองทัพของทศกัณฐ์โคกเคี้ยวจนพ่ายแพ้ไปในที่สุด และนี่เป็นแผนการรบของพระรามควบคู่กับการใช้กลลวง ที่ทำให้การสงครามประสบความสำเร็จ

ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐในรามเกียรติ์ค่อนข้างจะอยู่ในภาวะดุลยภาพแห่งความหวาดหวั่น เนื่องจากมีลักษณะเป็นอภิมหาอำนาจ 2 ขั้ว ทำให้รัฐเล็ก ๆ ต้องเลือกอยู่ในฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง มิตรและศัตรูเป็นทางเลือกที่ถูกบังคับ โดยมีผลแพ้หรือชนะทางใดทางหนึ่งเท่านั้นที่จะได้รับ การไตร่ตรองของประมุขที่จะอยู่ฝ่ายใดจึงจำเป็นต่อการกำหนดคณาการกรมของรัฐนั้น ๆ

5. สภาหรือที่ประชุมชั้นสูง

คำว่าสภาในที่นี้ได้หมายถึง รัฐสภาที่ประกอบด้วยผู้แทนราษฎร เช่นในความหมายในปัจจุบัน เพราะสภาดังกล่าวมี่ลักษณะเป็นที่ประชุมชั้นสูง ซึ่งประกอบด้วยพระมหากษัตริย์เป็นประธานที่ประชุม, พระบรมวงศานุวงศ์, และขุนนางชั้นผู้ใหญ่เท่านั้น จะมีบางกรณีที่มีผู้ได้รับเชิญพิเศษเพื่อมาร่วมปรึกษาในสภา หน้าที่ของสภาจึงมีขอบข่ายกว้างกว่ารัฐสภาในปัจจุบัน เพราะรวมหน้าที่การบริหารบางส่วนไว้ด้วย เนื่องจากผู้ดำรงตำแหน่งในสภาเป็นบุคคลเดียวกันกับฝ่ายบริหาร กระบวนการทำงาน (function) จึงครอบคลุมกว้างขวางถึง 3 ประการ

1. ทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาทั่วไปของรัฐ (Assembly of The State) กล่าวคือให้ความคิดเห็น, วิเคราะห์ปัญหา, และทัศนคติ เพื่อให้ราชาเป็นผู้ตัดสินใจ

การวางนโยบายและกฎข้อบังคับ เช่น การเสนอความคิดเห็นของพิภกคอบัญชายุทธศาสตร์ต่าง ๆ และการให้คำปรึกษาทั่วไปแก่พระรามา, การวิเคราะห์ของมาลีวัคคพรหมคอบัญชาอนาคตของโลก เมื่อพระอิศวรประทานพรให้แก่สุรพรหม ว่าโลกจะวุ่นวายต้องทำลายอำนาจอสูรพรหมโดยให้อาวุธแก่ท้าวอัชบาล กษัตริย์กรุงอโยธยา,¹³³ และการคัดค้านจากหนุมานต่อพระรามา เมื่อให้พระลักษมณ์ไปครองโรมคัล แรกกลับเอาตนมาครองอโยธยาถึงหนึ่ง¹³⁴

2. ทำหน้าที่ในฐานะสภาการบริหาร (Ministerial Council)

กล่าวคือ ทำหน้าที่ถกเถียงถึงปัญหาคำณการบริหารราชการ และรับนโยบายจากพระมหากษัตริย์ หรือสภาที่ปรึกษาของรัฐไปปฏิบัติ เช่น สภาการบริหารที่มีพระอิศวรเป็นประธาน มีเทวโองการจัดสร้างอโยธยาโดยมอบหมายงานให้พระอินทร์ไปดำเนินการ พระอินทร์ได้บัญชาให้พระมาคูลีคุมพลก่อสร้างและให้วิษณุกรรมเป็นผู้ออกแบบแปลนเมืองจนสำเร็จตามหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย¹³⁵ หรือการประชุมสภาบริหารในกองทัพพระรามลงมติในคดีเบญจกาย โดยมีหนุมานเป็นผู้เสนอวิธีการตรวจสอบสภาพศพ (แปลง) สุครีพเป็นผู้สอบสวนความผิดและพิภกเป็นผู้เสนอมาตรการลงโทษตามความผิดนั้น¹³⁶ เป็นต้น

3. ทำหน้าที่ในลักษณะสภาการสงคราม (War Council) กล่าวคือให้คำปรึกษาคำณการรบ ไม่ว่าจะเป็นการแสวงหายุทธศาสตร์และยุทธวิธีซึ่งการวางแผนการรบได้เคยกล่าวในหัวข้อที่ผ่านมาอันแสดงให้เห็นถึงภารกิจของที่ประชุมชั้นสูงในฐานะสภาการสงคราม

¹³³รท 01033

¹³⁴รท 08276

¹³⁵รท 01009-17

¹³⁶รท 04189-200

จะเห็นได้ว่าหน้าที่ของสภาหรือที่ประชุมชั้นสูง สะท้อนให้เห็นถึงระบบสังคม ที่บุคคลหนึ่ง ๆ แสดงหลายบทบาท (Fused Society) ในสภาพสังคมแบบประเพณี ความสามารถของบุคคลจะต้องรอบคอบ กองทัพพระรามได้เปรียบทศกัณฐ์ในแง่ที่ว่า สภาชั้นสูงนี้สามารถทำหน้าที่ (Function) ได้สมบูรณ์ทั้งสามด้านกว่าฝ่ายลงกา เป็นไปได้ที่ว่าการรับฟังปัญหาของประมุขทั้งสองนั้นแตกต่างกัน พระรามรับฟังสภาและปฏิบัติ ตามถ้ามีเหตุผล ในขณะที่ทศกัณฐ์ไม่คอยรับฟัง เอาตัวเองเป็นศูนย์กลาง (Autocratic) สภาของทศกัณฐ์แม้จะมีองค์ประกอบที่แข็งแกร่ง แต่เป็นตรายางและเป็นผู้รับคำสั่งอย่าง เดียวเท่านั้น

ระเบียบการและวิธีการ (Procedure) ในการประชุมเป็นไปในลักษณะ ง่าย ๆ ไม่มีระบบการประชุมที่ซับซ้อน แม้ว่าจะมีการจัดระดับและเคร่งครัดในรูปแบบ ของพิธีก็ตาม โดยทั่วไปลักษณะการประชุมของลงกาและทัพพระราม มีลักษณะร่วมกัน และคล้ายกันดังนี้¹³⁷

1. โดยปกติการประชุมจะเปิดขึ้นในช่วงเช้าหลังจากพระมหากษัตริย์ตื่น จากบรรทม, สรง, และทรงเครื่องเรียบร้อยแล้ว การประชุมจึงเป็นภารกิจแรกของ วัน (ไม่นับชุกิจส่วนพระองค์)
2. หากคืบก่อนการประชุมมีปัญหาเร่งด่วน ซึ่งเห็นได้จากพฤติกรรมของ ราชาในการร่ำพันและกระสับกระส่ายต่อปัญหาที่เกิดขึ้น จะมีการเรียกประชุมสภาในวัน รุ่งขึ้นทันที ลักษณะเช่นนี้ สะท้อนให้เห็นถึงการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า กล่าวคือ เมื่อมีปัญหา เกิดขึ้นจึงจะมีการประชุมสภา ดังนั้นจึงไม่มีนโยบายระยะยาว สภาจึงเป็นเรื่องหารือ ในกรณีที่เกิดขึ้น
3. พระมหากษัตริย์เป็นประธานสภา ในกองทัพพระรามมีพระราชวงศ์ พระองค์เดียวคือ พระลักษณ์ แต่ไม่มีบทบาทในการการเสนอความเห็น พระลักษณ์มี

¹³⁷ มีซ้ำในหลายตอน ดูตัวอย่างในกรณีการประชุมรับศึกกุมภินิยาของพระราม 06062-66 และกรณีการประชุมเชิญไมยราพในลงกา ดูรท 04340-44

ลักษณะรับฟังและรับคำสั่ง ผู้ที่มีบทบาทในสภาจะเป็นขุนนางในระดับพญาวานร, 18 มงกุฏ, และพิภกเท่านั้น ในขณะที่ฝ่ายลงกามผู้มีบทบาทเด่นคือ พระราชวงศ์ ซึ่งทศกัณฐ์ ใ้ให้การยอมรับสูงที่สุดในการรับฟังความคิดเห็น นอกจากนี้ก็เป็นเสนาบดีชั้นผู้ใหญ่ 20 คน การจัดที่นั่งมีราชาเป็นศูนย์กลาง รายล้อมด้วยสมาชิกสภาชาย-ขวา เช่นเดียวกันทั้ง 2 ฝ่าย เช่น

"ลคองคฺลึงเหเนือบัลลังก์รัตน พร้อมหม่อสุรกุมภันท์ จึงมีพระราชบรรหาร	ภายใต้เศวตฉัตรฉายฉัน น้อมเกล้าอภิวันทคาชคา แกเสนามารชายขวา" ¹³⁸
---	--

4. การประชุมเป็นการสนทนาหารือกันด้วยวาจาไม่มีระบบการเก็บข้อมูล ใช้ปฏิภาณและการนึกคิดได้ เช่น กรณีมาลีวัคคพรหมทูลเตือนพระอิศวรให้อัชบาลซึ่งพระอิศวรลืมไปเป็นต้วถ่วงคุลย้อสุรพรหม

"อนิจจาเอยวงศฺพระจักริศ	ทอว่าจึงคิดขึ้นได้" ¹³⁹
-------------------------	------------------------------------

ซึ่งมีอันตรายต่อการบริหาร เพราะไม่มีการเตรียมตัวเตรียมพร้อมต่อประเด็นปัญหา สิ่งที่ย่านไปก็ปล่อยให้ผ่านไปไม่ได้กลับมาทบทวนเพื่อปรับปรุงแก้ไข การแก้ปัญหาจึงเกิดจากการนึกขึ้นได้ว่ามีปัญหา และควรได้รับการแก้ไข

5. ปัญหาที่นำเข้าสู่สภา เริ่มต้นจากองค์พระมหากษัตริย์หยิบประเด็นขึ้นมาหารือเพื่อฟังข้อเสนอหรือความคิดเห็นของที่ประชุมสภา เมื่อตกลงประการใดก็มอบให้ผู้นั้นผู้ใด หรือคณะอนุกรรมการเฉพาะกิจรับภารกิจนั้นไปทำ เช่น สภาของพระราม โดยพิภกเสนอว่า ชะตาอินทรชิตจะต้องสิ้นชีวิตในศึกกุมภนิยาขอให้พระรามมอบพระราชภารกิจแก่พระลักษณะไปจัดการ หรือทศกัณฐ์ (ต้องการจับพระราม) จึงถามที่ประชุมด้วย

¹³⁸รท 04340

¹³⁹รท 01034 หรือทศกัณฐ์ในศึกโมยราพรท 04342 "ตัวกู้นี้สิ้นพันชมิตร ซึ่งรวมชีวิตเดียวกัน"

คำถามแรกว่า

“ผู้เดียวจะลอบเข้าไป
ไม่พังกยกพลไปต่อคือ

ฆาตมนุษย์เสียใจทั้งสองศรี
ไพร่จะแตกแหลดกราญ”¹⁴⁰

เปาวนาสุรจึงกราบถวายความคิดว่า มีพญาไมยราพผู้เดียวที่ลอบเข้าไปกระทำการตามความคิดของทศกัณฐ์ได้ เพราะรัฐมนตรีสะกดทัพ สภาจึงอยู่ในลักษณะเป็นฝ่ายรับปัญหาจากราชาหรือเป็นผู้ตามประเภท “ก้มเกล้ารับราชโองการ” หรือ “บังคมค้ลรับราชบัญชา” เป็นไปไค้ที่ว่าเป็นการไม่สมควรต่อผู้น้อยในการกล่าวนำก่อนผู้อาวุโส

6. การประชุมของสภามีลักษณะเบ็ดเสร็จ คือเริ่มจากตั้งปัญหา วางแผนกำหนดนโยบาย และการตั้งกรรมการไปปฏิบัติให้บรรลุเป้าหมายในระยะเบียบวาระเดี๋ยวน้อยครั้งทีสภาจะรอรับฟังผลการปฏิบัติั้น ๆ ทันที ซึ่งเป็นข้อดีในแง่ของความรวดเร็ว แต่ก็อาจจะพลาดพลั้งในส่วนรายละเอียดได้ ลักษณะเบ็ดเสร็จดังกล่าว เช่น กรณีปรึกษาโทษเบญจกาย ซึ่งเริ่มจากจับกุมนางไค้ สอบสวนลงโทษแล้วปล่อยไปเสร็จในการประชุมครั้งเดียว เป็นต้น¹⁴¹

การประชุมสภาอาจเชิญผู้ทรงคุณวุฒิมาให้คำปรึกษาหารือซึ่งมักเป็นบุคคลสำคัญส่วนใหญ่จะถูกเชิญมาเพื่อขอความช่วยเหลือ ผู้ทรงคุณวุฒิจึงมักมีอิทธิพลพอสมควร เช่น ท้าวทศรถ เชิญกไลโกฏกับณั้ทั้งห้ามาปรึกษาเพื่อใหช่วยขอให้สวรรค์ให้พระองค์มีโอรสหรือการเชิญท้าวมหาชมพูของพระรามเพื่อปรึกษาหารือในเรื่องกำลังทัพ เป็นต้น

ระเบียบวิธีการของสภา จะมีความยุ่งยากก็ในส่วนของการรักษาศักดิ์ศรีของผู้อาวุโสเท่านั้น นอกนั้นก็ดำเนินการไปแบบง่าย ๆ ในลักษณะมีปัญหาค้างหนึ่งก็ประชุม

¹⁴⁰ รก 04341

¹⁴¹ รก 04191-200

ครั้งหนึ่งและจัดการเรื่องราวให้เสร็จสิ้นในครั้งเดียว โดยขาดการมองปัญหาในระยะยาวและโคจรอบ

เนื่องจากสภาเป็นองค์กรสูงสุดของรัฐ ในการตัดสินใจปัญหาต่าง ๆ จึงทำให้องค์กรนี้มีบทบาท, อำนาจ, และสถานภาพค่อนข้างสูง เช่น

1. สภาประกอบด้วยชนชั้นมันสมองผู้กุมกำลังทหาร ความเป็นผู้อาวุโสของสมาชิกทำให้สภามีบทบาทมาก และเป็นพี่รวมของอำนาจ ในสภาเองมีการจัดลำดับชั้นของความอาวุโสอยู่ในตัวกล่าวคือ ให้ความสำคัญแก่พระ, ราชา, ราชวงศ์ และขุนนางตามลำดับ สภาที่ประกอบด้วยตัวแทนทุกฝ่ายที่สมบูรณ์จะทรงพลัง เช่น กรณีการเรียกประชุมสภาของท้าวทศรถคราวให้ไกลโกฏอัญเชิญพระนารายณ์อวตาร ลำดับชั้นของสถานภาพดังกล่าวแสดงให้เห็นจากคำประพันธ์ตอนท้าวทศรถ และท้าวโรมพัตเข้าไปหาไกลโกฏ ที่ว่า

"ครั้นถึงนมนี้วประนมไหว้

พระไกลโกฏธานี

ทั้งสี่พระมหามุณี

คำรพกันตามที่อันคัมมา"¹⁴²

2. ลำดับของอาวุโสทำให้เกิดการเอาอกเอาใจจะด้วยวิธีใดก็ตาม ที่ทำให้เกิดความสำเร็จในประเด็นที่เข้าสู่สภา สภาในรามเกียรติ์ไม่ได้อาศัยคำตัดสินโดยปริมาตรของผู้ที่เข้าประชุม แต่อยู่ที่อาศัยเหตุผลของแต่ละฝ่าย ที่จะทำให้ประธานสภา (ราชา) คล้อยตาม เพราะอำนาจของสภาแท้จริงอยู่ที่ประธาน ในกรณีของราชากับขุนนางซึ่งควบคุมกันโดยอำนาจ ขุนนางจึงต้องกราบถวายบังคมทูลเสนอความเห็น และในกรณีของผู้มีศักดิ์ใกล้เคียงหรือสนิทสนมกันการปฏิบัติต่อประธานในลักษณะส่วนบุคคล มักจะได้รับความนิยมสำเร็จอันสะท้อนให้เห็นถึงระบบความสัมพันธ์ส่วนตัว การอุปถัมภ์ และ

การประจบประแจง เช่น กรณีการประชุมเพื่อเชิญไลโกทัวพีธีขอให้নারায়ণอวตาร¹⁴³

“เมื่อ	ฝ่ายพระคาบสทั้งสี่
นั้น	ก็พิทวิปรนนิบัติพระอาจารย์
ต่างองค์โสมนัสยินดี	ต่างองค์เป็นสุขเกษมสำนึ
อันสองกษัตริย์ฤทธิรงค์	พระผู้ทรงญาณสังวร”
เข้า <u>นาคพันกัน</u> เบื้องบาทาลัย	

3. อำนาจและบทบาทของสภาในการประชุมขอกำลังทัพ อาจมีการเชิญราชาต่างควาให้มาร่วมในที่ประชุม หรือแม้แต่บังคับเชิญให้มาในกรณีอื่น จะมีการจัดที่นั่งให้สมฐานะเช่นกรณีทศกัณฐ์เชิญสัมพันธมิตร และพระรามบังคับเชิญท้าวมหาชมพูโดยสะดวก

4. อำนาจของที่ประชุมในการรับรองผู้ลี้ภัยการเมืองที่อยู่ในระดับพระราชวงศ์ เช่น สภากองทัพพระรามโดยสุครีพเสนอให้ความเห็นชอบต่อการยอมรับพิเภก และให้พิเภกได้นำพิพจน์สัตยา¹⁴⁴

5. เป็นพยานในการรับทูตและพระราชสาส์นจากราชาต่างแดน ไม่ว่าในกรณีขององค์สื่อสารและสาส์นของทศกัณฐ์ไปยังสัมพันธมิตร เป็นต้น

6. เป็นสภาที่ปรึกษาความดีความชอบอันเป็นบำเหน็จในราชการ โดยเฉพาะสภาในทัพโยธยาที่ได้ทำหน้าที่ปูนบำเหน็จรางวัลคราวเสร็จศึกสงครามลงกา และมอบให้พระลักษมณ์ปูนบำเหน็จรางวัลคราวเสร็จศึกท้าวจักรวรรดิ ในการประชุมเมื่อเสร็จศึกลงกา ครั้งนั้นได้มีการโต้แย้งถึงความเหมาะสมและไม่เหมาะสมต่อรางวัลที่ได้สำหรับหนุมานและพระลักษมณ์ ซึ่งหนุมานเป็นผู้หีบยกพระเคียนขึ้นซักถามในที่ประชุม

ดังนั้นกล่าวได้ว่านอกเหนือจากหน้าที่ บทบาท อำนาจ และสถานภาพของสภาหรือที่ประชุมชั้นสูงจะมีเกียรติโดยเป็นสถานที่ให้การรับรองในพิธีการ และการ

¹⁴³ รก 02013

¹⁴⁴ รก 04136-40

ประชุมทางการเมืองแล้วสภาพยังแสดงออกถึงระบบการเมืองในรามเกียรติ์ที่ไหลเวียนเฉพาะในหมู่ผู้นำเท่านั้น สิทธิของผู้นำต่อการแสดงออกดังกล่าว ย่อมจะได้รับผลประโยชน์จากแผนกคนข้างมากในทางตอบแทน จริงอยู่แม้ความมีอิสระในบรรดาสมาชิกของสภาจะน้อย แต่สภาก็เปิดโอกาสในการยอมให้มีการตัดสินใจบ้าง โดยเฉพาะในสภากองทัพพระราม ในเชิงนี้สะท้อนถึงลักษณะของพระรามต่อการมีลักษณะผ่อนปรนบ้าง แม้พระองค์จะทรงไว้ซึ่งศักดิ์และสิทธิ์อย่างสมบูรณ์ก็ตาม ในขณะที่สังเกตความมีอิสระในการแสดงความคิดเห็นและตัดสินใจเป็นสิ่งที่ยอมรับไม่ได้ เช่น กรณีพิเภก แม้จะเป็นสมาชิกของสภาระดับสูง เพราะอยู่ในระดับพระอนุชาธิราช แต่การขัดพระราชาประสงค์ (จะชอบธรรมหรือไม่ก็ตาม) เป็นสิ่งที่ราชายอมรับไม่ได้ อย่างไรก็ตาม กล่าวโดยสรุปสภาเป็นผลผลิตในศักดิ์และสิทธิ์ของราชาเท่านั้น สภาเป็นเครื่องประดับในพระองค์ พระราชดำริและพระราชประสงค์เป็นสิ่งที่ไพร่ฟ้า (The Ruled) ชัดขึ้นไม่ได้

6. ฝ่ายบริหารและระบบราชการ

ความสำคัญของฝ่ายนี้อยู่ที่การวางแผนและการนำแผนไปปฏิบัติให้สำเร็จ เพราะชัยชนะที่แท้จริงของฝ่ายพระรามไม่ใช่อยู่ที่ตัวพระรามเท่านั้น แต่อยู่ที่ขุนนางหรือข้าราชการมากกว่า ในเชิงที่ทำให้แผนการณ์นั้นสำเร็จลุล่วงไปได้ องค์ประกอบและหน้าที่ของราชการแบ่งเป็น 2 ส่วน ซึ่งทั้งสองส่วนนี้อยู่ในฝ่ายทหาร (เนื่องจากพลเรือนก็คือทหาร) กล่าวคือ

1. ส่วนที่ปรึกษาหรือสภา (Council of the Counsellor) เช่น บทบาทของพิเภกเป็นผู้เสนอคำปรึกษาในค่านิยมทศศาสตร์ของการรบ และขมพู่พานให้คำปรึกษาในเรื่องตำราวิทยาเมื่อแม่ทัพนายกองต้องอาวุธจากศัตรู

2. ส่วนบริหารที่อยู่ในสายบังคับบัญชา (Line Organization) มีหน้าที่รับนโยบายไปปฏิบัติ เช่น บทบาทของหนุมานในการอาสาออกศึกไม่ว่ากรณีถวายแหวนและเผาลงกา หรือเป็นนายทหารเอกจงถนน และออกรบ เป็นต้น อย่างไรก็ตามผู้นำของสายบังคับบัญชาอันได้แก่เสนาบดีในฝ่ายลงกา หรือพระยาวานรและ

18 มงกุฎในฝ่ายอโยธยา ไม่ได้มีการแบ่งงานและแยกแยะงาน (Differentiation & Specialization) ตามตำแหน่งประจำ (Portfolios) อย่างในรามณะฉบับวาลมิกิ แต่ก็พอมองเห็นได้ในบางส่วนโดยเฉพาะในสวรรค์เช่น พระวิษณุกรรมประจำในค้ำงานโยธาและช่างสิบหมู่ตั้งกรณีการสร้างอโยธยา และการเสียดกแต่งงาช้างที่ปักกอกทศกัณฐ์คราวพระอิศวรชว่างเนื่องจากทศกัณฐ์รุกรานกุเปรินที่ชายต่อหน้าพระพิศุทธิ์ หรือมาตุลีชำนานูในค้ำงานขนส่งเป็นสารถีให้พระอินทร์และเป็นผู้เชิญรถแก้วไปถวายพระรามคราวศึกลงกา ส่วนในมนุษย์และยักษ์ไม่ปรากฏชัดเนื่องจากคน ๆ หนึ่งทำหน้าที่ได้หลายอย่าง แต่พอจะมองเห็นได้เช่น มหาชมพูและนิลพิทอยู่ในฝ่ายปลาธิการพิเภกฝ่ายเสนาธิการ ชมพูพานฝ่ายเสนารักษ์ (แพทย์ทหาร) หรือหนุมานในฐานะราชองครักษ์และมหาดไทย (เพราะมีสร้อยนามว่าจักรีวงศ์) แต่อย่างไรก็ตามก็ยังอาจทำหน้าที่อื่น ๆ ได้เช่น ชมพูพานเคยเป็นหน่วยจรรกรมร่วมกับหนุมานคราวถวายแหวนและหนุมานก็ทำหน้าที่ทางการสงครามอย่างหนัก เป็นต้น ในส่วนของข้าราชการฝ่ายสายบังคับบัญชามักอยู่ในรูปของคณะอนุกรรมการ (Working Group) ซึ่งได้รับมอบหมายให้ปฏิบัติหน้าที่อย่างใดอย่างหนึ่ง สำหรับขุนนางที่ชำนาญภารกิจที่ถูkmอบหมายให้ เค็ดชากไปกล่าวคือ รับผิดชอบต่อเป้าหมายที่ได้รับ ส่วนวิธีการนั้นอยู่ในความรับผิดชอบของอนุกรรมการที่ตั้งไว้จะเลือกสรรวิธีการเอง (Management By Objectives) เช่นกรณีพระรามมอบให้หนุมานและองคตไปลวงเอาดวงใจทศกัณฐ์ หนุมานกำหนดกลยุทธ์ซึ่งกองทัพพระรามและแม่ทัพพระลักษมณ์ไม่ทราบ จนคิดว่าหนุมานทรยศไปตีสนิทกับทศกัณฐ์¹⁴⁵ ความสำเร็จของหนุมานในเรื่องลวงดวงใจเป็นที่ชื่นชมแก่พระราม¹⁴⁶ อย่างไรก็ตาม กลุ่มคณะทำงานดังกล่าวจะต้องระมัดระวังในเรื่องพระเกียรติยศของพระราชอาแห่งตน เช่น ไม่ทำเกินพระราชบัญชาในขณะที่จะต้องได้รับความสำเร็จเท่านั้นในการทำงาน

¹⁴⁵รก 08005

¹⁴⁶รก 08031 พระรามถึงออกปากว่า

"หนุมานเหมือนหนึ่งขุนพลแก้ว หาไม่ได้แล้วทั้งไตรจักร"

ในรามเกียรติ์ การบริหารไม่ได้เน้นและให้ความสำคัญที่ระบบ แต่เน้นที่ตัวบุคคลมากกว่า¹⁴⁷ เพราะระบบในยุคสมัยนั้นไม่ใช่ปัญหา เนื่องจากสิ่งแวดล้อมทางสังคมซับซ้อนในแง่ของโครงสร้างและการควบคุมจากศูนย์กลาง แต่เน้นที่คุณธรรมตามลักษณะสังคมประเพณี พฤติกรรมของข้าราชการจึงปรากฏอยู่บ่อยครั้งในงานพระราชนิพนธ์ ข้าราชการที่ดีหรือขุนนางที่ดีนั้นในแง่ขุนนางเอง (insiders) สังเกตได้จากความสำเร็จของเหล่าขุนนางโดยเฉพาะหนุมาน จะพบว่า

1. ต้องเป็นบุคคลมีสกุลรฐชาติ
2. มีความจงรักภักดีสูงยิ่งต่อราชา
3. เอาการเอางาน (กระตือรือร้น)

¹⁴⁷มีงานเขียนในเชิงล้อเลียนว่า รามเกียรติ์ทันสมัยโดยการเน้นการวิเคราะห์แบบองค์การกล่าวคือ พระรามเป็นนักบริหารที่รู้จักใช้หลัก PAPOSDCORB เช่นในแง่ของ Policy พระรามใช้นโยบายสันติวิธี อาทิจำการทูตโดยการเจรจาทวงนางสีดาก่อน, Authority โดยรู้จักมอบงานเช่นให้หนุมานไปทำ, Planning มีการวางแผนการรบเช่น ส่งคนไปสำรวจภูมิประเทศก่อน, Organising มีการแบ่งไพร่พลเป็นกองเป็นเหล่าโดยเฉพาะในการจัดทัพ, Staffing เน้นการใช้คนที่เหมาะสมกับตำแหน่ง เช่น องคตลาคดหลักแหลมก็ให้เป็นทูตไปดงกา, Directing โดยการจัดตั้งผู้ชำนาญไปคุมงานเช่น หนุมานไปคุมการจอบถนน, Coordinating มีการจัดกำลังอย่างมีประสิทธิภาพเช่น ให้นิลพัทคุมไพร่พลของกรุงชมพูและหนุมานคุมชิตจีนเพราะต่างก็เป็นคนของนครนั้น ๆ , และ Budgetting ทอการเลือกชิตจีนและชมพูอันเป็นเมืองอุดมสมบูรณ์ให้เป็นฝ่ายสนับสนุนเสียดย คุรายละเอียดในศกคา บุญโยประการ, "วรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ยังทันสมัยอยู่," แรงงานสัมพันธ์ ปีที่ 21 ฉบับที่ 9-10 (กันยายน - ตุลาคม, 2522) : 23-35 และฉบับที่ 11-12, หน้า 27-34

แต่ในแง่ของบุคคลภายนอก (outsiders) โดยเฉพาะจากผู้นำและ
 ประมุขมองข้าราชการที่ดีไม่ได้แตกต่างจากข้าราชการมอง เพียงแต่ให้ข้อสังเกต
 ละเอียดยิ่งขึ้นซึ่งเป็นธรรมชาติของผู้เป็นนายที่จะเรียกร่องจากผู้เป็นลูกน้อง ใน
 ที่นี้จะกล่าวถึงข้าราชการที่ดี (จะไม่กล่าวถึงผู้ปกครองที่ดีเพราะได้กล่าวถึงในตอน
 ต้นแล้ว) มีลักษณะเช่นไร ซึ่งอาจสังเกตได้จากคำสอนของตัวละครเอกสองตัวคือ

เมื่อตอนพาลีสอนน้อง และกุมภกรรณสอนพิเภก สำหรับสองตอนนี้ทั้งพาลีและกุมภกรรณ
 เป็นคำสอนจากผู้ที่มีบั้นเอื้อในราชา ในลักษณะเช่นนี้ย่อมมีความหมายมากยิ่งขึ้น ในการ
 มองข้าราชการที่ดีอันสอดคล้องกับความต้องการของผู้นำระบบราชการ โดยเฉพาะพาลี
 เป็นราชาที่ไม่เคยแพ้ใคร (การตายของพาลีไม่ใช่เพราะแพ้พระนารายณ์แต่ตายเพราะ
 ต้องการตายเมื่อรู้สึกว่าจะเมิดช็อคกลางคอเทพเจ้า การทำทนายต่อสวรรค์มีหนทางเดียว
 คือชีวิตคงได้กล่าวไว้ในตอนต้น ๆ แล้ว) คำสอนจึงไม่ได้เกิดจากความกลัว แต่ด้วย
 ศักดิ์ศรี ในขณะที่กุมภกรรณสอนพิเภกบนความพ่ายแพ้ของตน นำสังเกตว่าทั้งพาลีและ
 กุมภกรรณรูปร่างของน้อง (ซึ่งเป็นที่อุปราช) จะต้องกลายเป็นข้ารับใช้ของพระราม
 ความเป็นทวงอนาคตของน้อง จึงพยายามเน้นคำสอนเพื่อให้เป็นข้าราชการที่ดี ความ
 เป็นข้าราชการที่ดีในตัวของมันเองทำให้ราชาทั้งสองเชื่อว่า น้องของตนจะปลอดภัย
 เนื้อหาคำสอนจึงเน้นข้าราชการในเชิง Passive เอาอกเอาใจทุกฝ่ายดังเช่น คำ
 สอนของพาลีที่ว่า ข้าราชการที่ดี (สุครีพ) จะต้อง¹⁴⁸

1. อุ่มชูชาติพี่น้องของตนที่ดำรงตำแหน่งในราชการ (จงพิทักษ์รักษา
 กันอาหลาน)
2. ให้เจ้านายได้เห็นหน้าไม่ขาดงาน (หมั่นเฝ้าเข้าเฝ้าเป็นนิจกาล)
3. หมั่นเพียรและรับผิดชอบในการทำงาน (อย่าเกียจคร้านแต่ตามอำเภอใจ)
4. ไม่แต่งกายเกินควรจนคู่แข่งกับเจ้านาย (ผู้บังคับบัญชา)

¹⁴⁸ ดูคำกลอนดังกล่าวในรท 03265-6

5. ไม่แสดงอาการหลุกหลิกต่อหน้านาย
6. ไม่ตีเสมอ
7. ไม่ยุ่งเกี่ยวกับผู้หญิงของนาย
8. มีความจงรักภักดี
9. อย่าทรนงเอาความเมตตาและความรักที่นายให้มาเป็นประโยชน์

ในทางเสื่อมเสีย.

10. อย่าทรยศและขายชาติโดยการคบต่างชาติ
11. ไม่ริษยาเมื่อเพื่อนร่วมงานที่ได้รับความดีความชอบจากนาย
12. ไม่เข้าเติมหรือเพิกทอดเมื่อเพื่อนร่วมงานถูกลงโทษ
13. ไม่เอาทรัพย์สินของนายเป็นของตน
14. จำและเอาใจใส่ต่อคำสั่งของเจ้านาย
15. รักและอาสาทำงานแม้จะเสี่ยงต่อชีวิตก็ตาม

ในส่วนของคุณภรณ์ซึ่งไม่ได้ใช้ชีวิตในการบริหารราชการในฐานะเจ้าแผ่นดินอย่างพาดิ จึงไม่มีประสบการณ์มากเท่าพาดิ เนื้อหาคำสอนจึงมีลักษณะกล่าวรวม ๆ ไม่ได้แจกแจงละเอียด ความแตกต่างตรงที่ว่า พาดิมองข้าราชการที่ดีในแง่ของความเป็นจริงในการรับราชการ อย่างไรก็ตามคำสอนของคุณภรณ์ ก็มีประโยชน์ในการมองคุณสมบัติที่ดีเสริมจากที่พาดิกล่าวไว้¹⁴⁹ กล่าวคือ

1. ทำตามพระประสงค์อย่าให้เป็นที่ระคายเคืองต่อพระบุคคลบาท
2. แสวงหาความดีความชอบ
3. รอบรู้และระมัดระวังความผิดพลาดที่อาจเกิดขึ้นได้
4. เป็นที่พึ่งแก่ญาติมิตรได้

คุณสมบัติของข้าราชการที่ดีดังกล่าว ไม่ได้แตกต่างจากการมองในทัศนะปัจจุบัน เพียงแต่ว่าลักษณะของข้าราชการดังกล่าวอาจถูกมองในปัจจุบันว่ามีบางส่วนน่าจะเป็น คุณสมบัติของข้าราชการเลว เช่น การสอพลอเจ้านาย แต่ต้องเข้าใจว่าพื้นฐานของการมองข้าราชการที่ดีในลักษณะดังกล่าว เกิดจากคำแนะนำของราชาผู้เป็นที่ (ต่ออนุชา) การเน้นความอยู่รอดต่ออนาคตของน้องชาย และการมองสถานการณ์ที่เป็นจริงจากราชาน่าจะเป็นส่วนที่คิดสินค้าสอนดังกล่าวด้วย

7. กระบวนการยุติธรรม

จะศึกษาถึงความหมาย ความรับผิดชอบ ระเบียบวิธีการ การสอบสวน และการลงโทษในรามเกียรติ์ กระบวนการยุติธรรมทำให้เกิดระเบียบในสังคม ระเบียบไม่ใช่เป้าหมายภายในตัวแต่อย่างเดียว แต่เป็นหนทางที่จะทำให้ระบบสังคมดำเนินไปได้ เนื่องจากความกลัวที่จะถูกลงโทษ ประกอบกับระบบรวมศูนย์ในทุกด้าน ทำให้กลายเป็นเครื่องมือที่เป็นประโยชน์ต่อผู้นำในการดำเนินนโยบายต่าง ๆ โดยสะดวก

ในสังคมที่รวมหน้าที่ไม่ได้แจกลงไปว่างานใดขึ้นกับผู้ใด เช่นปัจจุบัน ราชาจึงเป็นส่วนรวมของหน้าที่ทั้งหมด รวมถึงการรับผิดชอบต่อกระบวนการยุติธรรม ในแง่นี้จึงเชื่อว่าราชาเป็นที่มาและแหล่งของความยุติธรรม ส่วนที่เรียกว่า "ทรงธรรม" แสดงให้เห็นถึงภารกิจด้านนี้ กล่าวคือเป็นผู้รักษาความยุติธรรมให้กับทุกคนในสังคมโดยทรงเป็นผู้ออกกฎหมายและเป็นผู้บังคับใช้กฎหมาย ความเป็นผู้ทรงอธิปไตยจึงเห็นได้จากการใช้อำนาจนี้

กระบวนการยุติธรรมจะถูกนำมาใช้มากขึ้น สำหรับผู้ที่อยู่รอบข้างตัวพระราชา เนื่องจากอยู่ในสายตาที่จะทรงเห็นได้ไม่ว่าในเชิงข้อบกพร่องหรือความไม่ไว้วางใจ สำหรับผู้ที่อยู่ห่างศูนย์อำนาจออกไป กระบวนการยุติธรรมจากส่วนกลางมักไปไม่ถึง ไม่ปรากฏในรามเกียรติ์เลยแม้กระทั่งการร้องเรียนและการร้องทุกข์ อาจมีอยู่บ้างสำหรับการร้องขอต่อเทพเจ้าโดยมนตรีพิธี แต่ไม่ใช่ในเรื่องของความยุติธรรม เพราะเป็น

เรื่องของความอยากมีอยากได้ในส่วนที่ตนไม่มีมากกว่า เพราะความยุติธรรมโดยลำพังไม่ได้เกิดขึ้นสมบูรณ์ภายในคำ ความยุติธรรมเป็นความสัมพันธ์ต่อบุคคลอื่นหรือสังคม ปัญหาความยุติธรรมจึงชัดเจนเมื่อมีคู่กรณี กระบวนการยุติธรรมจะเกิดขึ้นได้หรือเข้าสู่กระบวนการตัดสินของประมุขต่อเมื่อเกิดการฟ้องร้องจากผู้หนึ่งผู้ใดหรือจากสายตาของพระองค์ ที่เห็นว่ามีบุคคลละเมิดสังคม เช่น การฟ้องร้องในคดีวิวาทระหว่างหนุ่มกับนิลพัทในเรื่องการจ้องถนน หรือคดีสีดาที่ถูกกล่าวหาว่า มีจิตปฏิพัทธ์ในศกัณฐ์ เมื่อปัญหาความยุติธรรมในเชิงกฎหมาย เข้าสู่กระบวนการยุติธรรม สำหรับกรณีปัญหาค่อนข้างชัดเจน กระบวนการนี้จะสิ้นสุดลงภายในตัว เมื่อราชาประกาศโทษานุโทษออกมา ทรงนี้อาจทำให้การโต้แย้งว่าราชาอาจมีการใช้อารมณ์เข้ามาเกี่ยวพันได้ เพราะกระบวนการรวบรวมคดีกันไป ดังกรณีนางสีดากับภพวาทศกัณฐ์ เป็นต้น ในกรณีที่ต้องการข้อมูลมากขึ้น กระบวนการยุติธรรมจะขยายออกไปครอบคลุมการสอบสวน ซึ่งเป็นกรณีที่โจทก์และจำเลยจะได้แสดงเหตุผลมากขึ้น ในคดีทั่วไปแม้มีการสอบสวน แต่โอกาสที่จะแสดงเหตุผลไม่ค่อยมีเนื่องจากความเป็นจารีตนิยมดั้งเดิมคดีนางลอย ในกรณีที่คู่กรณีมีอิทธิพล เช่น ระหว่างราชากับราชากับการ ไร้อธิปไตยของอนุญาโตตุลาการเหนือคู่กรณี ทำให้การสอบสวนมีคุณค่ามากขึ้นในแง่ที่ว่าอนุญาโตตุลาการจำเป็นต้องรับฟังทั้งสองฝ่าย เช่น ในกรณีท้าวมาลีวราชว่าความ ซึ่งเป็นคดีเดียวในรามเกียรติ์ที่ผ่านกระบวนการยุติธรรมที่ค่อนข้างสมเหตุสมผลกล่าวคือเมื่อทศกัณฐ์ยื่นฟ้องเป็นโจทก์และพระรามเป็นจำเลย โดยคดีมีประเด็นอยู่ที่ว่า สีดาควรเป็นของใคร ท้าวมาลีวราชนั่งว่าความในดินแดนที่เป็นกลาง โดยมีเทพชุมนุมเป็นพยาน ใช้วิธีการชักความจากโจทก์ จำเลย และคนกลางคือสีดาที่ไม่ได้ชักความพยานอื่นเลย เพราะท้าวมาลีวราชอ้างว่าเป็นคดี "พิพากษาสองสถาน" จึงเชิญพยานไม่ได้เพราะไม่มีพยานอยู่ในที่เกิดเหตุ ต้องชักจากผู้ที่อยู่ในเหตุการณ์เท่านั้น คดีนี้มีคนกลาง (คือนางสีดา) เป็นตัวแปรสำคัญในความถูก-ผิด ทศกัณฐ์จึงถูกพิพากษาให้คืนนางไป แต่เมื่อถูกความชัดเจนท้าวมาลีวราชก็ไม่มีอำนาจบังคับคดีได้¹⁵⁰ มีข้อน่าสังเกต

¹⁵⁰ อานรายละเอียดยุคในรก 07095-133

ว่า มีความผูกพันระหว่างท้าวมาลีวราชกับทศกัณฐ์และพระราม ในแง่ของการนับถือ เป็นปู่-หลานกัน แต่ท้าวมาลีวราชค่อนข้างเอนเอียงมาทางพระรามเนื่องจากชื่นชม ท้าวอัมบาลต้นวงศ์โยชยาครั้งปราบอสูรพรหมในอดีต¹⁵¹

โดยทั่วไปความยุติธรรมในเชิงกฎหมายมีรากฐานสองประการคือ ความยุติธรรมจากหลักธรรมะ และจากประเพณีที่ค้ำจุน ราชานับเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งทศพิธราชธรรม กับเป็นผู้นำสังคมในเชิงประเพณี ราชานจึงกลายเป็นผู้หยั่งรู้ถึงความยุติธรรมได้ดี เพราะรอบรู้ต่อการตัดสินความยุติธรรมจากรากฐานสองประการดังกล่าว ในกรณีที่ท้าวมาลีวราชว่าความ พระรามอ้างถึงการแต่งงานโดยถูกต้องตามประเพณี โดยมีพยานรู้เห็นกันทั่วไป ในขณะที่ทศกัณฐ์อ้างในลักษณะกฏธรรมชาติว่า ชายผู้มีกำลังย่อมได้หญิงที่ปราศจากเจ้าของเป็นคู่ครองได้ (ขณะที่ทศกัณฐ์ลักพานางสีดา พระรามพระลักษมณ์ไม่อยู่ในที่เกิดเหตุ เพราะออกไปตามกวาง ทศกัณฐ์ไม่รับรู้ว่ากวางทองนั้นตนได้ใช้ไป) กุมภกรณเคยอ้างว่า

"ฝ่ายองค์พระรามสามี

เมียรักของตัวผู้เดียว

ครั้นหายเที่ยวหาไม่พบพาน

คือชีโฉดชั่วสามัญ

ทิ้งไว้เปล่าเปลี่ยวในไพร่สาบพิ

จนต้องรอนราญวุ่นไป"¹⁵²

แต่ความยุติธรรมในรามเกียรติ์ เกิดจากรากฐานธรรมะและประเพณี ที่มาจากการสร้างสรรค์ของมนุษย์ในสังคม ข้ออ้างในเรื่องของกฏธรรมชาติของทศกัณฐ์ ทำให้ท้าวมาลีวราชไม่รับฟัง

สำหรับคดีที่เกิดขึ้นภายในรัฐ ความซับซ้อนไม่เป็นปัญหาอย่างในคดีท้าวมาลีวราชว่าความ เพราะราชานับเป็นผู้ทรงอธิปไตยอยู่แล้ว จึงมีอำนาจในการบังคับคดีและ

¹⁵¹ คุรุภ 07111 ที่ว่า "บัดนี้ทศกัณฐ์เจ้าเป็นโจทก์ กล่าวโทษหลานรัก ทั้งสองศรี"

¹⁵² คุรุภ 05083

การลงโทษ (Punishment) ความรุนแรงของการลงโทษขึ้นอยู่กับ การชดเชยโทษ, ประเพณี, และระรานเพียงใด ดังนั้นการจารกรรมและการลอบทำร้ายจึงมีโทษสถานเดียวคือตาย เพราะถือว่าชดเชยความดีงามและความสงบตั้งกล่าวถึงกรณี สุภรสาร เบญจกาย หนุมาน (เผาลงกา) หรือพระมงกุฏ (จับม้ออุปการ) แต่โทษประหารชีวิตมักได้รับการลดหย่อนเพื่อผลทางการเมือง, พระเกียรติคุณ, และความสัมพันธ์ส่วนตัว อย่างไรก็ตามคำตัดสินโดยราชาภายในรัฐ มีกระบวนการยุติธรรมรวบรัดเกินไป จึงง่ายต่อการใช้อารมณ์ ทำให้เกิดความอคติ หรือผิดพลาดได้ เช่นคดีของถนนเป็นคดีวิวาทระหว่างหนุมานกับนิลพัท แต่พระรามกลับเนรเทศนิลพัทผู้เดียวให้คงหนุมานไว้ แม้จะภาคทัณฑ์หนุมานว่าต้องจองถนนให้เสร็จภายใน 7 วันก็ตาม, กรณีการขับนางสีดา, หรือแม้กระทั่งการลงโทษเค็ดอย่างพระมงกุฏโดยใส่ซาหยาทรมาณ 3 วัน และให้ประหารเสีย สะท้อนให้เห็นถึงอารมณ์กับความยุติธรรมอันเนื่องจากระบวนการยุติธรรมตั้งกล่าวแม้ว่าจะให้ความเค็ดขาดสูงก็ตาม

8. บทบาทของทหารและกองทัพ

กองทัพในรามเกียรติ์อยู่ภายใต้บังคับบัญชาโดยตรงของพระมหากษัตริย์ซึ่งอยู่ในฐานะจอมทัพ ขุนนางทหารมีลักษณะเป็นทหารโดยอาชีพกล่าวคือทำหน้าที่รบภายใต้ความจงรักภักดีของกษัตริย์ การทำหายจากทหารและกองทัพในแง่การเมืองไม่ปรากฏในรามเกียรติ์อิทธิพลของทหารในการก่อกบฏจึงไม่มี แต่อย่างไรก็ตามกองทัพจัดว่าเป็นพลังที่แข็งแกร่งในสังคม ยิ่งในภาวะวิกฤตการณ์ การพึ่งพากองทัพเป็นเรื่องที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ แต่การตอกย้ำความจงรักภักดีต่อความเป็นราชาอย่างสม่ำเสมอในรามเกียรติ์ช่วยบรรเทาการทำหาย โดยแปรกำลังดังกล่าวมาสนับสนุนศูนย์อำนาจ การศึกษามบทบาททางทหารในรามเกียรติ์ จึงศึกษาได้ในแง่ขององค์การหรือสถาบันที่แข็งแกร่งอันหนึ่งต่อการ เป็นเครื่องมืออันสำคัญให้แก่ราชาในการดำเนินนโยบายโดยเฉพาะกับต่างอาณาจักร

ตรงนี้ทำให้เห็นได้ว่ากองทัพในรามเกียรติ์ มีภารกิจหลักอยู่ที่การป้องกันประเทศเพราะภาวะสงครามในรามเกียรติ์อยู่ในสถานภาพสงคราม สาเหตุส่วนใหญ่ของสงครามซึ่งทำลายความสัมพันธ์ระหว่างรัฐเกิดจากสาเหตุ 3 ประการ คือ

1. ความอยากเด่นของผู้นำ (Heroism) ทำให้มีพฤติกรรมที่มักจะแสดงความกล้าหน้าออกไป (show off) เช่น กรณีหนุมาน เมื่อรับราชการครั้งแรก ได้รับคำสั่งให้ไปถวายแหวน ก็แสดงผลงานความเก่งกาจของตน โดยการเฝ้าลงกาจนสิ้น ทำให้พระรามพิโรธและเป็นชนวนที่ทำให้ศกัณฐ์ยิ่งยอมแพ้ไม่ได้กลายเป็นสงครามใหญ่โตขึ้นมา หรือแม้แต่กรณีการจองถนนระหว่างหนุมานกับนิลพัท ต่างฝ่ายถือว่าตนมีความสามารถมากกว่าเลยเกิดการวิวาทขึ้น ลักษณะดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงความอยากเด่นก้าวร้าว (ประเภทใครสบตาไม่ได้) เกรงจะเหนือกว่าตน

2. การผจญภัยในเชิงทำทายเป็น (Adventurism) เป็นการท่องเที่ยวไปในโลกกว้างเพื่อแค้นบารมีให้คนยอมรับอำนาจ หรือแข่งขันอำนาจของผู้อื่นโดยการประลองยุทธสงครามเช่น กรณีทศกัณฐ์ เมื่อฆ่าทศพรผู้เป็นพ่อแล้ว ก็ไปทำเทวคาประจำเขาหิมาลัย, พระสมุทฺร จนถึงพระอิศวร และไปตายด้วยฝีมือพาลี, กักับการปล่อยม้าอุปการในพิธีอัศวเมธ ซึ่งเป็นความประสงค์ในการขยายดินแดนของราชาเช่นพระราม เมื่อมาผ่านไปยังดินแดนต่าง ๆ ราชาต่างเมืองต้องให้การต้อนรับม้าตัวนั้น ถ้าไม่ยอมรับแสดงถึงเหตุสุด ในทางปฏิบัติประวัติศาสตร์ไม่ได้ใช้วิธีการนี้แต่ความเชื่อเช่นนี้ สะท้อนให้เห็นถึงการนิยมในอำนาจต่อการ เป็นศูนย์กลางของจักรวาล

3. ลักษณะอันธพาลและการระราน (Exploit) เป็นสงครามที่เกิดจากความก้าวร้าวและทำลาย เช่นการทำทายเป็นของทศกัณฐ์โดยการยกรบต่อสวรรค์ รวมถึงการส่งรณพัตร์ไปรบจนได้รับชัยชนะต่อพระอินทร์¹⁵³ และการนุศครานางสีดาทำให้

เกิดศึกสงครามขึ้น, การระรานของพวกยักษ์ต่อเทวดา เช่น หิรัญยักษ์และอสูรพรหม เป็นต้น, หรือแม้แต่การบุกรุกสวนของท้าวอุณราชโดยตัวพระราม และไม่ยอมรับว่าการกระทำของตนว่าผิด¹⁵⁴ การระรานดังกล่าวทำให้เกิดสงครามที่รุนแรง โดยเฉพาะมากกว่าสาเหตุสงครามใน 2 ประการข้างต้น ทั้งนี้เพราะการระรานเกิดจากการผิดศีลธรรมโดยสันดาน และเป็นการทำร้ายโดยตรงที่ไม่อาจยอมรับได้

แม้จะอยู่ในภาวะสงคราม แต่ก็มีค่านึงถึงจรรยาบรรณของสงคราม (Ethic of War) ที่ว่าสงครามมุ่งเอาแต่ชัยชนะต่อราชาเป็นสำคัญ โดยเป้าหมายของความเป็นราชาธิราช เป้าหมายจึงไม่ได้อยู่ที่การทำร้ายประชาชน จะพบว่าเมื่อคราวเสร็จศึกสงครามแม่แต่ขุนนางระดับเสนาบดี เช่น เปาวนาสุรก็ไม่ได้ทรงประหารชีวิต¹⁵⁵ แต่ในระหว่างการสงคราม การทำด้ายล่างและฆ่าฟัน เป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ การใช้กลอุบายที่ผิดศีลธรรมจึงมีปรากฏอยู่เสมอ การจารกรรม (Espionage) รวมถึงการทูตไมใช่สิ่งปลดปล่อย เอกสิทธิ์ทางการทูต แม้จะถูกระบุเพื่อป้องกันสิทธิ์ไว้ แต่ในทางปฏิบัติมีการสู้รบระหว่างทูตกับขุนนางในรัฐที่ไปเยือนเสมอ

แม่กองทัพจะเป็นสิ่งจำเป็น เมื่อมองในแง่ของการให้ความสำคัญต่อการจัดองค์การในกองทัพ (Army Division) ไม่ว่าในแง่การแบ่งหน่วยรบ เช่น หน่วยม้าศึก, รถศึก พลเดินเท้า และการจัดกระบวนรบแล้ว กองทัพยังมีการจัดตามยศ เช่น ในฝ่ายลงกาตั้งแต่ระดับตำแหน่งเสนาบดี ซึ่งเป็นตำแหน่งชั้นสูงในลงกา ยังมีอสูรนายกองตระเวน (ทำหน้าที่นายกองคานนอกตรวจตรานอกเมือง) ส่วนฝ่ายพระรามมีลำดับตั้งแต่พญาวานร (รวมถึงทหารเอก), 18 มงกุฏ, และเทียวเพชร ซึ่งอยู่ในที่ประชุมชั้นสูง สำหรับขุนนางลำดับชั้นสูงเป็นระบบอุปถัมภ์ ในขณะที่ไพร่พล

¹⁵⁴ รก 11139

¹⁵⁵ รก 08125 กล่าวว่า "ทั้งหมดเสนาคุมภัณฑ์ แน่นแน่นค้เผ่าบาทคชาคา" และกล่าวถึงเปาวนาสุร ในรก 08127

ใช้วิธีการเกณฑ์เข้ามาตามระบบไพร่ เมื่อมีการสู้รบตำแหน่งและยศที่ใกล้เคียงกันจะต่อสู้กันตามศักดิ์และสิทธิ์ แต่ทั้งนายและไพร่ใช้การสู้รบแบบตะลุมบอนเนื่องจากอาวุธสงครามเชื้อให้กระทำแบบนั้น ยกเว้นในระดับประมุข ซึ่งอาจต่อสู้ในระดับที่ห่างกัน เพราะใช้ศรเป็นอาวุธ การสู้รบอาจไม่ได้เสร็จสิ้นภายในวันเดียว แต่อาจกลับเข้าค่ายเพื่อพักผ่อนหลังจากพระอาทิตย์ตกดินแล้ว และเมื่อฝ่ายใดเพลี่ยงพล้ำหรือพ่ายแพ้ ก็ยังมีโอกาสกลับไปลาพระญาติพระวงศ์ได้เช่น ในบทอาลัยชีวิต, อาลัยลูกเมีย, อาลัยแม่, หรืออาลัยเมือง และนี่เป็นจรรยาบรรณในสงครามอีกประเด็นหนึ่ง หลังจากที่ใช้วิธีการทูตผ่อนปรนก่อนหน้านั้นแล้ว ลักษณะดังกล่าวสะท้อนให้เห็นสงครามมีลักษณะเป็นกีฬาของพระราชาเพื่อประลองพระบารมีหากมีการขาดจรรยาบรรณดังกล่าวจะทำให้สงครามเหล่านั้นไม่แตกต่างกับกองโจร

องค์การและบทบาทของทหารในรามเกียรติ์ เป็นวิธีการทางค่านทหารมากกว่าการมีอิทธิพลทางการเมือง เพราะกองทัพแม้จะมีความแข็งแกร่ง แต่ดำเนินการภายใต้ใต้อภิบาลของราชา ความสัมพันธ์ของราชากับกองทัพจึงมีความใกล้ชิดกันมาก ยิ่งในภาวะที่ถูกกระตุ้นให้รู้สึกเหมือนอยู่ในสงคราม ประกอบกับการแสดงความชื่นชมของพระรามในทัพญาวานร หรือ ทหารเอกอย่างหนุมาน สะท้อนถึงบุคคลิกภาพที่ยอมรับในประมุขของชาติต่อบทบาทและการปฏิบัติตัวของกองทัพ

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แนวความคิดในทางปรัชญาการเมือง

ความหลายหลากในรามเกียรติ์อาจจัดรวมเป็นหมวดหมู่ได้¹⁵⁶ โดยถูกกำหนดขึ้นจากเนื้อเรื่องของรามเกียรติ์เอง กล่าวคือ โดยการสังเกตจากกิจกรรมหลักที่ปรากฏในรามเกียรติ์ อันสอดคล้องกับความจริงทางสังคม (ซึ่งเป็นสังคมก่อร่างสร้างตัวจากความฟอนเฟะของสังคมเดิม) และพฤติกรรมของชนชั้นนำ เช่น การใช้อารมณและความรู้สึก, ความก้าวหน้าของชีวิตอันประกอบด้วยข้ออ้างเพื่อความชอบธรรม การเปิดโอกาสของสังคม และการหาวิธีการที่จะไปสู่ความสำเร็จใดๆ, ปัญหาในการปะทะสังสรร เช่น ความขัดแย้ง การทำหาย และการให้ดู-โทษ, นอกจากนี้ยังปรากฏถึงลักษณะของสังคมบางประการ เช่น ความเชื่อของสังคม และความสัมพันธ์ระหว่างชาย-หญิง เป็นต้น

¹⁵⁶ หมวดหมู่ในที่นี้คือ กลุ่มของตัวแปรที่มีลักษณะแบบเดียวกัน

1 1. การวิเคราะห์สาร

ตัวแปรในทางปรัชญาที่มีความหมายต่อการเมืองมีไม่น้อยในรามเกียรติ์ แต่ที่มีนัยสำคัญพอเพียงอันยี่สิบ (ได้ช่วยวิธีการวัดเชิงปริมาณ) ต่อการชี้ให้เห็นกลุ่มของตัวแปรปรัชญาที่มีเพียงจำนวนหนึ่งที่สำคัญ ที่สมควรจะกล่าวถึง การวิเคราะห์สาร¹⁵⁷ จึงเป็นบทพิสูจน์องค์ประกอบทางปรัชญาในรามเกียรติ์ ที่แสดงให้เห็นถึง แนวโน้มของการเน้นหนักพฤติกรรม และ ความคิดในรัชกาลพระองค์

¹⁵⁷ เป็นการทรวินัยปริมาณที่มีความหมายแบบเดียวกัน ไว้ด้วยกัน

กระบวนการตรวจนับคำในที่นี้จะใช้ลักษณะดังนี้

1. คำแปรปรัชญาหนึ่ง ๆ จะไม่แสดงในรูปการแจกแจงแบบควิ¹⁵⁸ (Q-Sort Distributrin) กล่าวคือ คำแปรปรัชญาตัวหนึ่งจะไม่กระจายความเข้มข้นของความหมายคำ (Intensity Catagories) เช่นคำแปรความโกรธจะไม่แบ่งแยกเป็นลำดับชั้นว่าโกรธในระดับใด เนื่องจากอาจเกิดอคติจากอัติวิสัยได้ แต่จะกล่าวถึงในลักษณะเป็นปัญหา เช่นปัญหาในเรื่องความโกรธ ปัญหาในเรื่องคุณธรรม หรือปัญหาในเรื่องความสุข เป็นต้น ลักษณะดังกล่าวจึงแสดงเสมือนหมวดหมู่ของปัญหาหนึ่ง ๆ (ทั้งชื่อที่ตรงตัวแปรและความหมายที่สัมพันธ์ด้วย)

2. การนับคำเป็น 1 คำนั้นนับจากคำนั้น วรรคนั้น หรืออนุภาคนั้น (Subtheme) ที่มีความหมายตรงกับตัวแปรที่ตั้งไว้

3. คำ ๆ หนึ่งที่มีความหมายเดียวกับในวรรคหรืออนุภาค จะนับเพียง 1 คำ หรือแม้จะมีหลายคำใน 1 อนุภาคก็นับเป็น 1 คำ เช่น การรบครั้งหนึ่งจะถือว่าเป็นการรบ 1 ครั้ง แม้ว่าในการรบครั้งนั้นจะปรากฏมีคำว่า สัประยุทธ์ หรือราวีหลายครั้งก็ตาม แต่ถ้าใน 1 อนุภาคแบ่งเป็นหลายอนุภาค และในแต่ละอนุภาคมีคำที่ต้องการศึกษาปรากฏอยู่นับตามอนุภาคนั้น เช่น ในการรบ 1 ครั้งถ้ามีการเจรจาหรือกิจกรรมอื่นคั่นกลาง จะนับว่าเป็นหลายอนุภาค ถ้าแต่ละอนุภาคกล่าวถึงคำที่มีความหมายถึงรบก็จะนับเพิ่มขึ้นตามอนุภาคดังกล่าว

4. คำที่อยู่ในความคิด (รำพึง) ของตัวละคร หรือในรูปของพฤติกรรมที่แสดงออกมา ในที่นี้ให้มีค่าเท่ากับอันน้อยอย่างละ 1 คำ เพราะถือว่าเจตนาอยากให้มีสิ่งเหล่านั้นเกิดขึ้น เช่น คิดว่าจะฆ่ามีค่าเท่ากับได้ฆ่าแล้ว เนื่องจากเป็นการย้ำการฆ่าโดยอยู่ในปัญหาเดียวกัน (ดูข้อ 1 ข้างต้น)

¹⁵⁸ Oliver Benson, Political Science Laboratory

(Columbus: Charles E. Merrill Publishing Company, 1969), p.272

5. จะไม่นับอุทานเสริมบทของคำ ๆ เดียวกัน เช่น ชื่อสัตว์สุจริตจะนับเป็น 1 คำ เพราะทั้ง 2 คำซ้อนอยู่ในคำเดียวกัน และถ้าเสริมบทในลักษณะกลอนพาไปก็จะไม่นับเช่นต้องการศึกษาคำว่าพงศ์พันธุ์ แต่ปรากฏในกลอนว่า "เมื่อนั้น พระนารายณ์เสด็จวิวงค์รังสรรค์" จะไม่นับสุริยวงศ์ในที่นี้ การนับพงศ์พันธุ์ต่อเมื่ออย่าให้เห็นว่าต้องการให้เป็นเช่นนั้นเช่น "ตัวกู้อยู่วงศ์พรหมบาน" เป็นต้น

6. เนื่องจากการวิเคราะห์สาระในที่นี้ ทำในบทประพันธ์เล่มเดียวกัน ที่มีปริมาตรของสาระเท่ากัน จึงไม่จำเป็นต้องทำดัชนีความหนาแน่นของสาระ¹⁵⁹ (Intensity Index) เพราะจำนวนความถี่ใน 1 หน่วยปริมาตรของการศึกษานี้ เป็นดัชนีในตัวอยู่แล้ว

จากหลักเกณฑ์ดังกล่าว ใช้เป็นเครื่องมือนับความถี่ของตัวแปรในหมวดหมู่ของตัวแปรกลุ่มหนึ่งซึ่งอยู่ในประเภทเดียวกัน ตัวแปรดังกล่าวกำหนดชั้นคล้ายหลักเกณฑ์การจัดหมวดหมู่ กล่าวคือ กำหนดชั้นจากเนื้อเรื่อง และ สอดคล้องกับความจริงของสังคม ดังจะกล่าวต่อไปนี้

ตารางที่ 1

การแสดงออกซึ่งอารมณ์

รายการ	ความถี่ของคำหรือความหรืออนุภาค	
	(ครั้ง)	(%)
ความยินดี (มูทิตา) และดีใจ	493	24.48
โกรธ	488	24.23
การแสดงออกซึ่งความรุนแรง (รบ)	468	23.24
โศกและร้องไห้	297	14.74
หลง (โมหันฉันทา)	149	7.40
กลัว	119	5.91
รวม	2014	100.00

จากตารางพบว่าพระราชนิพนธ์รามเกียรติ์สะท้อนให้เห็นถึงการใช้อารมณ์ของตัวละครไม่ว่าตัวละครนั้นจะเป็นเทวดา มนุษย์ หรือยักษ์ จนอาจกล่าวได้ว่า

อารมณ์มีส่วนต่อการตัดสินใจและการแก้ปัญหา โดยเฉพาะเป็นเครื่องรองรับเมื่อพบทางตันหรือการไร้ออก การแสดงออกซึ่งอารมณ์จึงเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นได้ง่าย ๆ และพบบ่อยเสมอก่อนพฤติกรรมอื่น ๆ จะแสดงออกมา น่าสังเกตว่าอารมณ์ดีใจและโกรธซึ่งมีความถี่ของค่าสูงสุดและรองลงมาในบรรดาอารมณ์ทั้งหมดนั้นใกล้เคียงกันมากคือ 24.48 % และ 24.23 % ตามลำดับ จังหวะของอารมณ์ดังกล่าวทำให้เกิดขึ้นได้ง่าย สืบเนื่องจากถือว่าพระรามและไม่ยอมคืนดีด้วยเพราะ

"เกลือกทรงพระโกรธขุนหัน ไม่ถามไถ่จะให้มาพัน"¹⁶⁰

ดังนั้นจึงสะท้อนถึงความเป็นสังคมแห่งอารมณ์ (ดูตารางตัวแปรภาคผนวกประกอบเพราะอยู่ในอันดับ 5 หรือ 6) การตัดสินใจด้วยอารมณ์เป็นเรื่องปกติก่อนการไตร่ตรองเสมอ ลักษณะของการใช้อารมณ์โดยเฉพาะความโกรธหรือโทสจริตอาจจะมากขึ้นจนแสดงออกในรูปของความนิยมในความรุนแรง (Violent) ถึง 24 % ของความถี่ในอารมณ์ทั้งหมดโดยใกล้เคียงกับอารมณ์โกรธ ซึ่งปรากฏในรามเกียรติ์อยู่เสมอเพราะเมื่อตัวละครตัวใดไม่สบอารมณ์ก็มักจะตัดสินใจโดยกำลัง เช่น การต่อสู้จนทำให้การใช้กำลังกลายเป็นเรื่องธรรมดา

"ครั้นเสร็จซึ่งล้างอสูรี ภูมิสำราญฤทัย"¹⁶¹

อย่างไรก็ตามในเล่มที่ 3 และ 7 (ตามการจัดเล่มของโรงพิมพ์คุรุสภา) ซึ่งมีเนื้อความส่วนใหญ่อยู่ในตอนเริ่มและก่อนเสร็จศึกสงครามการใช้ความรุนแรงในทางการรบมีน้อยกว่าเล่มอื่น ๆ (คือ 28 และ 24 คำในขณะที่เล่มอื่น ๆ มีจำนวนแทบไม่น้อยกว่า 40 คำ) ก่อนที่มีการใช้ความรุนแรงสูงสุดในเล่มที่ 8 (57 ครั้ง) ซึ่ง

¹⁶⁰รท 11007

¹⁶¹คำกลอนนี้แสดงถึงภาวะจิตใจที่นิยมความเจ็บปวด (Sadism) ของพระรามอันมีความสุขกับการรบและโค่นมาพัน รทท 11158

เป็นเล่มที่มีเนื้อความชั้นเลิศขาดในศิกลงกา ซึ่งอาจแสดงให้เห็นว่า แม้โดยพื้นฐานจะ มีการนิยมใช้ความรุนแรงในการตัดสินใจ แต่ก็พยายามหลีกเลี่ยงการใช้ความรุนแรง ขึ้นวิฤติ เช่น โดยการอาศัยการเจรจาความทางการเมือง หรือแม้แต่ว่าใช้น้ำตา อารมณ์เศร้าโศกในรามเกียรติ์ถูกใช้ค่อนข้างพุ่มเพียงถึง 14.74 % และมักสอดแทรก ได้กับทุกอารมณ์ โดยเฉพาะการวิงวอนหรืออ่อนวอนหรือเมื่อเกิดการเคืองแค้น เป็นต้น¹⁶²

ภาวะสงครามในรามเกียรติ์อาจทำให้ผู้ใช้อ่านาจหลงอยู่ในอำนาจได้ ซึ่งใน รามเกียรติ์ได้ใช้จำนวนว่า "โมहनันทา" การเกิดภาวะหลงในอำนาจทำให้ราชาห่าง เห็นต่อคุณธรรม และก่อให้เกิดภาวะวิหยาอยากมีอยากได้อันเป็นชนวนก่อให้เกิดภาวะ ไร้ระเบียบในสังคม แม้อารมณ์หลงจะมีความถี่ค่อนข้างน้อยคือ 7.4 % เมื่อเทียบกับ อารมณ์อื่น ๆ นำสังเกตว่าในเล่มที่ 4 กล่าวถึงโมहनันทา สูงสุดถึง 32 ครั้ง ทั้งนี้ เนื่องจากเป็นระยะเริ่มต้นของศิกลงกา การเตือนสติด้วยคติ "โมहनันทา" ต่อทศกัณฐ์ ในการรับนางสีดาจึงเป็นไปอย่างจริงจัง ตัวอย่างของ โมहनันทา เช่น ไม่ว่าในการลงตี พระนารทฤษีของหนุมาน, การขับพิเภกเพื่อตัดทอนให้ทศกัณฐ์คำนึงถึงทำนองคลองธรรม, กรณีการส่งทูตไปหวานลอมให้คืนสีดาในองคตสื่อสาร, และแม้แต่การหลงผิดของไมยราพ ที่อยู่ข้างทศกัณฐ์ แม้จนทศกัณฐ์เป็นมารดาจะได้เตือนแล้วก็ตาม ในขณะที่เล่ม 6 อ้าง ถึงเพียง 2 ครั้ง ทั้งนี้เพราะศิกลงกาได้ประทุรุนแรงสูงสุดมีการระดมกำลังรบอย่างจริง จัง เพราะไต่ผ่านระยะการตักเตือนในเรื่องดังกล่าวแล้ว ภาวะ โมहनันทาทำให้เกิด การต้อตั้งที่จะเอาชนะ โดยกำลังที่ปราศจากเหตุผล

¹⁶² เช่น เมื่อรัชนี้สุรตองการบอกความจริงแก่ทศกัณฐ์ว่าไม่ใช่บุตรพิเภก

"กอดพระกุมารเข้าทันที โศกพิสดางแจ้งกิจจา"
 หรือเมื่อพระชนนีของพระรามเคืองพระรามที่ขับไล่สีดาออกไป
 "ฝ่ายสามสมเด็จพระมารดา ก็โศกกริ้วโกรธพิ่นัก"

สำหรับตัวแปรสุดท้ายคือ ความกลัวเป็นอารมณ์ที่มีการแสดงออกน้อยที่สุดในบรรดาอารมณ์ที่ปรากฏในตารางนี้เพียง 5.91 % อาจเป็นเพราะภาวะสงครามต้องการความกล้า ไม่ใช่ความกลัว รามเกียรติ์จึงเน้นถึงการฮึกเหิมและการอาสาเข้าต่อสู้กับข้าศึก ซึ่งปรากฏในตัวละครเอกทุกตัวไม่ว่า หนุมาน อินทรชิต หรือ โมยราพ เป็นต้น

ตารางที่ 2
ความรู้สึกลึก

รายการ	ความถี่ของคำหรือความหรืออนุภาค	
	(ครั้ง)	(%)
ความมีเมตตากรุณาและความช่วยเหลือ	372	32.75
ความรู้สึกลึกสุข-ทุกข์	292 (223+69)	25.70
การรักษาเกียรติยศหรือคำนึงถึงศักดิ์ศรี	252	22.18
ความสำนึกในบุญคุณและกตัญญู	220	19.37

ความรู้สึกลึกในที่นี้เป็นความรู้ที่ เกิดจากประสบการณ์และค่านิยมของสังคม ความรู้สึกจึงเป็นลักษณะหนึ่งของกระบวนการกล่อมเกลาสังคมจึงเป็นการสั่งสมไม่ใช่เกิดขึ้นทันทีในบรรดาความรู้สึกทั้งหมดนั้น ความมีเมตตากรุณามีความถี่สูงสุด ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่าความมีเมตตากรุณาเป็นรากฐานของความรู้สึกอื่น ๆ เช่น ความสุข-ทุกข์, เกียรติยศและบุญคุณ เป็นต้น ความมีเมตตาในรามเกียรติ์หมายถึง การให้ความช่วยเหลือต่อผู้ขอความช่วยเหลือ ไม่ว่าจะเป็นการขอกำลังทัพ ขอชีวิต และการคุ้มครองเกียรติยศ รวมถึงการเปิดโอกาสให้ฝ่ายตรงข้ามประนีประนอม เพราะในรามเกียรติ์ถือว่าเป็นเกียรติยศว่าการชนะด้วยศึกสงคราม แต่ก็มักจะล้มเหลว เพราะอีกฝ่ายหนึ่งจะถือว่าเสียเกียรติยศและศักดิ์ศรี โดยเฉพาะในหนุมานาชาที่มีชัตติยมานะ กล่าวคือมีความเคร่งครัดต่อเกียรติยศและศักดิ์ศรี โดยจะไม่มี การขอความเมตตาในขณะที่ตนยังมีลมหายใจอยู่ เพราะเกียรติยศและศักดิ์ศรีของราชามีความหมายถึงความอับอายและการดูหมิ่น

ชนินทา ซึ่งเป็นความรู้สึกที่ค่อนข้างรุนแรงของราชา¹⁶³ ทั้งนี้เพราะเกียรติยศคำนึงถึงสถานะทางชนชั้นค่อนข้างสูงตั้งตัวอย่าง ความปรารถนาที่ไม่ต้องการให้ผู้อื่นได้เห็นสภาพของตนบนสนามรบด้วยสภาพอันน่าเกลียด พร้อมทั้งเรียกร้องให้พิทักษ์เกียรติยศอันนี้ตั้งคำร่ำพันของท้าวจักรวรรดิ (หรือราชาองค์อื่น ๆ) ที่ว่า

"เนาเปื่อยเรียรายคังจันทาล จะไค้ความอับประมาณทั้งโลกา"
และพระลักษมณ์รำพึงขณะจะฆ่านางสีดา ว่าเป็นเสียเกียรติที่ทำเช่นนั้น

"อคสุไพรฟ้าประชาชี ไม่รู้ชีวิตจะนิทา"¹⁶⁴

ความรู้สึกอีกชนิดหนึ่งถึงแม้จะมีความน้อยกว่าความเมตตา แต่ก็เป็เป้าหมายที่สำคัญในชีวิต กล่าวคือการแสวงหาความสุขและการหลีกเลี่ยงความทุกข์ โดยเฉพาะมีการเน้นการบรรลุไปสู่ความสุข 223 ครั้ง และปรากฏความทุกข์ใจ 69 ครั้ง ความสุข-ความทุกข์เป็นสัจจะในชีวิตดังที่ว่า

"อันความสุขทุกข์รอนรำคาญ ทั้งหมื่นจักรวาลไม่วั้นใคร"¹⁶⁵

¹⁶³ การรักษาพระเกียรติยศเพื่อป้องกันไม่ให้ชนินทานั้น เป็นความรู้สึกของชนชั้นสูงในสังคมไทย แม้จะในสมัยหลังจากนั้นตัวอย่างเช่น ในคดีหม่อมไกรสร (กรมหลวงวรวงศ์) ต้องคดีกินสินบาทค้ำสินบนในการชำระความ และสั่งเสพล่นสวาทกับพวกละครซึ่งเป็นเพศเดียวกัน โดยละทิ้งไม่ดูแลชายาและหม่อมห้ามรัชกาลที่ 3 เมื่อทราบทรงกริ้ว เพราะเป็นคดีที่อับอายต่อสาธารณชนจึงให้ลงพระอาญาและประหารชีวิต คุรายละเอียดยใน อคงค์การศุภสภา, พระราชพงศาวดารราชการที่ 3 ฉบับเจ้าพระยาพิพากรวงศ์ เล่ม 2 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ศุภสภาลาดพร้าว, 2504), หน้า 136

¹⁶⁴ รก 10097 และ 10184

¹⁶⁵ รก 11284

น่าสังเกตว่า ความสุข-ทุกข์ของสังคมไทยไทยเป็นความสุข-ทุกข์ที่เน้นเฉพาะบุคคลไม่ใช่ความสุข-ทุกข์ของสังคม และถึงแม้จะเป็นประเด็นหลังก็กลับเน้นว่า เพราะแต่ละคนเป็นสุข สังคมจึงเป็นสุขด้วย ความสุข-ทุกข์เป็นเรื่องของการได้เปรียบหรือเสียเปรียบ เมื่อเปรียบเทียบกับบุคคลอื่น ๆ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ความสุข-ทุกข์นั้นมักเป็นความสุข-ทุกข์ในเชิงการกตัญญูหรือมีในสิ่งที่ผู้อื่นไม่มี (Relative Deprivation) เช่น การเน้นความสุขในทางเพศ

"แต่ภิรมย์สมสุขด้วยเขาวมาลัย แสนสนุกสำราญทุกเวลา"

หรือ

"ที่ในกลางฝูงพระกำนัล กุมภัณฑ์แสนสุขสำราญ"¹⁶⁶

นอกจากนี้ยังมีความสุขในสมบัติ, ในยศศักดิ์, การมีบริวาร, และการได้รับการปรนเปรอรับใช้ดังที่ว่า

"เป็นสุขด้วยเสวยสุวรรณยา กับองค์สีดาเทวี"

หรือ

"เคยอยู่เสวยสุขทุกเวลา ในไศสวรรยาธานี
ประกอบด้วยสมบัติพิสดาน ยศศักดิ์บริวารสาวศรี
บำเรอทุกทิวาราตรี โบกบัคพัทวิเรียงกัน
จะไปไหนเข้าไหก็พร้อมหน้า ย่อมทรงศรีวิภาเจิดฉฉฉฉ
ครั้งนี้จากไปอยู่ไพรวัน สราพันทุกข์ยากลำบากใจ"¹⁶⁷

ความสุขสุดท้ายที่สำคัญคือความสุขต่อการได้รับในสงครามและการได้รับชัยชนะ¹⁶⁸

อย่างไรก็ตามความสุข-ทุกข์ ดังกล่าวในรามเกียรติ์เน้นในระดับชนชั้นนำเป็นส่วนใหญ่

¹⁶⁶ รก 01367 ทอนกไลโกฏไค่นางอรุณวดี และคูในรก 11227

¹⁶⁷ รก 11304 และ 11028 ตอนชนนึ่งสามของพระรามรำพันต่อนางสีดา

¹⁶⁸ อานรายละเอียดยกในรก 11235

มีกล่าวน้อยมากถึงความสุขในระดับชนชั้นล่าง นอกจากการกล่าวลอย ๆ ถึงการบำรุงไพรพล

ความรู้สึกที่มีความถ้อยที่สุดคือ ความสำนึกในบุญคุณและความกตัญญู แต่แท้จริงแล้ว บุญคุณและกตัญญูเป็นสัจธรรมของความเป็นเมตตากรุณาและความช่วยเหลือระหว่างผู้ให้และผู้รับ โดยผู้รับจะต้องมีความสำนึกในบุญคุณ อย่างไรก็ตามสำหรับผู้อยู่ในฝ่ายเดียวกัน โดยเฉพาะผู้น้อยถือว่าเป็นเกียรติยศที่ได้รับความเมตตาจากผู้ใหญ่ อันไม่ใช่ของเสียหายอะไรและยินดีต่อการได้รับความเมตตาและความช่วยเหลือดังกล่าว การยำในเรื่องบุญคุณและกตัญญูสะท้อนให้เห็นถึงระบบอุปถัมภ์ค้ำชูในสังคม

ตารางที่ 3

กรรม

รายการ	ความถี่ของคำหรือความหรืออนุภาค	
	(ครั้ง)	(%)
กรรมะ, ทศกรรม, ทาน, อากรรม	303 (105+52+5+141)	46.12
สัจธรรมและทศธรรม	294 (208+86)	44.75
สัจธรรม	60	9.13
รวม	657	100.00

จากตารางปรากฏว่าหลักกรรมในรามเกียรติ์ที่สำคัญมี 3 ประการดังตารางกล่าวคือ เมื่ออ้างถึงกรรมลอย ๆ (105 ครั้ง) และตรงข้ามคืออากรรม (141 ครั้ง) รวมถึง 246 ครั้ง แสดงให้เห็นการเน้นในปัญหาศีลธรรม คือการบรรลุไปสู่ความเป็นคนดีโดยมองกรรมะในฐานะภาพรวม นอกจากนั้นมีการกล่าวในรายละเอียดเช่น หลักกรรมที่เรียกว่าทศพิชราชกรรมซึ่งเป็นกรรมะที่ใช้สอนผู้ปกครองในรามเกียรติ์ ยิ่งกว่านั้น มีการกล่าวถึงทาน ซึ่งทานเป็นกรรมะข้อแรกในทศพิชราชกรรมโดยมีตัวอย่างที่สำคัญคือกรณีของท้าวธชชบาลที่เชือดเนื้อพระองค์ให้แก่พรานเพื่อแลกชีวิตเนื้อทรายอัน

ตารางที่ 4

การอ้างอิงและแหล่งแห่งความชอบธรรม

รายการ	ความถี่ของคำหรือความหรืออนุภาค	
	(ครั้ง)	(%)
การอ้างอิงเน่าพวงศ่วงศาคนาญาตี	415	14.79
การอ้างอิงมิตรสหายและหมู่คณะ	105	3.74
การอ้างอิงสวรรค์และเทวดา	378	13.47
การอ้างอิงการ อวตารหรือไวภูณัฐ	358	12.76
การแสดงตัวกลับคืนเป็นนารายณ์	14	0.50
ศึกษานุภาพและความสามารถในการรบ	362	12.76
การใช้เหตุผลอธิบายในการแก้ปัญหา	49	1.75
การอ้างอิงธรรม (รายการแรกจากตาราง 3)	303	10.80
การใช้คำว่าทรงธรรม	231	8.23
การอ้างอิงศาสนา	157	5.59
การอ้างอิงอำนาจของราชา (สถานภาพอำนาจ)	173	6.16
การอ้างอิงโหรและความเชื่อในโชคกลาง	138	4.92
การเข้าหาธรรมชาติ	66	2.35
การอ้างอิงประเพณี	49	1.75
ความยุติธรรม	8	0.28
รวม	2806	100.00

จากตารางแสดงให้เห็นถึง แหล่งความชอบธรรมที่ราชาอาจทรงอ้างและใช้ เป็นเครื่องมือต่อการปกครองโดยชอบธรรม ในตารางไม่ได้มีการจัดลำดับความถี่แต่ รวมกลุ่มตัวแปรที่มีคล้ายคลึงหรืออยู่ในหมวดหมู่เดียวกันไว้ใกล้กันแทนรวมเกียรติที่เป็น เรื่องยาวที่แสดงถึงพระราชสงคราม ศูนย์กลางของการสงครามอยู่ที่พระมหากษัตริย์

แต่สถานภาพของความเป็นศูนย์กลางไม่ได้ขึ้นอยู่กับอำนาจในตัวของราชาเองเท่านั้น เพราะมีการกล่าวถึงการใช้พระราชอำนาจโดยพระองค์เอง ไม่ได้อ้างอิงแหล่งรับ เพียง 6.16 % สถานภาพอำนาจของกษัตริย์ในรามเกียรติ์หมายถึง ปกาศิตของ พระราชาต่อการควบคุมและสั่งการ ซึ่งไม่ได้เกิดขึ้นในตัวราชาโดยลำพัง พระราชวงศ์ เป็นฐานอันสำคัญ การอ้างชาติกำเนิดของราชวงศ์และกษัตริย์ในพลังของพระบรม วงศานุวงศ์นั้น จำเป็นต่อตัวพระราชซึ่งมีการกล่าวถึง 415 ครั้ง (14.79 %) ทศกัณฐ์ ใช้ประโยชน์จากฐานอำนาจนี้อย่างมากผสมผสานกับพลังจากราชามิตรสหาย ซึ่งอ้างถึง 105 ครั้ง (3.74 %) นอกจากนั้นยังมีพลังอื่นที่สำคัญคือ การอ้างถึงสวรรค์และหมู่ เทวดา 378 ครั้ง (13.47 %) ทั้งนี้เพราะสงครามซึ่งเป็นหน้าที่ทางราชาจะเกิดความ ชอบธรรมเมื่อถูกรองรับด้วยบัญชาของสวรรค์ สวรรค์ยังเป็นที่ประทานความสง่างาม ให้แก่ราชา (เช่นการที่พระรามได้ราชรถทรงของพระอินทร์ครารอบในศึกดงกา) รวมถึงการให้คุณและโทษนอกเหนือจากรับรองชัยชนะในสงครามด้วยการแสดงความยินดีของ สวรรค์ มีการพาดพิงถึงสวรรค์อย่างใกล้ชิดมากขึ้น โดยการอ้างว่าเป็นเทวดาซึ่งพระ รามเป็นผู้นิยมใช้สนับสนุนสถานภาพของพระองค์ เพราะมีการอ้างสม่าเสมอว่า พระราม คือการอวตารหรือไวญูร์จากพระนารายณ์บ่อยถึง 358 ครั้ง (12.76 %) และในบาง ครั้งถึงกับแสดงพระองค์ปรากฏเป็นพระนารายณ์โดยตรงถึง 14 ครั้ง (0.50 %)

ในรามเกียรติ์ยังปรากฏถึงการแสดงพลังของชนชั้นสูงโดยเฉพาะศักดิ์านุภาพ และความสามารถในการรบถึง 362 ครั้ง (12.90 %) โดยสะท้อนให้เห็นถึงการนิยม ใช้อำนาจในสังคม โดยผ่านผู้ถืออาวุธโดยเฉพาะ เป็นความเชื่อที่ฝังแน่นในชนชั้นสูงตั้ง ที่ว่า

"อันเกิดมาเป็นกษัตริย์สุริยวงศ์

จะกลัวการณรงค์กระไรได้"¹⁷⁰

¹⁷⁰ เป็นการกล่าวของนनुพิภคร์ต่อนางรัชนีสูร ในรท 09321

โดยปกติในรามเกียรติ์การกล่าวถึงศักดิ์ฐานะและความสามารถในการรบ นั้นมักควบคู่กับการใช้เหตุผลในการแก้ปัญหาด้วยนั้นหมายถึง ความสามารถในการรบ ต้องควบคู่กับการใช้ปัญญาด้วย แม้การใช้ปัญญาและเหตุผลในการแก้ปัญหาจะมีจำนวน เพียง 1.75 % แต่ก็นับว่าเป็นความพยายามของผู้ทรงพระราชนิพนธ์ที่บรรจุกวาคติ นี้ไว้ ทั้งนี้เพราะโครงเรื่องของรามเกียรติ์และเหตุการณ์บ้านเมืองในขณะที่ยรามเกียรติ์ ถูกผลิตออกมานั้น แวดล้อมโดยไสยศาสตร์ การรบกวนใหญ่ในรามเกียรติ์จึงยังคงใช้ โหราศาสตร์และโชคกลางในการแก้ปัญหาเป็นพื้น เพราะมีจำนวนสูงถึง 138 ครั้ง (4.92 %)

การอ้างหลักธรรม เป็นแหล่งความชอบธรรมอีกประการหนึ่งซึ่งได้กล่าวในตาราง ที่ผ่านมา การยึดมั่นในศีลธรรม ไม่ว่าโดยธรรมประการใด (รวมถึงธรรมที่เกิดจาก คำว่า "พระนักธรรม") ย่อมเป็นการเสริมสถานะภาพของราชา โดยเฉพาะพลังอำนาจนี้ ทำให้พระรามแข็งแกร่งในขณะที่ยศกัณฐ์สูญเสียความชอบธรรมลงไป จุดนี้ทำให้ราชามี ความหมายถึงแหล่งที่มาแห่งธรรม หรือที่เรียกในรามเกียรติ์ว่า "ทรงธรรม" โดยมีการ ย้ำราชาทรงธรรมถึง 231 ครั้ง (8.23 %) นอกจากนี้การอ้างถึงธรรมะแล้ว ใน รามเกียรติ์ยังกล่าวถึงความเชื่อทางศาสนาอย่างกว้าง ๆ 157 ครั้ง (5.59 %) ศาสนา ในที่นี้หมายถึงอิทธิพลของศาสนาและนักบวชในศาสนา รามเกียรติ์เป็นพระราชนิพนธ์ที่อิง เรื่องรามายณะของอินเดีย ศาสนาจึงเป็นเรื่องระหว่างพระเจ้า (เทพเจ้า) กับผู้สื่อถึง พระเจ้าอันได้แก่ฤๅษี ศาสนาจึงเป็นพิธีกรรมของฤๅษีบนโลกมนุษย์ พันธะของศาสนาไม่ใช่ อยู่ที่พระเจ้าอย่างอย่างเดียวหากอยู่ที่ฤๅษีด้วย รามเกียรติ์จึงเน้นบทบาทของฤๅษีค่อนข้าง สูงทั้งในฐานะเป็นตัวแทน (ผู้รับใช้) ของรชาในค่านพิธีกรรมที่จะติดต่อกับพระเจ้า นอกจากการให้คำปรึกษาหารือ และการให้การศึกษาแก่เยาวชน เป็นต้นว่าพระราช โอรส หากฤๅษีหมายถึงนักบวช พระสงฆ์ไทยก็มีบทบาทคล้ายคลึงกับบทบาทฤๅษี กล่าวคือพระ เป็นสื่อระหว่างศีลธรรมทางพุทธศาสนากับฝ่ายอาณาจักร ราชาที่ทำหน้าที่บำรุงพุทธศาสนาจะ เป็นธรรมิกราช นอกจากนั้นพระยังทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาเมื่อราชามีพระราชปวงญาไป นอก จากนั้นวัคยังเป็นผู้ให้การศึกษาให้แก่กุลบุตรอีกด้วย

ธรรมชาติเป็นแหล่งความชอบธรรมอีกแหล่งหนึ่ง ซึ่งกล่าวถึง 66 ครั้ง (2.35 %) แม้จะไม่มากนักแต่ธรรมชาติก็สำคัญ โดยเฉพาะฤๅษีใช้ธรรมชาติเป็นสื่อใน

การบรรลุเป้าหมายเพื่อความหลุดพ้นไปสู่สวรรค์ สำนักฤษีจึงต้องตั้งอยู่ในป่า ป่าจึงเป็น
 ธรรมชาติอันแท้จริงที่เป็นรูปธรรมที่สุด และการเข้าสู่ธรรมชาติเช่นนี้มีโชมีเฉพาะในฤษี
 แต่ในราชาเมื่อมีโอกาสการชมและประพาสป่านั้นเป็นสิ่งที่กระทำก่อนอื่นใด การอ้าง
 ถึงธรรมชาติในรามเกียรติ์สะท้อนให้เห็นถึงกฎการดำเนินของธรรมชาติและปรากฏการณ์
 ธรรมชาติเป็นสิ่งที่ละเมิดไม่ได้ แม้นั้นจะมีอำนาจเพียงใด ในเชิงนี้ธรรมชาติเป็นภาวะ
 สูงสุดของการคงอยู่เสมอเพียงอันเดียว (Omnipresence) ในขณะที่แม่แต่พระ
 เจ้า(เทพเจ้า) ก็อาจถูกทำลายจากอำนาจใด ๆ ได้ เช่น พระรามเคยแผลงศรทำลาย
 พ้าแลบ พ้าร้อง อันเกิดขึ้นเนื่องจากปโรตชิงมณีจากเมขลา (การชิงมณีและการรุกไล่ควย
 อาวุธคือการอธิบายธรรมชาติของพ้าแลบและพ้าร้อง ตามทัศนคติของคนไทย) แต่พิเภก
 หักทานไว้เพราะจะทำให้ธรรมชาติวิปริตผู้คนจะทุกข์ยากเพราะขาดฝน, หรือพระอาทิตย์
 เองก็ทำตามคำขอของหนุมานไม่ได้ครวหนุมานนุครถพระอาทิตย์เพื่อช่วยพระลักษมณ์ไม่ให้
 ต้องแสงพระอาทิตย์ในครั้งถูกหอกโมกษศักดิ์ หนุมานนักรบที่เก่งกล้ากลับถูกพระอาทิตย์
 แผลงเผา ไค้แต่วิ่งวอนขอความเมตตาซึ่งพระอาทิตย์ยอมได้ก็แต่เพียงจะโคจรหลบเข้าไปใน
 กลีบเมฆ, หรือพระรามเป็นตัวละครที่เกือบทำลายธรรมชาติบ่อยที่สุด เมื่อศึกพหมาสตร์
 พระรามโกรธที่ผู้นำทางนำทางผิด ถึงกับขึ้นศรจันทรอาทิตย์แผลงเป็นพระจันทร์สามดวง
 ให้สว่าง แต่เป็นการผิดธรรมชาติเพียงชั่วคราวเท่านั้น อิทธิพลของธรรมชาติจึงสูงสุด
 และถาวร แหล่งแห่งความชอบธรรมโดยธรรมชาติจึงอยู่ที่นี้ (ธรรมชาติ) การพึ่งพา
 ธรรมชาติของฤษีจึงเป็นเรื่องปกติ แต่ก็มีหลายครั้งที่เกิดความสับสนในการพึ่งพาธรรมชาติ
 อันเนื่องจากการพึ่งพาด้วยระยะเวลายาวนาน จนมีความพยายามที่จะควบคุมธรรมชาติ
 เช่น ในกรณีของพระรามต่อการแผลงศรดังกล่าว หรือกลไกโกฏที่ทำให้เกิดฝนแล้ง การ
 ชวงชิงป่าซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติเพราะความรู้สึกว่าธรรมชาติเป็นอำนาจ ไค้เกิด
 ขึ้นจนเป็นมูลเหตุของสงครามในรามเกียรติ์บ่อยครั้ง ไม่ว่าจะจุดเริ่มต้นของศึกลงกาในการ
 ลักพานางสีดาในป่า หรือข้ออ้างในการอวตารของพระรามก็เพราะยักษ์แผลงอำนาจเหนือ
 ธรรมชาติโดยการรังควานฤษีผู้อาศัยป่าในการสร้างตบะญาณ เพราะยักษ์เชื่อว่าฤษีเป็น
 กลุ่มที่นำกล้วที่สุดเพราะมุ่งสู่ธรรมชาติ หรือแม่แต่ศึกลอย ๆ ในรามเกียรติ์เริ่มต้นจาก

การทำทนายอำนาจของป่าโดยพยายามเข้าครอบงำธรรมชาติส่วนนั้นไม่ว่าคือพืชหรือ
อุนราช (กกขนาค) เป็นต้น

สำหรับประเพณีและความยุติธรรมถูกอ้างจำนวน 49 ครั้ง (1.75 %) และ
8 ครั้ง (0.28 %) ตามลำดับ แต่เป็นการอ้างถึงพร้อมกับความเลือนลอยในความหมาย
ทั้งนี้เพราะไม่ได้มีการอธิบายความหมายเลยนอกจากใช้คำนั้น ๆ ลอย ๆ จนบางครั้ง
ประเพณีและความยุติธรรมเกือบจะมีความเป็นสิ่งเดียวกัน เนื่องจากเป็นอุทานเสริม
บทของกันและกัน เช่น มีการใช้คำว่าโดยยุติธรรมประเพณีควบคู่กันบ่อยครั้ง แต่ที่สำคัญ
คือยุติธรรมและประเพณีแทบจะไม่ใช่วิธีเรื่องสำคัญ ในสายตาของสังคมรามเกียรติ์เนื่อง
จากมีการปรากฏของคำน้อยกว่าตัวแปรอื่น ๆ บางทีอาจเป็นไปได้ที่ต้องการให้ประเพณี
(คือสิ่งที่อ้างกันต่อ ๆ มาในบางเรื่อง) จางลงไปพร้อมกับความลุ่มจมของอยุธยา และ
การใช้อำนาจบังคับโดยตรงในขณะภาวะสร้างชาติแทนกระบวนการยุติธรรมซึ่งล่าช้าเพราะ
ต้องใช้เวลาและเหตุผลในการอธิบาย และถ้าจะใช้ประเพณีหรือความยุติธรรมก็ถูกนำ
มาอ้างเพื่อเป็นเครื่องมือ หรือรับใช้ฐานะของตน เช่น คดีแบบเดียวกันระหว่างพาลีและ
ทศกัณฐ์ในเรื่องความผิดทางเพศ พาลีได้รับความเห็นใจจากข้ออ้างที่ว่า

"อันธรรมเนียมกษัตริย์ทั้งแผ่นดิน ฤกรบไค่นางก็เป็นสิทธิ์¹⁷¹

แต่ธรรมเนียม (ประเพณี) และการได้รับความยุติธรรมในคดีแบบเดียวกันกลับถูกนำมา
ตีความที่ต่างกันต่อทศกัณฐ์

จากการศึกษาข้างต้นจะเห็นได้ว่าการอ้างถึงแหล่งแห่งความชอบธรรมของ
ชนชั้นสูงโดยเฉพาะราชาหลายแหล่ง แต่ขออ้างเพื่อความชอบธรรม (justification)
ของราชาต่อการปกครองที่มีจำนวนความถี่มากจนน่าสังเกตุมี 4 ประการกล่าวคือ¹⁷²

¹⁷¹ รก 01202

¹⁷² คำที่อ้างในข้อ ก. เป็นคำตรงของเทวภาพ (สมมติเทพ), ศักคานุภาพ
และปัญญาภาพ, และธรรมภาพ (ธรรมิกราช) ส่วนคำในข้อ ข. คือความกว้างออกไป

1. ข้ออ้างพงศ์พันธุ์มีตรสหายมีจำนวน	520 ครั้ง (415+105)
2. ก. ข้ออ้างในเรื่องเทวภาพคือการเป็น นารายณ์และการอวตาร	372 ครั้ง (358+14)
ข. หากรวมถึงการอ้างถึงสวรรค์ทั่ว ๆ ไป	750 ครั้ง (+ 378)
3. ก. ข้ออ้างในเรื่องปัญญาและความสามารถ ในการรบ	411 ครั้ง (362+49)
ข. หากรวมถึงการใช้กลโลบาย (จะกล่าว ในตารางต่อไป)	584 ครั้ง (+ 173)
4. ก. ข้ออ้างในเรื่องธรรมะกับการเป็น ผู้ทรงธรรม	534 ครั้ง (303+231)
ข. หากรวมถึงศาสนาและตัวแปรใน ตารางที่ 3	1045 ครั้ง (157+354)

หากเรียงลำดับค่าของ ก. จะได้

1. ธรรมภาพ (534)
2. พงศ์พันธุ์มีตรสหาย (520)
3. ศักดานุภาพและปัญญาภาพ (411)
4. เทวภาพ (372)

หากเรียงลำดับค่าของ ข. จะได้

1. ธรรมภาพ (1045)
2. เทวภาพ (750)
3. ศักดานุภาพและปัญญาภาพ (584)
4. พงศ์พันธุ์มีตรสหาย (520)

จากการเรียงลำดับจะพบว่าค่าของธรรมชาติภาพกับศักดิ์ภาพและปัญญาภาพ อยู่ในอันดับเดิม แต่ค่าของพงศ์พันธุ์มิตรสหายกับเทวภาพสลับที่กัน อาจเป็นเพราะว่า ข้ออ้างในเทวภาพกระทำได้อย่างกว้างขวางและง่ายกว่า แต่พงศ์พันธุ์ญาติมิตรมี จำนวนคงที่การเพิ่มปริมาณของญาติและมิตร เป็นไปอย่างจำกัดเนื่องจากอยู่ในโลก แห่งความเป็นจริงจึงไม่อาจอ้างอย่างเลื่อนลอยได้ ลักษณะดังกล่าวอาจตีความได้ ว่าข้ออ้างความเป็นสมมติเทพ (ครั้งกรุงศรีอยุธยา) ไม่นักแน่นเช่นเดิมแม้ว่าจะยังคงมีความหมายอยู่ แหล่งหรือความชอบธรรมในการปกครองอยู่ที่ความเป็นธรรมิกราช มากกว่า (ร.1 ก็ทรงอ้างเช่นนี้) นำพิจารณาที่ว่าศักดิ์ภาพและปัญญาภาพเป็นค่านิยมใหม่ของการอ้างความชอบธรรม ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่าภาวะของสงครามเชื้อ อำนวยต่อความต้องการผู้มีความสามารถเฉพาะตนมากขึ้น (อย่างหนุมานหรือพระ ราชวงศ์และขุนนางในครั้งรัชกาลที่ 1) ส่วนพงศ์พันธุ์ญาติมิตร เป็นความจำเป็นเช่นกัน ในการระดมสรรพกำลัง (เช่นทศกัณฐ์) ในยามที่บ้านเมืองมีวิกฤติการณ์ซึ่งเป็นลักษณะ ท้องถิ่นชนบทของไทย (ร.1 อาจรับลักษณะนายบ้านตามแบบของพระเจ้าตาก ทั้ง พระองค์ขึ้นครองราชย์ได้ก็เพราะน้องและหลานรวมถึงเพื่อนขุนนางด้วยกัน)

ตารางที่ 5

การเคลื่อนไหวชนชั้นทางสังคม

รายการ	ความถี่ของคำหรือความหรืออนุภาค	
	(ครั้ง)	(%)
เมื่อนั้น	3959	67.07
บัดนั้น	1944	32.93
การเคลื่อนไหวทางชนชั้นขึ้น-ลง	43(21+22)	
การเน้นในเรื่องอาวุโส	63	
รังสรรค์	587	

จากตารางปรากฏว่ามีค่าเมื่อนั้นถึง 67.07 % และบัตันั้นเพียง 32.93 % ตัวเลขดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงทฤษฎีของชนชั้นนำ (Elite Theory) ในสังคมรวมเกียรตินี้ได้เป็นอย่างดี กล่าวคือมีการใช้คำว่าเมื่อนั้นต่อบัตันั้นในอัตราส่วน 2 ต่อ 1 โดยประมาณหรือกล่าวได้ว่ามากกว่าเท่าตัว คำว่าเมื่อนั้นปกตินำไปใช้เฉพาะกับผู้มีบทบาทในฐานะชนชั้นนำชั้นสูง เช่น เทวดาและพระราชวงศ์ชั้นสูงที่เป็นอิสรภาพ ในขณะที่บัตันั้นใช้กับชนชั้นนำที่รองลงมา เช่น ข้าราชการหรือผู้ใต้บังคับบัญชา ความจริงบุคคลทั้งสองกลุ่ม เป็นชนชั้นนำด้วยกันตามพื้นฐานเรื่องของรวมเกียรตินี้ แต่มีฐานะแตกต่างกันทางสังคม Mosca เรียกบุคคลในกลุ่มหลังว่าเป็น sub-elites ในรวมเกียรตินี้ พวก sub-elites พยายามเขยิบฐานะเพื่อให้เป็นชนชั้นนำโดยสมบูรณ์ การแทรกตัวเข้าไปในการเคลื่อนไหวของชนชั้นนำที่แท้จริง (Elite Circulation) ในสังคมรวมเกียรตินั้นพวก Elites ยอมให้พวก sub-elites เข้าร่วมด้วยในระดับหนึ่ง ในขณะที่ก็ใช้อำนาจเพื่อให้พวก sub-elites อยู่ในความควบคุม การสร้างมาथा (ไม่ว่าจะเป็น Derivation หรือ Political Formula) โดยพวกชนชั้นนำสามารถกลมกลืน (Sociolization) ให้ sub-elites ยอมรับอย่างมีเหตุผล¹⁷³ ไม่ว่าในเรื่องความภักดีหลักการหรือเทวภาพ ดังได้กล่าวมาแล้ว และจะกล่าวข้างหน้าต่อไป ดังนั้นการเคลื่อนไหวทางชนชั้นทางสังคม (Social Mobility) ดูเสมือนว่าจะมีการเปิดโอกาสให้เขยิบฐานะโดยสัมพัทธ์ (Relatively) กับสังคม แต่โดยสภาพต่อบุคคลยังคงอยู่ (สถานภาพ) อย่างเดิม ดังนั้นผลลัพธ์ระหว่างการขยับฐานะที่สูงขึ้นและต่ำลงจึงมีค่าใกล้เคียงศูนย์ ซึ่งหมายความว่าสังคมไทยแท้จริงเปิดโอกาสให้เขยิบฐานะน้อยมาก (ในเชิงสถานภาพทางสังคม) เช่น หนุมานขึ้นนำหน้าว่าบัตันั้นแม้หนุมานจะได้อำนาจเมื่อนั้นนำหน้าหลังจากได้ตำแหน่งราชาแล้ว แต่

¹⁷³ อานรายละเอียดยกใน Gaetano Mosca, *The Ruling class* (New York: Mc Graw-Hill, 1939) และ Vilfredo Pareto, *The Mind and Society* (London : Jonathan Cape, 1935)

เมื่ออยู่ต่อหน้าพระรามาธิบดีมิใช่บัดนั้นอย่างเดิม ที่เป็นเช่นนี้เพราะตำแหน่งพระราช
ครองเมืองนั้นได้รับพระราชทานโดยพระราม เช่นเดียวกับพิเภกใช้เมื่อนั้น ตามสถาน
ภาพของชาตินิยมแตกกลายเป็นบัดนั้นเมื่ออยู่ในกองทัพพระราม

สิ่งหนึ่งที่สกคักันการ เคลื่อนไหวชนชั้นทางสังคมก็คือการย้ายในระบบอาวุโส
แต่มีการเน้นไม่มากนักเพียง 63 ครั้ง ดังนั้นการผูกพันในอำนาจ (ความภักดี) น่าจะ
มีเหตุผลจากปัจจัยอื่นมากกว่าความเชื่อในเรื่องอาวุโส ทั้งนี้เพราะระบบอาวุโสเป็น
เรื่องทางกายภาพและศักดิ์ศรีมากกว่าคังกรณียุทธทั้งหลาย เช่น องค์ศพคทางเสมอทศกัณฐ์
หรือระบบอาวุโสก่อให้เกิดชนชั้นทางสังคมเท่านั้น (ไม่ใช่ก่อให้เกิดความภักดี) ดังคำ
กลอนที่ว่า "มอบเฝ้าอยู่เป็นอันคับกัน" หรือ "ค่อยเสี้ยมเจียมมองค้อยู่งจงคี่" หรือ
"เราเป็นผู้ใหญ่ไม่ไต่ถาม... หลานอย่าถือโทษโกรธกัน" หรือ "อันตัวหลานนี้ก็ผิคนัก
หาญหักคอบคอบผู้ใหญ่"¹⁷⁴ เป็นไปค้ที่วสังคมไทยเป็นสังคมที่เน้นอาวุโสโดยธรรมชาติ
หรือการยอมรับในอำนาจเป็นการบังคับในตัวอยู่แล้ว การเน้นระบบอาวุโสแม้ปรากฏ
ค่อนข้างจริงจังในแต่ละครั้ง แต่ก็เกิดขึ้นไม่บ่อยจนคูล้ายกับวาระบบอาวุโสไม่ใช่เรื่อง
สำคัญ แต่ก็ไม่ควรละเมิด

ตัวแปรสุดท้ายในตารางนี้เป็นสัญลักษณ์ของชนชั้นสูงเนื่องจากถูกใช้เป็นสร้อย
ของผู้นำเช่นเมื่อนั้น ท้าวยี่สิบกรรังสรรค์ ทั้งนี้เพราะรังสรรค์หมายถึงการสร้างหรือ
ริเริ่ม/ คำวาราชาที่ประกอบด้วยคำวารังสรรค์ จึงถูกใช้ในความหมายของผู้สร้างคจุ
พระอิศวรซึ่งเป็นเทพสูงสุดในการเกียรติอันเป็นเทพผู้สร้างเช่นกัน รังสรรค์นอกจากมี
ความหมายถึงการสร้างสรรคแล้วยังอาจตีความหมายว้าหมายถึงสถานภาพชั้นสูงสูงแห่ง
ราชา รังสรรค์จึงอาจเป็นเครื่องมือเพื่อบรรลุปสู่ความเป็นราชา (รังสรรค์อาจใช้
ค้กับรัชกาลที่ 1 ในฐานะเป็นผู้สร้างมหานครแห่งใหม่) / *

¹⁷⁴ คุรายละเอียคในรค 10098; 10079, และ 10158

ตารางที่ 6
ความรุ่งเรืองของราชอาณาจักร

รายการ	ความถี่ของคำหรือความหรืออนุภาค	
	(ครั้ง)	(%)
ลักษณะวิจิตรบรรจงสำออง	205	44.37
การจัดกระบวนทัพและกระบวนพยุหยาตรา	172	37.23
การเน้นการสร้างและความรุ่งเรืองของนคร	55 (44+11)	11.90
การบำรุงไพร่พล	30	6.49
รวม	462	100.00

จากตารางพบว่าความรุ่งเรืองของราชอาณาจักรวัดได้โดยความสง่างามของราชาเป็นอันดับแรกถึง 44.37 % กองทัพอันยิ่งใหญ่ภายใต้พระองค์ 37.23 % ความรุ่งเรืองของนครโดยเฉพาะทางรูปธรรม (เช่นพระราชวังและอาคาร) 11.90 % ส่วนการบำรุงไพร่พลและประชาชนนั้นมีจำนวนน้อยเพียง 6.49 % เมื่อเทียบกับความรุ่งเรืองของราชอาณาจักรหรือการบริการจากรัฐ (หน้าที่)

ลักษณะความสำรวยและอ่อนหวานอันเนื่องมาจากความวิจิตรบรรจงและสำอองของราชานั้น ไม่ใช่เพื่อต้องการความสำรวยและอ่อนหวานในตัวเอง แต่เพื่อเป้าประโยชน์ในสิ่งอื่น ๆ มากกว่า ความเคลือบแฝงดังกล่าว (Social Cosmetic) เพื่อสร้างภาพพจน์ในการยอมรับและรับรู้ (Acceptance & Recognition) ในเชิงผูกพันต่ออำนาจได้¹⁷⁵ เมื่อชนชั้นกลางงงววยกับความสง่างามของชนชั้นสูง

¹⁷⁵ดูรายละเอียดใน Niels Muder, "Interpreting Thai Behavior: Reflections on Presentation and Power" ในวารสาร พัฒนบริหารศาสตร์ ปีที่ 17 ฉบับที่ 4 (ตุลาคม, 2520) : 614-48 โดยเฉพาะหน้า 629

ลักษณะความวิจิตรบรรจงและสำอ่างในของราชาอาทิเช่น ความสะอาด, การชำระร่างกาย, การแต่งตัว, ความยิ่งใหญ่ของพระราชพิธี, และยานพาหนะ การกรีกกรายดังกล่าวถูกอ้างในวิธีการและเนื้อความ ซ้ำซากในแบบลักษณะเดิม ในส่วนของราชา การกรีกกรายในส่วนพระองค์จะต้องเสรมด้วยกระบวนทัพที่ใหญ่ยิ่งเมื่อออกรบ และมีทหารในกระบวนพยุหยาตราเมื่อต้องการเสด็จประพาส ทหารจึงเป็นส่วนสำคัญถัดจากตัวราชา ในการวัดความรุ่งเรืองของนคร

สำหรับตัวนครหรือกรุงมีการกล่าวถึงการสร้างบ้านแปลงเมืองถึง 44 ครั้ง ในขณะที่เน้นความรุ่งเรือง 11 ครั้ง แม้จะเป็นตัวเลขที่ไม่มากแต่ก็มีความหมาย เพราะปัญหาการสร้างบ้านเมืองไม่ใช่เรื่องประจำวันและเรื่องเล็ก ๆ ตัวเลขดังกล่าวจึงมีค่าไม่น้อยในแง่มุมนี้ ความรุ่งเรืองของนครของไทยมีจินตนาการในทำนองที่ว่า "โอกาสเพียงคราวคิงสา"¹⁷⁶ (ซึ่งเป็นที่อยู่ของท้าวโกสินทร์) ทำให้เกิดรูปแบบในการนำเมืองไปเทียบกับสวรรค์ทำนองชื่อกรุงเทพฯ ในรัชกาลที่ 1 การตั้งรัฐเป็นเรื่องจำเป็นเพื่อสนองความต้องการของราชาไม่ใช่ประชาชน ไม่ว่าในการสร้างอโยธยาจนจรคนพบุรีของหนุมาน แต่สิ่งที่ควบคู่กับการสร้างเมืองคือความรุ่งเรือง แม้รามเกียรติ์จะชื่นชมความมั่งคั่ง และความสมบูรณ์พูนสุขของนครในบางครั้ง แต่ก็ได้มีการเตือนถึงการป้องกันและความปลอดภัยของนครไว้ด้วย ไม่ว่าในแง่ของกายภาพเมืองและความสามารถของราชา ข้อระวังอันนี้สะท้อนให้เห็นถึงคำพูดของพระรามต่อพิเภกที่ว่าเพราะความรุ่งเรืองของลงกา "ปัจจามิตรจึงคิดนั้นทา"¹⁷⁷ เพราะจากอดีตลงกาถูกโจมตีจากกองทัพท้าวจักรวรรค์ และแม่แตกกองทัพของพระรามเอง

¹⁷⁶ เชนรก 11219

¹⁷⁷ รก 10138

เป็นที่น่าสังเกตว่ารามเกียรติ์กล่าวถึงชนชั้นล่างไว้น้อยมาก แม้จะได้พยายามกล่าวถึงความสุขของชนชั้นล่างบ้างก็ตาม เช่น การเน้นขวัญและการบำรุงเลี้ยงดูไพร่พลแม้จะปรากฏค่อนข้างมากเมื่อเทียบกับงานวรรณคดีชั้นสูงเล่มอื่น ๆ โดยทั่วไป แต่ก็ยังน้อยเมื่อเทียบกับความสุขของระดับผู้ปกครองประเทศในงานพระราชนิพนธ์รามเกียรติ์

ตารางที่ 7

การหาวิธีการเพื่อบรรลุไปสู่ความต้องการ

รายการ	ความถี่ของคำหรือความหรืออนุภาค	
	(ครั้ง)	(%)
การใช้คาถาอาคม	319	32.32
การใช้อุบาย การหลอกล่อ	173	17.53
การพูดจาหวานหวานล่อม	158	16.01
การหาหรือตั้ง เห็นควย-ไม่เห็นควย	146 (100+46)	14.79
การเย้ยหยันถากถาง	88	8.92
การใช้เหตุผลอธิบาย (แก้ปัญห)	49	4.96
การเรียนรู้ใน-นอกระบบ	23 (10+13)	2.33
การแสดงสิทธิ์โดยการร้องเรียน-ร้องขอ	20	2.03
การจารกรรมและลอบทำร้าย	11	1.11
รวม	987	100.00

วิธีการที่จะนำไปสู่ความสำเร็จหรือเป้าหมายมีหลายวิธีการในสังคมารามเกียรติ์ วิธีการที่นิยมมากที่สุดคือการใช้คาถาอาคมและฤทธาภาพถึง 32.32 % ทั้งนี้อาจเป็นเพราะการใช้อิทธิฤทธิ์เป็นเรื่องง่ายสะดวกและรวดเร็วในการไปสู่เป้าหมายตามสายตานิยมไสยศาสตร์โดยเฉพาะราชาที่เป็นเทวภาพที่มีอำนาจเทวฤทธิ์โดยกำเนิด การใช้คาถาอาคมอาจเป็นมุขลับในการใช้เหตุผลเมื่อปราศจากเหตุผลมาอธิบาย

การใช้ขุบายและการหลอกล้อมีความถี่รองลงมาในบรรดาวิธีการทั้งหมด กล่าวคือ 17.53 % การใช้ขุบายอาจทำให้ไขว้เขวว่าเป็นการใช้เหตุผลหรือควรมีความสัมพันธ์กับปัญญาและเหตุผล แต่ในความเป็นจริงขุบายส่วนใหญ่กลับถูกกำหนดโดยมาตรฐานที่กำหนดไว้แล้วตามตำราโหราศาสตร์และไสยพิธีเช่น การทำลายพืชชุกหมอก โหมกศักดิ์ต้องทำให้เกิดกลิ่นเหม็นจนกุมภกรรณทนไม่ได้ หนุมาณและองคตจึงรับแผนนี้ไปปฏิบัติ การใช้ขุบายในบางส่วนจึงเป็นสูตรสำเร็จตามตำราที่มีไว้ แม้บางส่วนอาจจะเป็นขุบายที่เกิดจากปัญญาและเหตุผล แต่ก็ถูกนำไปปฏิบัติโดยอาศัยอิทธิฤทธิ์ในการบรรลุไปสู่ความสำเร็จของขุบาย แต่กระนั้นรามเกียรติ์ก็ได้เน้นให้เห็นถึงประโยชน์ของการใช้เล่ห์กลของขุบายโดยเฉพาะสำหรับนักรบ ไม่ว่าในยุทธศาสตร์ของการสงคราม และรวมถึงการจารกรรมและลอบก่อการร้ายดังจะกล่าวต่อไป

การใช้วาทจาหวานเพื่อหวานล่อมจนถึงระดับเพื่อการประจบประแจงไปสู่ความสำเร็จหรือเป้าหมายที่วางไว้นั้นมีจำนวนถึง 16.01 % ของวิธีการทั้งหมด ดังคำกลอนที่อ้างเสมอว่า "จึงคิดประดิษฐ์แต่คำหวาน"¹⁷⁸ พฤติกรรมดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึง การวางตัวของบุคคลในสังคมระหว่างการวางท่าเมื่อพบปะผู้น้อย (เป็นการข่มในตัว) และการสอพลอเมื่อรู้ว่าเป็นรองกว่า

การปรึกษาหารือ เป็นวิธีการหนึ่งที่ใช้กันถึง 14.79 % แต่เป็นการใช้เหตุผลเพียง 4.96 % ดังได้กล่าวในตารางก่อนหน้านี้ จึงไม่ใช่ทั้งหมดที่เป็นเรื่องของการถกปัญหาอย่างมีเหตุผล เพราะส่วนใหญ่ของการหารือนั้นเป็นไปชนิดปรึกษาเชิงโหราศาสตร์ เช่น ตัวอย่างพิเภก และถ้าไม่ใช่ก็มักเป็นการหารือของผู้มีอำนาจกับผู้ใต้บังคับบัญชา ซึ่งอำนาจมีส่วนสะกดกันการแสดงออกของผู้ใต้บังคับบัญชาในการให้เหตุผล จึงมักปรากฏในแบบว่าตามกัน จะเห็นได้ว่าผลที่ออกมาในเชิงเห็นด้วยสูงถึง 100 ครั้ง ในขณะที่ไม่เห็นด้วยมีเพียง 46 ครั้ง ทั้งเป็นการไม่เห็นด้วยในเชิงประนีประนอม

เป้าหมายในรามเกียรติ์อาจสำเร็จลงได้ด้วยวิธีการหนึ่งคือการ เยาะเย้ย
 ดากดางศัตรู การเยาะเย้ยไม่ใช่เรื่องไม่สำคัญ และออกจะเป็นเรื่องคู่กับการรณรงค์
 สงคราม เพราะมีการอ้างถึงการเยาะเย้ย 8.92 % ดังคำกลอนที่ว่า

"ขอให้วานรทั้งนั้น

พากันไปเยาะอสุรี"

ซึ่งสะท้อนให้เห็นกลศึกในยุคครั้งกระนั้นว่า การเยาะเย้ยเพื่อให้ศัตรูเกิดความโกรธ
 จนเกิดภาวะหลงทางหรือเกิดภาวะโมหันธ์จนทำให้การตัดสินใจเกิดจากอารมณ์
 ไม่ใช่เหตุผล ยิ่งเป็นสังคมที่มุ่งมั่นต่อการไถ่ชัยชนะ การดากดางจึงมักทำให้ฝ่ายตรง
 ข้ามถล่ำตัวจนเกิดความพ่ายแพ้ในการสงคราม ในขณะที่เดียวกันก็สะท้อนให้เห็นถึง
 ลักษณะการ ข่ม (ดากดาง) ผู้อื่นในขณะที่ยกย่องตนเอง (Egotism)

การเรียนรู้เป็นวิธีการหนึ่งที่จะไปสู่ความสำเร็จ แต่การเรียนรู้เป็นหน
 ทางที่ยาวนานไม่ได้ให้ผลเห็นทันตาในการใช้วิธีการนี้ ยิ่งกว่านั้นผู้มีฐานะในราชสกุล
 เท่านั้นที่สามารถจะเรียนได้ จึงปรากฏวิธีการนี้ไม่มากนักเพียง 2.33 % อย่าวไร
 ก็ตามการเรียนรู้ดังกล่าวถึงการ เรียนรู้ในระบบซึ่งหมายถึงเป็นการ เรียนรู้จากสำนัก
 ฤๅเพียง 10 ครั้ง ที่เหลือ 13 ครั้ง เป็นการ เรียนรู้ที่ไม่ใช่สำนักศึกษาแต่เป็นการ
 เรียนรู้จากผู้มีประสบการณ์สูงกว่าโดยเฉพาะจากคำสั่งสอนของผู้เป็นพ่อและแม่ ซึ่ง
 เป็นผู้ใกล้ชิดหลังจากสำเร็จการศึกษาจากสำนักฤๅแล้ว

ในทัศนคติของรามเกียรติ์การทำความดีความชอบก่อให้เกิดสิทธิบางประการ
 จากผลของการกระทำดังกล่าว โดยให้คุณประโยชน์ปรากฏในรูปของการร้องเรียนหรือ
 ร้องขอหลังจากที่ได้ปฏิบัติความดีความชอบในระดับที่น่าพอใจ เช่นการ ขอวาจาสิทธิ์ของ
 ท้าวมาลีวงศ์พรหม หรือการบำเพ็ญตบะเพื่อขอพรต่อเทพเจ้าของเหล่ายักษ์ รวมถึงการ
 ทักทวนของหนุมานในการพิจารณาความดีความชอบเมื่อเสร็จศึกลงกาเป็นต้น ตัวอย่าง
 ของการใช้สิทธิในการร้องขอต่อเทพเจ้าเช่น

"บัดนี้ จะขอทหาร

กับพรอย่าให้ใครต่อได้"

ในรามเกียรติ์มีการ เปิดโอกาสให้มีการร้องเรียนและร้องขอต่อผู้ปกครอง ทั้งในสวรรค์และโลก 2.03 % ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความใจกว้างของผู้ปกครองต่อ สังคมในระดับหนึ่งแม้จะไม่มากต่อการรับฟังความรู้สึกของผู้ที่ต่ำกว่า

ยุทธวิธีหนึ่งในการ สงครามของรามเกียรติ์คือการ เข้าไปจารกรรมและลอบ ก่อการร้าย เช่น การวางเพลิงของหนุมานต่อลงกา เมื่อคราวหนุมานไปถวายแหวนให้ สีดาถึงแม้การจารกรรมและการลอบทำลายจะไม่มากเพราะมีเพียง 1.11 % แต่ก็ กล่าวได้ว่า ความสำเร็จของสงครามตามรูปแบบเกิดจาก การวางแผนจารกรรมและ ก่อการร้ายก่อนทั้งสิ้น เช่น การเผด็จศึกลงกาของพระรามก็เพราะหนุมานลอบไปลัก ดวงใจทศกัณฐ์เอามาได้ อย่างไรก็ตามความเชี่ยวชาญในการสงครามและการลอบ ทำลายดังกล่าวนั้น จำเป็นต้องมีเล่ห์กลหลอกล่อศัตรู เป็นฐานสำคัญ ดังจะเห็นจากตัวอย่าง นิลพัทเยาะเย้ยท้าวไวตาลว่า

"ดูเห็นโยโลโงเง่า

จะรู้เท่ากลศึกก็หาไม่"¹⁷⁹

ตารางที่ 8

ความขัดแย้ง

รายการ	ความถี่ของคำหรือความหรืออนุภาค	
	(ครั้ง)	(%)
การยอมรับผิดและไม่ยอมรับผิด	56 (45+11)	11.02
การเอาชนะเพื่อความสำเร็จ	166	32.68
การตั้งตัวเป็นศัตรู	286	56.30
รวม	508	100.00

จากตารางพบว่า ความขัดแย้งในรามเกียรติ์มี 3 ระดับ เริ่มตั้งแต่ถกเถียงกันธรรมดาด้วยการสารภาพผิด, ความขัดแย้งเพื่อเอาชนะ, จนถึงความขัดแย้งที่กลายเป็นศัตรู จากลำดับของจำนวนร้อยละของความถี่ในตารางจะพบว่า ความเข้มข้นทางความขัดแย้งมีลักษณะรุนแรงได้ง่ายจนอาจกล่าวได้ว่าโอกาสที่จะไม่ลงรอยกันมีสูง ทั้งนี้ อาจเนื่องจากอารมณ์โกรธและจังหวะของอารมณ์ที่ผันแปรได้ง่ายตามตารางที่ 1 ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น

สำหรับในกรณีของความขัดแย้งในเรื่องของความผิดนั้น การยอมรับผิดไม่ใช่เหตุผลสำหรับการลดหย่อนโทษได้ เพราะสังคมรามเกียรติ์มีความเชื่อว่ากรรมนั้นย่อมได้รับผลกรรมเสมอ การสารภาพผิดเพียงช่วยได้บาปในภพต่อไป แต่ไม่ใช่ในปัจจุบัน เช่น การยอมรับผิดที่ได้ล่วงเกินพระรามภายหลังเมื่อทราบว่า เป็นพระนารายณ์ถึงแม่จะต้องตายตามกรรม แต่ก็มักได้กลับคืนสวรรค์คงกรณีการคืนสภาพเป็นเทพบุตรพาลีภายหลังที่พาลีตายด้วยมือของพระราม ปัญหาในเรื่องการยอมรับความผิดมีกล่าวอ้าง 11.02 % แต่การยอมรับผิดอย่างกล้าหาญมี 45 ครั้ง และไม่คิดว่าเป็นความผิดที่ตนกระทำขึ้น 11 ครั้ง เป็นไปได้ว่าคนไทยพร้อมที่จะให้อภัยต่อบุคคลที่ถ่อมตนและยอมรับความผิดพลาตของตน ในขณะที่ไม่เห็นด้วยกับความผิดอื่น และถ้าคงยังคืออื่น โอกาสที่จะให้อภัยก็มีน้อยลง และอาจแทนที่ด้วยการชมหรือเอาชนะถ้าหากว่ามีความสัมพันธ์ที่ไม่ได้เป็นมิตรมากขึ้น ซึ่งอาจเห็นได้จากการ สงครามที่ทุกครั้งที่ได้รับชัยชนะอันเป็นองค์ประกอบสำคัญที่สุดของความสำเร็จ (Achievement) จะได้รับการยกย่อง จนทำให้ความสำเร็จในงานและชีวิตวัดกันที่ได้ชัยชนะจากการต่อสู้ถึง 32.68 %

การนิยมในชัยชนะในบางส่วนอาจเป็นข้อดีเนื่องจากแสดงถึงความสำเร็จ แต่การนิยมชัยชนะจนเกินขอบเขต ทำให้เป็นการเพาะศัตรูโดยไม่จำเป็น แต่ในรามเกียรติ์กลับไม่เห็นข้อเสียหายในการสร้างศัตรูและเห็นว่าศัตรูเป็นสิ่งจำเป็นในแง่ที่ว่า เป็นยากำลัง การมีศัตรูจึงไม่ใช่เรื่องเลวร้ายเพราะมีการกล่าวถึง 56.30 % เพราะศัตรูทำให้เกิดผลงานหรือความสำเร็จได้ถ้าหากได้รับชัยชนะ ความขัดแย้งในสังคมจึง

เป็นเรื่องที่พบเห็นกันได้โดยทั่วไป

ตารางที่ 9
ระดับการทำหายในอำนาจ

รายการ	ความถี่ของคำหรือความถี่อนุภาค		
	(ครั้ง)	(%)	
ความจริงรักภักดี	84	5.99	14.76
การยอมรับในอำนาจ	265	18.90	46.57
ความสำนึกในบุญคุณและกตัญญู	220	15.69	38.66
ไพร่ สาธารณ	390	27.82	
โอหัง	273	19.47	61.63
ทะเยอทะยานอยากเป็นใหญ่	74	5.28	16.70
การทำหายในอำนาจ	62	4.42	14.00
การปฏิเสธในอำนาจ	34	2.43	7.67
รวม	1402	100.00	

จากตารางแสดงให้เห็นถึงระดับของการทำหายในอำนาจโดยเริ่มตั้งแต่ความภักดีเป็นความผูกพันในอำนาจของผู้ที่อยู่เหนือกว่าต่อผู้ที่ต่ำกว่า โดยมีลักษณะการรับใช้และແຫ່ແຫ່ແຫ່ແຫ່ ในรามเกียรติ์ใช้คำภักดีตรง ๆ 5.99 % ซึ่งเป็นการยอมรับในอำนาจอย่างสูงสุดตั้งที่ว่า

"แม่นไม่จงรักภักดี จึงมล้างชีวีให้มรณา"¹⁸⁰

¹⁸⁰ สุกรีพิภักดิ์ต่อพระรามคราวพิเภกมาขอเป็นข้าบาท ตุกรก 04137

ลำดับของความเข้มข้นรองลงคือการยอมรับในอำนาจ เป็นการยอมรับว่า
 ผู้หนึ่งมีอำนาจเหนือกว่า แต่มิได้มีลักษณะรับใช้หรือแทนผู้มีอำนาจอยู่ตลอดเวลา
 อย่างความภักดี การยอมรับในอำนาจมีการกล่าวอ้าง 18.90 % ตัวอย่างเช่นสภายุ
 ยอมรับในอำนาจของพระรามดังที่ว่า

"นานแล้วมิได้ไปเยี่ยมบาท

พระนารายณ์ชिरราชเรืองศรี

...

ถึงสามภพจบแดนไตร

กู่จะเกรงผู้ใดอย่าฟังคิด

กลัวแต่พระสยมภูวนาถ

พระนารายณ์ชिरราชจักริศ"¹⁸¹

การยอมรับในอำนาจโดยทั่วไปจะเป็นการกล่าวถึงการยอมรับอำนาจในหมู่
 พระราชวงศ์, ข้าราชการชั้นสูง, และความพยายามครองอำนาจต่างเมือง ลักษณะ
 ของการยอมรับในอำนาจมีขอบเขตถึงกรุปปากเนื้อปากตัว หรือที่เรียกว่าชำระบาท
 ดังที่ว่า

"ตัวข้าทั้งนี้ก็ปรีดา

จะได้ฟังพาทาหาสืบไป"¹⁸²

นอกจากนั้นหมายถึงการนอบน้อม, การอาสารับใช้, ความรักในวงศ์ศาคณา
 ญาติ, และการให้ราชาธิราชจากเมืองแม่เข้าเหยียบเมือง เป็นต้น

ความสำนึกในบุญคุณและกตัญญูถูกอ้างขึ้นบ่อยถึง 15.69 % โดยเฉพาะผู้ที่
 เป็นฝ่ายรับความเมตตาและความช่วยเหลือ ยิ่งความเมตตาและความช่วยเหลือเป็น
 ผู้อยู่ในฝ่ายหรือพวกเดียวกันแล้ว ผู้น้อยจะถือว่าเป็นเกียรติยศที่ได้รับความเมตตา
 จากผู้ใหญ่อันไม่ใช่ของเสียหายอะไร และยินดีที่ได้รับความเมตตาและความช่วยเหลือ
 ความสัมพันธ์ดังกล่าวทำให้ผู้น้อยต้องสำนึกถึงบุญคุณและกตัญญูที่จะต้องตอบแทนในรูป
 แบบของความผูกพันในอำนาจอันส่งผลถึงความ เป็นสังคมอุปถัมภ์

¹⁸¹ รก 03205 และ 03209

¹⁹² รก 11046

โดยปกติผู้อยู่ในชนชั้นและเข้าพันธูที่สูงกว่ามักมีการเหยียดผู้อยู่ในชนชั้น และเข้าพันธูที่ต่ำกว่าว่าเป็นไพร่ทาสและสาธารณถึง 27.82 % นับว่ามีปริมาณมากที่สุดเมื่อเทียบกับการทำทาสอื่น ๆ นั้นแสดงให้เห็นว่าการดูถูกและดูแคลน เป็นเรื่องง่ายในสังคม โดยเฉพาะเมื่อนั้นจะมีความเห็นเพียงไม่ตรงกับตนเช่น การประณามความหยาบช่าสาธารณต่อพวกยักษ์เพราะเห็นว่าพวกนี้ไม่ยอมรับอำนาจจาก สวรรค์

ตัวแปรถัดจากนี้ไปเป็นความสัมพันธ์ในเชิงลบมากขึ้น เช่น โอห่ง เป็นการแสดงท่าทีที่เป็นปฏิปักษ์ ในรามเกียรติ์การแสดงความโอห่งมักแสดงออกทางวาจา โดยเฉพาะระหว่างผู้ที่เป็นศัตรูกัน เช่น

"เหมเหมอายุชาติเคียรฉาน อห่งการเจรจาทายาใหญ่"¹⁸³

การเจรจาโอห่งมีจำนวนถึง 19.47 % เป็นการแสดงการทำทาสที่เริ่มต้น ด้วยวาจา และเมื่อมีระดับความเข้มข้นมากขึ้นจะเกิดความคึกคะนองทะยานอยากเป็นใหญ่ และอาจแสดงออกซึ่งพฤติกรรมดังกล่าว ในรามเกียรติ์ปรากฏความคิดและพฤติกรรมเช่นนี้ 5.28 % ดังกรณีสุรพรหมขอพรจากพระอิศวรว่า

"ปรารถนาจะใคร่เป็นใหญ่ แก่เทพไททุกราช"¹⁸⁴

และอาจรุนแรงมากขึ้นจนถึงขั้นการทำทาสอำนาจ ซึ่งมีจำนวน 4.42 % ปัญหาในรามเกียรติ์ไม่ได้อยู่ที่การเรียกร้องให้ชนชั้นล่างยอมรับในอำนาจ หากอยู่ที่จะ สะกัด การทำทาสอำนาจ (กบฏ) ได้อย่างไร ดังกรณีทรมานทำทาสอำนาจสวรรค์¹⁸⁵

¹⁸³ ทศกัณฐ์ทวาดศดาบุตราวลัคนางลีคาตุรก 03206

¹⁸⁴ รก 01031

¹⁸⁵ เช่นร้องทำเทพประจำป่าหิมวันไนรก 02222 ว่า

"แล้วร้องว่าเหยยเหว ใครมีสักตามาสู้กัน"

และร้องทำพระอิศวร ไนรก 02225 ว่า

"เป็นใหญ่อยู่ในทิศ มาลองฤทธิ์ด้วยเราผู้ศักดิ์"

จึงถูกพระอิศวรสาบให้รับโทษอย่างหนักว่า

"ให้มึงสิ้นชีพชีวิ

แล้วจงไปเอากำเนค

ซึ่งมั่งกรกัณฐ์ฤทธิรอน

ด้วยฤทธิ์พระยาพานร (พาลี)

บังเกิดเป็นบุตรพระยาชร

ให้ตายด้วยศรพระจักรา"¹⁸⁶

ส่วนความเข้มข้นของลำดับการทำทายอำนาจสุดท้ายคือการ การไม่ยอมรับ
ในอำนาจเดิม แล้วอาจตั้งตนขึ้นดำรงตำแหน่งในฐานะผู้มีอำนาจใหม่ตั้งกรณีทศพินไม่
ยอมรับพิเภกกว่าเป็นบิดาและผู้ปกครองลงกาอีกต่อไป เมื่อทราบว่าแท้จริงตนเป็นโอรส
ทศกัณฐ์

"ไปอยู่ด้วยพันธมิตรพระบิดา

จึงจะกลับมาราฐรอน

กว่าจะใหญ่กล้าขึ้นก่อน

ต่อกรพิเภกกัณฐ์"¹⁸⁷

การปฏิเสศในอำนาจของทศพินเป็นความตั้งใจที่จะกำจัดราชาองค์เดิม
พร้อมทั้งตั้งตนเองขึ้นเป็นราชาใหม่ในทันที > โดยทั่วไปการทำรัฐประหารเป็นเรื่อง
สำคัญแต่ก็ไม่อาจเปิดโอกาสให้บ่อยจึงปรากฏเพียง 2.43 % ของระดัับการทำทาย

ศูนย์วิทยทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

186 รก 02226

187 รก 08362

ตารางที่ 10
รางวัลกับการลงโทษ

รายการ	ความถี่ของคำหรือความหรืออนุภาค		
	(ครั้ง)	(%)	
การทำลายและการสิ้นสุดของชีวิต	772	72.62	94.38
การสาปแช่งและลงโทษด้วยการ ทรมานแต่ไม่ถึงตาย	46 (25+21)	4.33	5.62
การให้พร	163	15.33	66.53
การยกย่องสรรเสริญ	61	5.74	24.87
การให้รางวัล	21	1.98	8.56
รวม	1063	100.00	

ในสงครามรามเกียรติ์การลงโทษที่เห็นได้ค่อนข้างชัดมี 2 ประเภท คือ การทำลายให้สิ้นสุดลงไป และการสาปแช่งหรือลงโทษแต่ไม่ถึงสิ้นสุดชีวิต การลงโทษด้วยวิธีการแรกเป็นการลงโทษขั้นวิกฤติคือการทำให้ชีวิตสิ้นสุดลง นำพิจารณาที่ว่าวิธีการเช่นนี้ใช้มากถึง 72.62 % ของการให้รางวัลและการลงโทษและเป็น 94.38 % ของการลงโทษแสดงให้เห็นว่าการอ้างถึงการสิ้นสุดของชีวิตถูกนำมาใช้เกินปกติ อาจเป็นไปได้ที่สภาพสงครามทำให้ต้องใช้อาญาสิทธิ์ที่เด็ดขาด รวมทั้งการเข่นฆ่าฝ่ายตรงข้ามเมื่อมีโอกาสและความตายโดยอายุขัย (ประเด็นตายด้วยอายุมีไม่กี่กรณี) การกล่าวอ้างถึงชีวิตที่จบสิ้นลง อาจเป็นการจบชีวิตจริง ๆ หรือเป็นการอ้างถึงความตาย แต่อย่างไรก็ตามทั้งสองกรณีชี้ถึงสำนึกในเรื่องชีวิตและความตายค่อนข้างมาก ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากสภาพสังคมในรัชกาลที่ 1 และก่อนหน้านั้นมีผู้คนสิ้นสุดชีวิตเนื่องจากการศึกสงครามมาก ในทางกลับกันการสร้างความชื่นซาในเรื่องความตายและการปลดอบขวัญในภพหน้า อาจทำให้ราชาสามารถระดมกำลังทัพและปลุกความห้าวหาญของไพร่พลเข้าสู่รบโดยไม่คำนึงถึงชีวิตก็อาจเป็นไปได้ ทัศนคติของชีวิตในรามเกียรติ์

อาจสะท้อนอีกมุมหนึ่งถึงความกลัวตาย และความต้องการมีชีวิตที่ยืนยาว โดยมีการกล่าวถึงการถอดดวงใจในกรณีของไบรภาพและทศกัณฐ์ (ในฉบับวาลมิกิไม่ปรากฏคำนี้) ทศกัณฐ์คือชีวิตในคำนี้ถึงถึงความตาย ปรากฏชัดในการรำพึงของท้าวลัสเตียนที่ว่า "คิดถึงความตายเป็นเบื้องหน้า"¹⁸⁸ การกลัวสละชีวิตในสงครามถูกสร้างเป็นมายาในรามเกียรติ์ให้ยอมรับว่าความตายจะไปสู่ชีวิตที่ดีกว่าในสวรรค์หรือภพต่อไป ความสุขซึ่งเป็นเป้าหมายสำคัญของมนุษย์จะได้รับการตอบสนองหลังจากการสิ้นชีวิตแล้ว/ พระพรตเมื่อจะสังหารท้าวจักรวรรค์ได้สอนท้าวจักรวรรค์ก่อนสิ้นชีวิตว่า

"อย่าคิดอาลัยในชีวิต

จงตั้งจิตให้มั่นดีกว่า

หมายเอาสมบัติเมืองฟ้า

เป็นมหาอาณาจักร"¹⁸⁹

นอกจากนั้นมีการลงโทษในรามเกียรติ์ไม่ว่าในภาคสวรรค์และมนุษย์ แต่ไม่ถึงชีวิต 4.33 % ของทั้งหมดหรือ 5.62 % ของการลงโทษ อาจกล่าวได้ว่าการลงโทษวิธีการนี้น้อยมากเมื่อเทียบกับการกล่าวอ้างถึงความตาย การลงโทษแบบนี้ในรามเกียรติ์อาจพบได้ 2 แบบคือ การสาปแช่งปรากฏ 25 ครั้ง (มีหลายครั้งที่มีการสาปแช่งแต่ไม่ได้กล่าวว่าสาปให้เป็นอะไรไว้) และการทรมานตามผลกรรม 21 ครั้ง เช่นกรณีพระอิศวรสาปปักหลังเพราะลอบมีชู้กับนางเกสรมาลาให้รับโทษทรมานด้วยการเป็นยักษ์เฝ้าสะพานตาจนกว่าจะให้ทหารพระรามลูบกายเสียก่อน¹⁹⁰

ในด้านกาให้รางวัลเมื่อเทียบกับการลงโทษแล้วมีจำนวนน้อยกว่ามาก การให้รางวัลอาจแบ่งได้เป็น 3 ประเภทคือ การให้พร, การสรรเสริญ, และการให้รางวัลอย่างแท้จริงในความหมายปัจจุบัน (เช่นให้วัตถุหรือให้ตำแหน่ง)

¹⁸⁸ รก 01183

¹⁸⁹ รก 10096

¹⁹⁰ ุรายละเอียดใน 03062

การให้พร เป็นการให้รางวัลด้วยวาจา เพื่อแสดงความปรารถนาดี ในรามเกียรติ์ปรากฏการให้พร 15.33 % ของทั้งหมดหรือ 66.53 % ของการให้รางวัล แสดงว่าการให้รางวัลด้วยวิธีการนี้เป็นที่นิยมกว่าวิธีการอื่น ๆ การให้พรในหมู่มนุษย์กันส่วนใหญ่เป็นการแสดงความปรารถนาเมื่อผู้ให้พรมีความพอใจ มีบางครั้งที่มีการให้พรในหมู่มนุษย์ก่อให้เกิดพันธะในสิทธิและอำนาจ เช่น การประทานพร ของท้าวทศรถต่อนางไถยเกษีคราวนางเอาแขนสอดต่างเพลามาเมื่อรบกับพญาคันคัง แต่สำหรับในสวรรค์แล้ว การประทานพรมักจะก่อให้เกิดสิทธิและอำนาจเสมอ ปรากฏการณ์การขอพรจากยูติว่าว่า เช่นตอพระอิศวร หรือพระพรหม จึงเป็นเรื่องที่พบเห็นได้ง่าย ผลของการประทานพรอย่างไม่ไตร่ตรองมักก่อให้เกิดการกำเริบเมื่อผู้รับอยู่ในฝ่ายอธรรม เพราะพระเป็นเจ้าอานัติของความเป็นอกิลิทธิอย่างหนึ่ง เช่น การมีนิวเพชรของนนทุกที่ทำให้ใคร ๆ ตายได้ (การให้พรเป็นลักษณะตรงกันข้ามกับการสาปแช่งจึงมีผลในทางปฏิบัติ)

การให้รางวัลโดยวาจาอีกแบบหนึ่งคือการยกย่องสรรเสริญผลของการยกย่องสรรเสริญทำให้เกิดความภูมิใจต่อผู้ได้รับ และไม่เกิดพันธะต่อมาในการได้รับอานัติของความเป็นอกิลิทธิซึ่งเป็นการให้พร แต่การให้รางวัลเช่นนี้ก็ยังคงน้อยกว่าการให้พร เพราะมีการกล่าวเพียง 5.74 % ของทั้งหมดหรือ 24.87 % ของการให้รางวัล ในรามเกียรติ์การสรรเสริญถูกนำมาใช้บ่อยในกรณีของการได้รับชัยชนะหรือประสบความสำเร็จจากการทำสงครามโดยเฉพาะการสรรเสริญจากหมู่เทวดาเมื่อพระรามปราบอสูรได้สำเร็จ

ส่วนวิธีการสุดท้ายเป็นการให้รางวัลเพื่อสนองกับธรรมชาติของมนุษย์ใน ความอยากมี เช่นการพระราชทานเครื่องประดับ, ทรัพย์สิน, และตำแหน่งเป็นบำเหน็จแก่ผู้มีความชอบ น่าสังเกตว่า การให้รางวัลกลับถูกกล่าวอ้างน้อยเพียง 1.98 % ของทั้งหมดหรือ 8.56 % ของวิธีการให้รางวัล ซึ่งอาจแสดงให้เห็นว่าการให้รางวัลด้วยวิธีการนี้ก่อให้เกิดคึดหยาและการเปรียบเทียบรางวัล และอาจเป็นไปได้ที่วาทะสงครามครั้งรัชกาลที่ 1 และก่อนหน้านั้น ทำให้ทรัพยากรมีอยู่อย่างจำกัดไม่เปิดโอกาสให้มีการมอบรางวัลดังกล่าวได้

ตารางที่ 11

สังสารวัฏ

รายการ	ความถี่ของคำหรือความหรืออนุภาค	
	(ครั้ง)	(%)
บุญกรรม	77	68.14
พรหมลิขิต	36	31.86
รวม	113	100.00

ในรามเกียรติ์นักบวชส่วนใหญ่อยู่กับธรรมชาติ ทำให้ธรรมชาติควบคู่กับศาสนา โดยความเข้าใจในธรรมชาติของนักบวชถูกถ่ายทอดมาเป็นเรื่องของศาสนาในรูปกฎของธรรมชาติที่เรียกว่าสังสารวัฏ อันเป็นความเชื่อพื้นฐานของสังคมไทยในเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด แนวความคิดในเรื่องสังสารวัฏชัดในคำสอนของทศกัณฐ์ก่อนสิ้นพระชนม์ว่า

"ทั้งนี้เพื่อผลกรรม

นำให้ถึงพรหมลิขิต"¹⁹¹

แนวความคิดดังกล่าวแบ่งผลที่ปรากฏของสังสารวัฏเป็นสองส่วนคือ ส่วนแรกได้แก่บุญกรรมในอดีตที่ส่งผลถึงปัจจุบัน ซึ่งปรากฏ 68.14 % ดังที่ว่า

"ทั้งนี้เป็นต้นด้วยผลกรรม

นำให้สิ้นชีพสังขาร"¹⁹²

ความเชื่อในเรื่องบุญกรรมหรืออดีตชาติมีปรากฏมากกว่าพรหมลิขิตซึ่งมี 31.80%

ทั้งนี้เพราะพรหมลิขิตเป็นความเชื่อในเรื่องภาพหน้าหรืออนาคต ซึ่งมีรากฐานจากความเชื่อในเรื่องบุญกรรม บุญกรรมและพรหมลิขิตจึงเป็นเรื่องของการเวียนว่ายตายเกิดที่ไม่รู้จบสิ้น และทำให้กรรม (การกระทำ) กลายเป็นตัวกำหนดชีวิตในมนุษย์โลกจนกล่าวได้ว่ากรรมเป็นเครื่องชี้ถึงชะตาชีวิต (Predestination) เพราะกรรมแต่ละครั้ง

¹⁹¹ รก 08039

¹⁹² คำรำพันของท้าวจักรวรรค์ก่อนตายในรก 10095

ที่เกิดขึ้นอยู่ในสายตาของเทพเจ้าและสวรรค์ ซึ่งอาจนับค่าความดีหรือความชั่วให้ เช่น การประทานพรหรือการสาปแช่ง คัง เช่นกรณีให้หน้ทุกมารับกรรมที่ได้กระทำโดย จุติเป็นทพพาในอีกภพหนึ่งซึ่งจะต้องตายด้วยทพพิบุตรของตน หรือการประทานรางวัล เมื่อได้กระทำความดี เช่น การประทานวาจาสิทธิ์เพื่อให้เป็นหลักของความยุติธรรมแก่ มาลีวัคคพรหมให้เป็นมาลีวัราชโดยพระอิศวร

ตารางที่ 11

ความสัมพันธ์ระหว่างชายและหญิง

รายการ	ความถี่ของคำหรือความหรืออนุภาค	
	(ครั้ง)	(%)
การสมสู่	65	35.71
คานิยมในการมีบุตรและการอ้างถึงบุตร	51	28.02
บารมีกับการหอมล้อมด้วยสตรี	35	19.23
การเมืองเรื่องเพศ	31	17.03
รวม	182	100.00

จากตารางจะพบว่ามี การเน้นในเรื่องสตรีกับเพศสัมพันธ์ มีตัวแปรในเรื่อง บุตรในอันดับที่ 2 ซึ่งทำให้ออนคล้ายเรื่องเพศสัมพันธ์แต่อย่างเดียวกันคำนึงถึงครอบครัวบ้างโดยเฉพาะผู้หญิง การสมสู่ในรามเกียรติ์สะท้อนให้เห็นถึงความเป็นสังคม กามารมณ์โดยเฉพาะชนชั้นสูง (ถึงกันมีการตราพระราชกำหนดใหม่ในเรื่องฐสาวต่อภรรยา ของชายที่ไปราชการ) โดยมีการย้าบิทธิศจรรย หรือ การร่วมเพศสูงถึง 35.71 % 35.71 % ความสัมพันธ์ทางเพศจึงเป็นไปอย่างง่ายดาย การมีสตรีหอมล้อมกลายเป็นบารมีอย่างหนึ่งซึ่งกล่าวถึง 19.23 % ปัญหาการมีเด็กจึงเป็นเรื่องที่อาจเกิดขึ้นได้เสมอ และไม่ใช่ว่าเรื่องเสียหายเช่น เบญกาย และสุพรรณมัจฉาท้องกับศัตรูใน ในขณะที่อยู่ในลงกาก็ไม่เห็นทศกัณฐ์ลงโทษอะไร¹⁹³ การมีบุตรกลับกลายเป็นเรื่อง

¹⁹³ ทั้งสองนางทองเมื่อเริ่มต้นของสงครามก่อนการจอบนเสด็จ การรบใช้เวลาตลอดการเดินคองอย่างน้อยก็เกือบ 10 ปี ซึ่งทศกัณฐ์ก็มีชีวิตอยู่

จำเป็น เพราะเป็นภาพพจน์ที่สืบเนื่องและเป็นทายาทของผู้ที่เป็นพ่อ ในขณะที่เป็นความ
รับผิดชอบของแม่อิงที่ว่า

"ธรรมศาสตร์ทั้งไตรจักร มีอาจตัดความรักลูกได้"¹⁹⁴

โดยการเข้าถึงค่านิยมของการมีบุตรถึง 28.02 % นำสังเกตว่าแท้จริงสังคมไทยไม่ได้
ต่างกับสังคมจีนในแง่ที่ว่ามีความนิยมต่อการมีบุตรชายสูงกว่าการมีบุตรหญิง ตัวละครใน
รวมเกียรติส่วนใหญ่ล้วนมีบุตรชาย หรือกล่าวถึงแต่บุตรชายเกือบทั้งสิ้น (ตัวละครเอก
ที่มีบุตรหญิงมีแค่ลัดเตียนกับทศกัณฐ์ซึ่งก็จำนวนน้อย) ค่านิยมดังกล่าว สะท้อนได้จากคำ
รำพันนางสีดาที่ว่า

"ครั้นเจ้าคลอดมาเป็นชาย คอยคล้ายทุกข์ทนหม่นไหม้"¹⁹⁵

ความสัมพันธ์ระหว่างชายหญิงนั้นยังอาจถูกนำไปใช้การเมืองได้ (Sexual Politics)
เพราะมีการอ้างถึง 17.03 % ทั้งนี้ไม่รวมถึงบทเกี่ยวพราสาทซึ่งเกิดขึ้นบ่อยครั้งโดย
เฉพาะจากตำรายราของเหล่าเทวดา และนางฟ้าขณะแสดงความยินดีต่อชัยชนะของ
พระรามในการสงคราม (ซึ่งอาจไม่มีความจำเป็นที่จะต้องกล่าวถึงเลย) อีกนัยหนึ่ง
กล่าวได้ว่าสตรีไทยถูกนำมาเป็นเครื่องมือในทางการเมืองปฏิเสธไม่ได้ว่าการปราบ
ยักษ์ในการอวตารของพระนารายณ์นั้นใช้ภรรยาของตน (ลักษมี-สีดา) เป็นเครื่องมือ
หากทศกัณฐ์มีความผิดในค่านิยมธรรมที่ลักพาบางที่พระรามน่าจะมีความผิดมากกว่านั้น
เพราะใช้ภรรยาเป็นตัวล่อ (เพราะรู้ว่าทศกัณฐ์คืออนันตทุกมักมากในกามารมณ์) โดยเป็น
การวางแผนตั้งแต่อยู่บนสวรรค์¹⁹⁶ นอกจากนั้นชัยชนะของหนุมานหากมีสตรีอยู่ด้วยก็จะ
กลายเป็นรูปแบบที่ใช้กามารมณ์ให้สตรีหลงใหล เพราะการเสียตัวของสตรีและการมีสามี
กลายเป็นข้อผูกพันที่ทำให้สตรีต้องยอมตาม หนุมานจึงใช้จุดอ่อนนี้ทุกครั้งเช่นไม่ยากกับ

¹⁹⁴ รก 11006

¹⁹⁵ รก 10279

¹⁹⁶ เช่นให้สีดาอวตารด้วย และให้เกิดเป็นลูกทศกัณฐ์ คุุในรก 02024

เบญจกาย สุพรรณมัจฉา หรือแม่แต่การลอบสมสู่กับมณโฑโดยปลอมเป็นทศกัณฐ์เพื่อ
ทำลายพิธีสัตถุชีพ¹⁹⁷

"อันธรรมคาสตรีกับบุรุษ
มาคั่นประสงคฺ์สิ่งใด

สุดอยู่แต่ความพิสมัย
ก็จะไต่สำเร็จตั้งจินคา"

การสมสู่แทบไม่มีข้อเสียเลยสำหรับฝ่ายชาย บังผู้ชายที่ถูกเสกสรร
ให้มีลักษณะเป็นพระเอกและสตรีซึ่งมีลักษณะเป็นข้างเท่าหลัง ดังนั้นโดยปกติผู้
อ่านรามเกียรติ์น้อยคนที่จะโจมตีหนุมาน หรือแม่แต่พระรามที่ใช้ผู้หญิงเป็นเครื่องมือ
หรือมีก็คนที่ประณามพาลีในการจุดนางมณโฑต่อหน้าทศกัณฐ์ (แต่วิธีการเดียวกัน
ทศกัณฐ์ได้รับการประณามอย่างรุนแรง และรู้สึกสาสมกับทศกัณฐ์เมื่อถูกพาลีลงโทษ
คราวทศกัณฐ์แปลงกายเป็นปู่ไปแกแค้นควยขออ้างต่าง ๆ จากฝ่ายมนุญย์และสวรรค์)

ปรัชญาและจักรวาลของความนึกคิดในรามเกียรติ์ สะท้อนให้เห็นถึงวิถี
ชีวิตทางสังคมและการเมืองของไทยในทางปฏิบัติได้ชัดเจนขึ้นไม่ว่าในปัญหาชนชั้น,
ศีลธรรม, ความเหยียดหยาม, อำนาจ, ความส่ำวาย, เหตุผล, หรือแม่แต่ความ
ยุติธรรม อันมีส่วนสำคัญต่อบทบาทและการตัดสินใจในทางการเมือง

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

2. การจัดองค์ประกอบทางปรัชญา (Factor Analysis)¹⁹⁸

การวิเคราะห์สาระดังกล่าว ทำให้เห็นภาพพจน์อย่างกว้าง ๆ ในส่วนต่อไปนี้ จะรวบรวมตัวแปรเป็นหมวดหมู่เพื่อให้เห็นภาพชัดเจนขึ้นเกี่ยวกับองค์ประกอบทางปรัชญา ในรามเกียรติ์ การจัดองค์ประกอบหรือการวิเคราะห์ปัจจัยนี้กระทำขึ้นจาก 61 ตัวแปร ดังได้กล่าวมาข้างต้นและรวมอีก 3 ตัวแปรคือ ตัวแปรของคำว่า นารายณ์รวมถึงนามฉายา ของพระนารายณ์เป็นตัวแปรที่ 62 ตัวแปรของคำว่าจักรีรวมถึงคำแถลงและคำขยายของ คำนี้ เช่น พระจักรา หรือพระจักริศหวิวงศ์เป็นตัวแปรที่ 63 และตัวแปรจักรในความหมายของอาวุธเป็นตัวแปรที่ 64 ส่วนตัวอย่าง (Case) นั้นใช้จำนวนทั้ง 11 เล่มตามการจัดแบ่งของโรงพิมพ์คุรุสภาเป็น 11 ตัวอย่าง ในการวิเคราะห์องค์ประกอบ

เล่มที่ 1 และเล่มที่ 2 เป็นตอนพาลกัณฑ์เริ่มต้นจากภาคสวรรค์ ทศรถทำพิธี ขอมุตรจนจบการสยมพรของพระราม

เล่มที่ 3 เป็นตอนอโยชยากัณฑ์ อารัณยกัณฑ์ และกษิณชากัณฑ์ โดยเริ่มจาก พระรามเดินดง ตามกวาง พาลีสอนน้อง จนจบมหาชมพูสวามิภักดิ์

เล่มที่ 4 เป็นตอนสุนทรกัณฑ์ โดยเริ่มจากตอนถวายนวนและเฝ้าลงกา ส่วน ที่เหลือเป็นตอนยุทธกัณฑ์ โดยเริ่มจากพิเภกได้นำพิพัฒน์ฯ

เล่มที่ 5 จนถึงเล่มสุดท้ายเป็นตอนยุทธกัณฑ์ประกอบด้วยศึกลงกา และศึกท้าว จักรวรรดิ

จาก 11 เล่มสามารถวิเคราะห์องค์ประกอบโดยการสกัด 1 รอบ (PA1) แล้วหมุนแกนด้วยแวนิแม็กซ์ (Varimax) กับออบลิมิน (Oblimin) ได้ผลดังนี้

1. แวนิแม็กซ์ เป็นการหมุนแกนที่ให้แต่ละแกนของปัจจัย (Factor) ไม่มีความสัมพันธ์กันกล่าวคือ แต่ละปัจจัยต่างตั้งฉากซึ่งกันและกันได้ผล 10 ปัจจัย
2. ออบลิค (Oblique) เป็นการหมุนแกนที่ให้แต่ละปัจจัยมีความสัมพันธ์

¹⁹⁸ รายละเอียดของกระบวนการวิจัยจะกล่าวไว้ในภาคผนวกท้ายงานนี้

ระหว่างปัจจัยคือ มุมระหว่างปัจจัยน้อยกว่า 90° ได้ผล 10 ปัจจัยเช่นกัน

ปัจจัยหรือองค์ประกอบทั้งแวลูแม็กซ์และ ออบลิค ได้ผลองค์ประกอบออกมาคล้ายคลึงกันมาก จนเกือบสมมาตรกัน ดังต่อไปนี้

องค์ประกอบที่ 1 ชื่อ "ความเป็นสมมติเทพ (Divinity)" เน้นลักษณะการอ้างเทวสิทธิ์ของราชาและความเหนือกว่าของชนชั้นนี้ ต่อชนชั้นอื่น ประกอบด้วยตัวแปรดังต่อไปนี้¹⁹⁹

ตารางที่ ๑๕

<u>แวลูแม็กซ์</u>	<u>ออบลิค</u>
เนนโทรและโซกลาง (-.915)	นามพระนารายณ์ (-.883)
นามพระนารายณ์ (.916)	ระบบอาวโส (-.878)
ความสว่างวิจิตรบรรจง (-.789)	โทรและโซกลาง (.772)
การเน้นการจัดกระบวนการพยุหยาตรา (ทัพ) (-.777)	บารมี (-.707)
จารกรรมและลอบทำร้าย (.774)	จารกรรมและลอบทำร้าย (-.673)
การอวตาร* (.772)	นามพระจักรี (-.613)
นามพระจักรี (.685)	การให้รางวัล* (.609)
การถากถางเขาะเขี้ย* (.684)	มุ่งเอาชนะและความสำเร็จ (.544)
บารมี (.663)	สว่างและวิจิตรบรรจง (.500)
ระบบอาวโส (.653)	การเน้นการจัดกระบวนการพยุหยาตรา (.440)
การแสดงตนเป็นพระนารายณ์* (.653)	
เกียรติศักดิ์นิยม* (-.610)	

¹⁹⁹ เครื่องหมาย* หมายถึงตัวแปรนั้นไม่ปรากฏในการหมุนแกนอีกแบบหนึ่งในองค์ประกอบเดียวกัน อย่างไรก็ตามองค์ประกอบส่วนใหญ่มีตัวแปรที่ตรงกัน และตัวแปรนั้นได้จัดเรียงลำดับตามน้ำหนักตัวประกอบ ดังนั้นจะพบว่าเครื่องหมาย (+ และ -) และค่าน้ำหนักนั้นมีความหมายถึงความแข็งแกร่ง และความสัมพันธ์ในเชิงตามกันและปฏิปักษ์กันด้วย

องค์ประกอบที่ 2 ชื่อ "ความจำเป็นของชนชั้นนำ (Elite's Needs)"
เป็นลักษณะที่จำเป็นของชนชั้นนำ เพื่อเป็นเครื่องมือหรือเสริมสร้างฐานะที่สูงขึ้นอย่างมีความชอบธรรม

ตารางที่ 14

<u>แวนิแมกซ์</u>	<u>ออบลิก</u>
เนนสถานภาพของราชา (.912)	วงศาคณาญาติ (.916)
การเนนถึงวงศาคณาญาติ (.843)	การปรึกษาหารือ (.869)
การอ้างอิงถึงศีลธรรม (.817)	สถานภาพของราชา (.840)
การปรึกษาหารือ (.813)	บุญคุณกตัญญู (.697)
การเนนถึงบุญคุณและกตัญญู (.805)	การอ้างอิงสวรรค์ (.689)
การอ้างอิงสวรรค์ (.792)	ศีลธรรม (.635)
การอ้างอิงศาสนา (.783)	การทำลายล้างและตาย (-.606)
ศักดิ์านภาพ* (.625)	สรรเสริญ (.602)
สัจย์สัญญา* (.605)	การอ้างศาสนา (.594)
ความจงรักภักดี* (.586)	
การทำลายล้างและความตาย (-.577)	
การยกย่องสรรเสริญ (.576)	
ความมีมิติตา (ยินดี)* (.560)	
การอ้างอิงชนชาติ* (.549)	

องค์ประกอบที่ 3 ชื่อ "พฤติกรรมของชนชั้นนำ (Elite's Behavior)"
เป็นพฤติกรรมของชนชั้นสูงในการเข้าสู่ (approach) ชนชั้นล่าง ๆ โดยกโยบาย (Tactic) หรืออำนาจ (Power) ใดก็ตามเพื่อสนองความต้องการของตนเอง สำหรับองค์ประกอบนี้แท้จริงมี 2 องค์ประกอบซ่อนอยู่ (เป็น 2 องค์ประกอบที่ได้จากการคำนวณ) คือแวนิแมกซ์ 3' กับแวนิแมกซ์ 3" และออบลิก 3' กับออบลิก 3" ซึ่งแต่ละปัจจัยนั้นต่างกันระหว่างแวนิแมกซ์และออบลิก แต่เมื่อรวมเป็นแวนิแมกซ์ 3' กับออบลิก 3" แล้ว จะได้องค์ประกอบที่เกือบสมมาตรกัน

ตารางที่ 15

<u>แวนิแมกซ์</u>	<u>ออบลิก</u>
การสมสู่ (.982)	การเมืองเรื่องเพศ (.810)
การแสดงสิทธิ์ต่อการร้องเรียน (.952)	การให้พร (.736)
บุตรชายนิยม (.921)	เมื่อนั้น (.703)
การสถาปนา* (.810)	คำหวาน (.702)
ความเมตตา (.800)	ความเมตตา (.693)
การให้พร (.735)	การใช้เหตุผล (.672)
การเมืองเรื่องเพศ (.733)	การสมสู่ (.670)
การทำหายอำนาจ* (.656)	บุตรชายนิยม (.635)
เมื่อนั้น (.654)	การแสดงสิทธิ์ต่อการร้องเรียน (.612)
การเน้นความสุข-ทุกข์ (.637)	ความสุข-ทุกข์ (.580)
การมุ่งเอาชนะและความสำเร็จ* (.599)	ความจริงรักภักดี* (.492)
การใช้เหตุผล (-.597)	ศักคานุภาพ* (.407)
การใช้คำหวาน (.579)	

องค์ประกอบที่ 4 ชื่อ "ธรรมชาติของมนุษย์ (Human Nature)" เป็นลักษณะของคนในสังคมที่มี โลกทัศน์และความเชื่อในเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด การใช้อารมณ์เช่นน้ำตาในการขอความเห็นใจ ความเป็นสัตว์สังคม (รัฐเป็นสิ่งจำเป็น) ไม่ว่าในเรื่องของสวัสดิการและการมีเหตุผลในการแยกความผิด-ความถูก องค์ประกอบนี้ประกอบด้วยตัวแปรต่อไปนี้

ตารางที่ 16

<u>แวนิแมกซ์</u>	<u>ออบลิก</u>
การเน้นในเรื่องสังสารวัฏ (.629)	สังสารวัฏ (.697)
การบำรุงไพรพด (.858)	โศก (.786)
การสร้างและความรุ่งเรืองของอาณาจักร (.812)	การเน้นอาณาจักร (.769)

ตารางที่ 16

<u>แวนิแมกซ์</u>	<u>ออบลิค</u>
ความเศร้าโศก (.750)	การบำรุงไพรพล (.741)
การให้รางวัล* (.708)	การยอมรับผิด - ไม่ยอมรับผิด (.578)
การยอมรับผิดและไม่ยอมรับผิด (.609)	ความมีมิติตา* (.482)

องค์ประกอบที่ 5 ชื่อ "การแสดงอำนาจ (Power Manifest)" เป็นการแสดงพลังของชนชั้นนำโดยเฉพาะราชา ไม่ว่าสัญลักษณ์อาวุธจากทวยเทพ และการใช้อารมณ์ ในขณะที่ปิดกั้นความก้าวหน้าและความไม่จำเป็นต่อจริงใจ (หรือสนใจ) ต่อพวกชนชั้นล่าง ๆ

ตารางที่ 17

<u>แวนิแมกซ์</u>	<u>ออบลิค</u>
การเน้นจักรวาล (.860)	จักรวาล (.875)
การเลื่อนชนชั้นทางสังคม (.832)	ความรุนแรง (.814)
การใช้ความรุนแรง (.801)	การเลื่อนชั้นทางสังคม (-.791)
การเน้นความโกรธ (.766)	สัจยสุจริต (-.765)
สัจยสุจริต (.763)	โกรธ (.754)
ความกลัว (.586)	กลัว (.646)
	สัจยสัญญา* (-.534)

องค์ประกอบที่ 6 ชื่อ "การปะทะสังสรรค์ (Interaction)" เป็นสื่อสัมพันธ์ทั้งบวกและลบต่อคนในพวกเดียวกันและต่างพวก โดยอ้างถึงและเกี่ยวพันกับตัวแปรต่อไปนี้

ตารางที่ 18

<u>แวนิแมกซ์</u>	<u>ออบลิค</u>
การเน้นมิตรสหายและหมู่คณะ (.838)	ประเพณี (.907)
การอ้างถึงระเบียบประเพณี (.831)	มิตรสหายและหมู่คณะ (.879)

ตารางที่ 18

<u>แวนิแมกซ์</u>	<u>ออบลิค</u>
การมีตัวแทน (ทูต-สาส์น) (.759)	การมีตัวแทน (.789)
รังสรรค์ (.694)	รังสรรค์ (.603)
การเน้นถึงศัตรู (.520)	ศัตรู (.478)

องค์ประกอบที่ 7 ชื่อ "คุณธรรม (Virtue)" เป็นการเน้นถึงลักษณะที่เอาแต่ใจประเภทไม่ไคควยเล่ห์ก็เอาควยกลไม่ไคควยมนตร์ก็เอาควยคาถา ซึ่งไม่เป็นจริงสำหรับผู้เรียนรู้ คุณธรรมจึงเกิดจากผู้อยู่ในประเด็นหลังมากกว่า

ตารางที่ 19

<u>แวนิแมกซ์</u>	<u>ออบลิค</u>
การใช้อุบายหลอกล่อ (.852)	คาถาอาคม (.801)
การเรียนรู้ (.749)	การเรียนรู้ (-.747)
การใช้คาถาอาคม (-.626)	อุบายหลอกล่อ (.730)
	การอ้างการอวดสาร* (-.592)
	การอ้างถึงธรรมชาติ* (-.441)

องค์ประกอบที่ 8 ชื่อ "คุณสมบัติของชนชั้นล่าง (Non Elite's Aspects)" เป็นพฤติกรรมในสายตาหรือในทัศนคติของชนชั้นสูงที่มองชนชั้นล่าง เพราะฉะนั้นลักษณะของชนชั้นล่าง (หรือที่ไม่ใช่ชนชั้นสูงที่แท้จริง) จึงมีพฤติกรรมในเชิงลบ เช่น

ตารางที่ 20

<u>แวนิแมกซ์</u>	<u>ออบลิค</u>
โมหันฉันทา (ความลุ่มหลง) (-.947)	โมหันฉันทา (-.957)
หยาบซ่าไฟ (-.860)	หยาบซ่า (-.853)
บัตัน (-.520)	ท่าทาย* (-.532)
	บัตัน (-.496)
	การตากกางเขาะเย้ย* (.475)

องค์ประกอบที่ 9 ชื่อ "เล่ห์เหลี่ยม (Cunningness)" เป็นพฤติกรรมของชนชั้นนำ โดยเฉพาะราชาเป็นการมองการเมืองในความเป็นจริง (Real Politics) เช่น สายตาที่แมคเคย์เวลล์มองในงานเรื่องเจ้า ในแง่ที่ว่าคือธรรมและความยุติธรรมเป็นคนละประเด็นกัน หลักการปกครองดังกล่าวเป็นสายตาที่ชนชั้นนำปฏิบัติกับผู้ปกครอง หรือผู้อื่น

ตารางที่ 21

<u>แวนิแมกซ์</u>	<u>ออบสีก</u>
ทรงธรรม (-.809)	ความยุติธรรม (.911)
ความยุติธรรม (.742)	ทรงธรรม (.836)
	เกียรติศักดิ์* (.610)
	การอ้างหรือแสดงตนเป็นนารายณ์* (-.521)

ผลลัพธ์ทั้งเก้าองค์ประกอบที่ได้คือ

1. ความเป็นสมมติเทพ
2. ความจำเป็นของชนชั้นนำ
3. พฤติกรรมของชนชั้นนำ
4. ธรรมชาติของมนุษย์
5. การแสดงออกซึ่งอำนาจ
6. การปะทะสังสรรค์
7. คุณธรรม
8. คุณสมบัติของชนชั้นกลาง
9. เล่ห์เหลี่ยม

ซึ่งอาจสรุปได้เป็น 3 กลุ่มใหญ่ที่สำคัญคือ ชนชั้นนำ ชนชั้นที่ไม่ใช่ชนชั้นนำ และ เครื่องมือหรือสื่อ หรือความสัมพันธ์ของชนชั้นนำต่อชนชั้นที่ไม่ใช่ชนชั้นนำ

1. ชนชั้นนำ ส่วนใหญ่ขององค์ประกอบเน้นราชาและชนชั้นนำ โดยเฉพาะ การเน้นเพื่อตนเองทั้งสิ้น (Self Focus) ในแง่การสร้างความปลอดภัย การเสริมสร้างฐานะที่ยิ่งใหญ่ และเล่ห์เหลี่ยม อย่างไรก็ตามลักษณะของราชาในรามเกียรติ์มีการ

อ้างอิงถึงการผสมผสานระหว่างความเป็นพระนารายณ์หรือพระจักรี (เทวราช) ราชา-
 ธรรม (ธรรมิกราชหรือพุทธราชา) และวงศ์วารวานเครือ แบบชาวบ้าน (นายบ้านพ่อขุน)
 ในองค์ประกอบที่ 1, 2, และ 9

2. ชั้นที่ไม่ใช่ชนชั้นนำ ค่อนข้างจะถูกมองว่า ต่ำต่อยกองค์ประกอบที่ 8

3. ความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นเน้นความเป็นสิ่งโทและสุนัขจิ้งจอกในความ
 สัมพันธ์ระหว่างราชาต่อผู้ใต้ปกครององค์ประกอบที่ 5, 7 และ 9 และความสัมพันธ์ใน
 ลักษณะอื่นเช่นจิตวิทยาสังคมในตัวประกอบที่ 3, 4 และ 6

โครงสร้างสังคมในรามเกียรติ์แบ่งเป็นชนชั้นชัดเจนที่ไม่อาจประสานกันได้
 อย่างแท้จริง การสมครสมานของชนชั้นเพื่ออ้างว่าไม่มีความแตกต่างทางชนชั้น ก็เพื่อ
 หลอกล่อ (Elusive) และสนองชนชั้นนำชั้นสูงเองมากกว่า

กล่าวโดยสรุป การเมืองในทางทฤษฎีวรรณคดีสังคมการเมืองที่ประกอบด้วย
 โครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรม แนวความคิดในทางการเมืองและการบริหารไม่ว่า
 ในแง่ของฐานะกษัตริย์ รัฐ กองทัพ ระบบราชการ และกระบวนการยุติธรรม เป็นต้น
 รวมถึงปรัชญาการเมืองในรามเกียรติ์ อันเป็นประโยชน์ต่อแนวความคิดรัฐศาสตร์ที่อาจ
 นำไปอธิบายปรากฏการณ์ทางการเมืองได้

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย